

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛОГВІНЕНКО АНАСТАСІЯ ЮРІЇВНА

УДК 378+37.011.3-051+81'243+316.647.5

ДИСЕРТАЦІЯ
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДО
ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А. Ю. Логвіненко

Науковий керівник: Осипова Тетяна Юріївна, доктор педагогічних наук,
професор

Одеса – 2017

АНОТАЦІЯ

Логвіненко А. Ю. Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2017.

У дисертації подано теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, що дозволило обґрунтувати та побудувати модель забезпечення цього процесу, розробити й експериментально перевірити педагогічні умови в системі професійної підготовки студентів.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально апробувати педагогічні умови підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Наукова новизна дослідження. Уперше визначено й науково обґрунтовано сутність феномена «підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи» (інтегративна властивість особистості, що характеризується ціннісним ставленням до людей незалежно від їхньої національної, культурної, релігійної, вікової, статевої, соціальної приналежності, повагою до думок інших, звичаїв, вірувань, інтересів та почуттів, прийняттям ідей толерантності як загальнолюдської, особистісної і професійної цінності, здатністю до організації толерантної взаємодії у процесі навчання іноземних мов як на уроці, так і в позакласний час, уміннями конструктивного вирішення конфліктних ситуацій засобами діалогових стратегій), його компонентну структуру (аксіологічний, когнітивний, інтерактивний, афективний компоненти); виявлено критерії (ціннісний, змістовий,

діяльнісний, особистісний) з відповідними показниками; схарактеризовано рівні (високий, достатній, задовільний, низький) зазначеної підготовленості; науково обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи (створення іншомовного толерантного середовища в студентському колективі; набуття майбутніми вчителями іноземної мови вмінь щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки; залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування); розроблено модель підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи; уточнено поняття «толерантність», «іншомовне толерантне середовище», «підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи». Подальшого розвитку набула методика професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що розроблено й апробовано діагностувальну й експериментальну методики підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, програму педагогічного гуртка «Основи педагогіки толерантності». Зміст і результати наукового дослідження можуть бути використані викладачами ВНЗ та вчителями загальноосвітніх шкіл для практичного застосування на заняттях з іноземної мови, під час розроблення навчальних курсів і науково-методичних посібників, у післядипломній освіті вчителів іноземної мови, у ході написання курсових і магістерських робіт студентів.

У першому розділі **«Теоретичні засади підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи»** проаналізовано стан дослідження проблеми підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, уточнено зміст понять «толерантність», «іншомовне толерантне середовище», «підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування

толерантності в учнів основної школи», сутність і структуру феномена «підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи», обґрунтовано педагогічні умови.

Визначено, що толерантність – це духовно-моральна якість особистості, що виражена в прийнятті «іншого» як особистості незалежно від національності, мови, віросповідання, переконань, приналежності до громадських організацій, соціального, майнового і службового стану, а також віку, стану здоров'я, статі, раси; готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з «іншими» на засадах згоди через розвиток їхньої особистості, відкритої до сприйняття інших культур, здатної поважати багатогранність людської думки, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами.

Іншомовне толерантне середовище розуміється як особливим чином організований освітній процес, що ґрунтується на використанні змодельованих професійних ситуацій під час вивчення іноземної мови і спрямований на формування полікультурної мовної особистості майбутнього вчителя, здатного позиціонувати свою країну в умовах міжкультурного спілкування засобами іноземної мови, залучення студентів до світових культурних традицій, виховання в них поваги до інших народів, забезпечення рівноправного діалогу з представниками інших культур, що відбувається на тлі доброзичливості, взаємодовіри, взаєморозуміння та взаємодії у процесі професійної підготовки.

Підготовку майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи розуміємо як процес набуття ними теоретичних знань щодо толерантності, оволодіння практичними вміннями організації толерантної взаємодії з учнями в навчально-виховному процесі основної школи засобами іноземної мови, результатом якої є підготовленість студентів до означеної діяльності.

Підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи є інтегративною властивістю

особистості, що характеризується ціннісним ставленням до людей незалежно від їхньої національної, культурної, релігійної, вікової, статевої, соціальної приналежності, повагою до думок інших, звичаїв, вірувань, інтересів та почуттів, прийняттям ідей толерантності як загальнолюдської, особистісної і професійної цінності, здатністю до організації толерантної взаємодії у процесі навчання іноземних мов як на уроці, так і в позакласний час, уміннями конструктивного вирішення конфліктних ситуацій засобами діалогових стратегій.

Визначено структуру підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, що містить чотири взаємопов'язаних компонентів (аксіологічний, когнітивний, інтерактивний, афективний).

Доведено, що підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи відбувається ефективно, якщо реалізуються такі педагогічні умови: створення іншомовного толерантного середовища в студентському колективі; набуття майбутніми вчителями іноземної мови вмінь щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки; залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування.

У другому розділі **«Експериментальна робота з підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи»** визначено критерії і показники, схарактеризовано рівні підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, розроблено й апробовано діагностувальну й експериментальну методики, позиціоновано модель підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, подано результати констатувального й прикінцевого етапів дослідження.

Критеріями оцінювання визначених компонентів із відповідними показниками обрано: ціннісний (наявність ціннісних орієнтацій у

професійній діяльності; розуміння культурно-національних особливостей різних народів; спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності); змістовий (обізнаність із сутністю толерантності; особливостями взаємодії у ситуації «діалог культур»; механізмами толерантної поведінки); діяльнісний (наявність умінь організації міжособистісної толерантної взаємодії, невербальної комунікації, запобігання конфліктів); особистісний (наявність комунікативної толерантності, емпатії, емоційного інтелекту). Схарактеризовано рівні (високий, достатній, задовільний, низький) підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

На підставі теоретичного дослідження і результатів констатувального етапу експерименту розроблено модель підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, що містить мету, етапи, педагогічні умови, форми, методи і засоби їх реалізації, компоненти, критерії і кінцевий результат.

Експериментальна робота з підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи передбачала поетапну реалізацію визначених педагогічних умов у межах навчальних дисциплін «Педагогіка», «Англійська мова», «Лінгвокраїнознавство» і занять педагогічного гуртка «Основи педагогіки толерантності».

Метою першого – мотиваційно-настановного – етапу була реалізація педагогічної умови «створення іншомовного толерантного середовища в студентському колективі», яка була спрямована на набуття студентами необхідних знань щодо сутності поняття «толерантність», ознайомлення з видами толерантності та формами прояву інтолерантності, усвідомлення значущості толерантності в професійній діяльності вчителя іноземної мови. Засобами реалізації зазначеної педагогічної умови виступили лекції, семінари, диспути, дискусії. Зазначений етап передбачав індивідуальну роботу студентів з інформативними джерелами (складання конспектів,

написання рефератів, доповідей, складання тезаурусу педагогічних термінів).

На другому – комунікативно-поведінковому – етапі впроваджувалася педагогічна умова «набуття майбутніми вчителями іноземної мови вмінь щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки», що передбачала в межах набуття практичних умінь і навичок студентів щодо формування толерантності в учнів основної школи, організації толерантної взаємодії, відпрацювання їх шляхом упровадження активних методів навчання, рольових ігор, вирішення педагогічних задач, розв'язання конфліктних ситуацій тощо.

Третій – самостійно-творчий – етап був спрямований на реалізацію педагогічної умови «залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування» і передбачав проведення різних позааудиторних видів роботи, самостійну творчу діяльність студентів застосування студентами здобутих знань, умінь і навичок під час педагогічної практики.

Встановлено, що впровадження моделі підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи дозволило досягти позитивних якісних змін у рівнях прояву досліджуваного конструкту у студентів експериментальної групи порівняно з контрольною.

Ключові слова: майбутні вчителі іноземної мови, толерантність, формування толерантності в учнів основної школи, педагогічні умови, модель підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

SUMMARY

Logvinenko A. Yu. Future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Pedagogical Sciences. Speciality 13.00.04 “Theory and methodology of professional education”. – State institution “South-Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Odessa, 2017.

The following thesis gives theoretical summarizing and new solving of scientific problem of future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school that allowed to ground and build a model for supplying this process, develop and experimentally test pedagogical conditions in the system of professional training of students.

The aim of research is to ground theoretically and provide experimental approbation of pedagogical conditions of future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school.

Scientific novelty of research: the essence of the phenomenon «preparedness of future foreign language teachers for tolerance formation among students of secondary school» is determined for the first time (that is an integrated feature of personality, characterized by valuable attitude to people regardless to their ethnic, cultural, religious, age, gender, social class, respect for others' opinions, customs, beliefs, interests and feelings, ideas of tolerance as acceptance of human, personal and professional values, the ability to organize tolerant interaction in learning foreign languages in both curricular and extracurricular time, skills of constructive conflict resolution strategies by means of dialogue), as well as its components structure (axiological, cognitive, interactive, affective components); the criteria and indicators are defined, they are: valuable, content, activity, personal, the levels of mentioned readiness are characterized (high, sufficient, satisfactory, low); pedagogical conditions of future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school are scientifically grounded (creation of foreign language tolerant environment in student group; acquisition of future foreign language teachers' skills to fulfill communicative models of tolerant behaviour; engagement of future foreign language teachers to creative and tolerant aimed out-of-school activities); the model of future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school, the notions «tolerance», «foreign language tolerant environment», «future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school» are defined more exactly. The methods of

future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school achieved a further development.

The practical significance of the research is that diagnostic and experimental methods of future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school are developed, as well as a program of pedagogical workshop «Fundamentals of Pedagogy of Tolerance». The content and results of scientific research can be used by teachers of higher educational establishments and comprehensive secondary schools for practical purposes on Foreign Language lessons, while curriculum and manuals, textbooks developing, on advanced training courses for foreign language teachers, for term papers, Master's degree works.

In the first chapter «**Theoretical basis of future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school**» we analyzed the state of research of the problem of future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school, clarified the meaning of «tolerance», «foreign language tolerant environment», «future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school» as well as the essence and the structure of the phenomenon «preparedness of future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school», grounded pedagogical conditions'.

It is determined that tolerance is a spiritual and moral quality of the person that is shown in the perceiving 'another man' as personality, without reference to nationality, language, religion, belief, belonging to public organizations, social, property and official status, and also the age, health, sex, race; willingness to accept others as they are, to interact with them on the basis of consensus through the development of their personality, open to accept other cultures, to respect the diversity of human thought, to prevent conflicts or resolve them with non-violent means.

A foreign language tolerant environment is understood as a specially

organized educational process based on the use of simulated professional situations during the study of a foreign language and is aimed at forming the multicultural language personality of a future teacher who is able to represent his country in conditions of intercultural communication with means of a foreign language, involvement of students in international cultural traditions, raising their respect for other peoples, ensuring equal dialogue with representatives of other cultures, against a background of goodwill, mutual trust, mutual understanding and cooperation in the training.

Future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school is understood as a process of acquiring them theoretical knowledge of tolerance, mastering the practical skills of organizing tolerant interaction with students in the educational process of the secondary school by means of a foreign language, the result of which is the preparedness of students for the specified activity.

Preparedness of future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school is an integrated feature of personality, characterized by valuable attitude to people regardless to their ethnic, cultural, religious, age, gender, social class, respect for others' opinions, customs, beliefs, interests and feelings, ideas of tolerance as acceptance of human, personal and professional values, the ability to organize tolerant interaction in learning foreign languages in both curricular and extracurricular time, skills of constructive conflict resolution strategies by means of dialogue.

The structure of future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school was determined, it contains four interconnected components (axiological, cognitive, interactive, affective).

It is proved that future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school is effective if the following pedagogical conditions are implemented: creation of foreign language tolerance environment in a student group; improvement of future foreign language teachers' skills to fulfill communicative models of tolerant behaviour; engagement of future

foreign language teachers to creative and tolerant aimed out-of-school activities.

The second chapter **«Experimental work concerning the future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school»** reveals criteria and figures, characterizes levels of readiness of future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school, it is also developed and implemented diagnostics and experimental methods of future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school, the model of future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school is presented as well as the results of verified and final reviews.

The evaluation criteria of pointed components with appropriate indicators are presented by valuable one (availability of valuable orientations in professional activity; understanding of cultural and national characteristics of different nations; focus on educational activities on the principles of tolerance); content one (working with the essence of tolerance; features of creation a dialogue of cultures; mechanisms of tolerant behaviour); behaviour one (organization skills availability for tolerant interpersonal interactions, nonverbal communication, conflict prevention); personal one (communicative tolerance availability, empathy, emotional wisdom). Levels of this phenomenon are characterized (high, sufficient, satisfactory, low).

Based on the theoretical study and the results of verified stage of the experiment the model of training future teachers of foreign language tolerance in secondary school pupils was developed, this model contains objectives, stages, pedagogical conditions, means of implementation, components, criteria and outcome.

The experimental work of future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school included the stage-by-stage implementation of pointed pedagogical conditions within such the educational disciplines «Pedagogy», «English Language», «Linguistic and Country Studies» and classes of the pedagogical workshop «Fundamentals of Pedagogy of

Tolerance».

The aim of motivational and didactic stage was to implement first pedagogical condition «creation of foreign language tolerant environment in student group», pointed at acquisition of necessary knowledge about essence of notion ‘tolerance’ by students, acquaintance with types of tolerance and forms of intolerance, awareness of tolerance importance in professional activity of foreign language teacher. Means of implementation of this pedagogical condition were lectures, seminars, debates, discussions held within the framework of the pedagogical study group «Fundamentals of Pedagogy of Tolerance» and educational disciplines «Pedagogy», «English Language», «Linguistic and Country Studies». The mentioned stage provided for the individual work of students with informative sources (drafting of abstracts, writing abstracts, reports, compiling the thesaurus of pedagogical terms).

On the communicative and behavioural stage, the second pedagogical condition «acquisition of future foreign language teachers’ skills to fulfill communicative models of tolerant behaviour» was introduced, providing for the acquisition of practical skills of students in relation to the formation of tolerance among students in the secondary school, the organization of tolerant interaction, its development through the introduction of active methods of teaching, role-playing games, the solution of pedagogical tasks, the resolution of conflict situations, etc.

The self and creative stage was aimed at the realization of the third pedagogical condition «engagement of future foreign language teachers to creative and tolerant aimed out-of-school activities» and provided for carrying out a variety of out-of-class activities, independent creative activity of students, application of acquired knowledge, skills and abilities during the course of pedagogical practice.

It was established that the introduction of the model of future foreign language teachers’ training for tolerance formation among students of secondary school allowed to achieve positive qualitative changes in the levels of manifestation of the studied construct in the experimental group students compared with the control group.

Key words: future foreign language teachers, tolerance, formation of

tolerance among students of the secondary school, pedagogical conditions, the model of future foreign language teachers' training for tolerance formation among students of secondary school.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ З ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Логвіненко А. Ю. Формування комунікативної компетенції майбутніх учителів іноземної мови як педагогічна проблема / А. Ю. Логвіненко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – [Спецвипуск «Сучасні тенденції у педагогічній освіті і науці України та Ізраїлю: шляхи до інтеграції»]. – Одеса, 2012. – С. 137–141.
2. Логвіненко А. Ю. Аналіз сутності поняття «толерантність» у сучасній педагогіці / А. Ю. Логвіненко // Вісник Черкаського університету. – Серія : Педагогічні науки. – Черкаси, 2013. – № 23 (276). – С. 51–55.
3. Логвіненко А. Ю. Використання інтерактивних методів навчання у підготовці майбутніх учителів іноземної мови до толерантної комунікативної діяльності / А. Ю. Логвіненко // Педагогіка вищої та середньої освіти : зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2014. – Вип. 41. – С. 77–81.
4. Логвіненко А. Ю. Організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії як педагогічна умова підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності учнів / А. Ю. Логвіненко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія : Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. / Редкол. В. І. Шахов та ін. – Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. – Вип. 44. – С. 67–73.
5. Логвіненко А. Ю. Реалізація педагогічних умов підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи / А. Ю. Логвіненко // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук.

пр. – Одеса, 2017. – № 2 (115). – С. 57–61.

6. Logvinenko A. Yu. Video as teaching tool for communicative competence formation / A. Yu. Logvinenko // Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel : the way to integratio. – Arial, 2015. – № 6 – P. 24–29.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДО ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ.....	23
1.1. Проблематика формування толерантності в учнів основної школи.....	23
1.2. Підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи як результат професійної підготовки.....	37
1.2.1. Стан підготовки майбутніх учителів іноземної мови на сучасному етапі.....	37
1.2.2. Структура феномена «підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи».....	44
1.3. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.....	57
1.3.1 Створення іншомовного толерантного середовища в студентському колективі.....	59
1.3.2 Набуття майбутніми вчителями іноземної мови вмінь щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки.....	66
1.3.3. Залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування.....	74
Висновки до розділу 1.....	80
Список використаних джерел до розділу 1.....	82
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДО ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ.....	105
2.1. Діагностика стану підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної	

	школи.....	16
	школи.....	105
2.2.	Модель підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи та експериментальна методика її реалізації.....	136
2.3.	Порівняльний аналіз рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи на констатувальному і прикінцевому етапах експерименту.....	169
	Висновки до розділу 2.....	202
	Список використаних джерел до розділу 2.....	204
	ВИСНОВКИ.....	209
	ДОДАТКИ.....	213

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах сьогодення виникає необхідність виховання в особистості толерантного ставлення до політичних, соціальних, релігійних поглядів населення різних етносів України, що вимагає адекватного світогляду учнів, формування якого значною мірою залежить від наявності толерантності насамперед у вчителів. З огляду на це, перед вищими педагогічними навчальними закладами постає завдання не лише підготовки майбутнього вчителя, зокрема іноземної мови, який володіє глибокими професійними знаннями і вміннями, а й формування толерантної особистості, здатної забезпечити конструктивну взаємодію з усіма учасниками педагогічного процесу.

У Декларації принципів толерантності, що була прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р., зазначено, що толерантність означає повагу, прийняття й адекватне розуміння розмаїття культур світу, форм самовираження і способів вияву людської індивідуальності. Це зумовлює переосмислення професійної підготовки майбутніх фахівців, що знайшло відображення в нормативних документах, як-от: Закони України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), «Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 р.», «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.». Положеннями сучасних концепцій мовної освіти в Україні передбачено формування мовної особистості, яка здатна вільно орієнтуватись у різноманітних комунікативних ситуаціях та успішно вирішувати комунікативні завдання. Це вимагає принципової перебудови процесу підготовки майбутніх учителів іноземних мов на засадах толерантності, спрямованого на набуття ними не лише професійних знань, а й формування морально-духовних цінностей, толерантного ставлення до людини незалежно від раси, національності, віросповідання, соціального стану чи місця проживання. Важливим завданням є формування особистості, здатної до

мирного співіснування в умовах полікультурного суспільства України, готової як до конструктивної взаємодії і взаєморозуміння з усіма учасниками педагогічного процесу, так і до здійснення міжкультурної комунікації на засадах взаємоповаги, толерантного ставлення до представників різних культур.

Проблема толерантності виступила предметом дослідження філософів (А. Акулова [2], В. Андрущенко [6], Б. Джиліан [180], О. Довгополова [49], В. Золотухін [60], І. Зязюн [62], В. Кремень [81], В. Лекторський [88], В. Шинкарук [167] та ін.), психологів (Б. Ананьєв [4], О. Асмолов [9], Г. Безюлева, Г. Шеламова [15], І. Бех [17], С. Бондирєва, Д. Колесов [26], А. Коєн [181], В. Семиченко [145] та ін.), педагогів (О. Біда [21], В. Бондар [25], Т. Бузовська [31], Т. Варенко [33], С. Грант [188], О. Зарівна [56], Л. Кондрашова [77], М. Кренстон [183], П. Ніколсон [197], О. Сміт [200], О. Столяренко [156], В. Сухомлинський [157], Д. Сью [201], Н. Ткачова [162], Ю. Тодорцева [163], О. Шавріна [170] та ін.). Дослідники акцентують на суперечливості означеного феномена, неоднозначності сприйняття його учнями в практиці виховання толерантної особистості, презентують різноманітні засоби її формування.

Натомість проблему підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи висвітлено недостатньо. На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури та власного практичного досвіду роботи було виявлено суперечності між: запитом суспільства на толерантну особистість і недостатньою спрямованістю педагогічної освіти на її формування; потребою в толерантних учителях іноземної мови та відсутністю відповідного навчально-методичного супроводу в підготовці таких фахівців.

Вищезазначене зумовило вибір теми дисертаційного дослідження **«Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності учнів основної школи»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано відповідно до наукової теми кафедри педагогіки «Інтегративні технології формування і розвитку особистісних та професійних якостей фахівців» (№ 0110U002179), що входить до тематичного плану науково-дослідних робіт Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Автором досліджено проблему підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності учнів основної школи.

Тему дисертації затверджено вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 2 від 29 вересня 2012 року) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогічних і психологічних наук при НАПН України (протокол № 1 від 29 січня 2013 року).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально апробувати педагогічні умови підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Завдання дослідження:

1. Науково обґрунтувати сутність і структуру феномена «підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи»; уточнити поняття «толерантність», «іншомовне толерантне середовище», «підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи».
2. Виявити компоненти, критерії, їх показники та схарактеризувати рівні підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.
3. Визначити й науково обґрунтувати педагогічні умови підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.
4. Розробити модель та експериментальну методику підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної

школи та перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх учителів іноземної мови.

Предмет дослідження – модель та експериментальна методика підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Гіпотеза дослідження: підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи відбуватиметься ефективно, якщо реалізувати такі педагогічні умови: створення іншомовного толерантного середовища в студентському колективі; набуття майбутніми вчителями іноземної мови вмінь щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки; залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування.

Методи дослідження: для розв'язання окреслених завдань, досягнення мети, перевірки гіпотези дослідження використано загальнонаукові методи теоретичного рівня: вивчення й аналіз філософської, соціальної, психолого-педагогічної літератури з проблеми підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи для побудови моделі та з'ясування педагогічних умов підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи; логіко-системний і порівняльний аналіз, узагальнення передового досвіду та методи емпіричного дослідження (анкетування, спостереження, бесіди, вивчення практичної діяльності студентів під час проходження педагогічної практики, самооцінка, психологічні методики, тестування, тренінги тощо) – для розроблення моделі підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і прикінцевий етапи) застосовано з метою перевірки дієвості моделі та експериментальної методики підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи; кількісний та якісний аналіз

результатів дослідження з використанням методів математичної статистики – для визначення ефективності експериментальної методики підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Базою дослідження виступили Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. В експериментальній роботі задіяно 258 студентів факультетів іноземної мови.

Наукова новизна дослідження. Уперше визначено й науково обґрунтовано сутність феномена «підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи» (інтегративна властивість особистості, що характеризується ціннісним ставленням до людей незалежно від їхньої національної, культурної, релігійної, вікової, статевої, соціальної приналежності, повагою до думок інших, звичаїв, вірувань, інтересів та почуттів, прийняттям ідей толерантності як загальнолюдської, особистісної і професійної цінності, здатністю до організації толерантної взаємодії у процесі навчання іноземних мов як на уроці, так і в позакласний час, уміннями конструктивного вирішення конфліктних ситуацій засобами діалогових стратегій), його компонентну структуру (аксіологічний, когнітивний, інтерактивний, афективний компоненти); виявлено критерії (ціннісний, змістовий, діяльнісний, особистісний) з відповідними показниками; схарактеризовано рівні (високий, достатній, задовільний, низький) зазначеної підготовленості; науково обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи (створення іншомовного толерантного середовища в студентському колективі; набуття майбутніми вчителями іноземної мови вмінь щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки; залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи

толерантного спрямування); розроблено модель підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи; уточнено поняття «толерантність», «іншомовне толерантне середовище», «підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи». Подальшого розвитку набула методика професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що розроблено й апробовано діагностувальну й експериментальну методики підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, програму педагогічного гуртка «Основи педагогіки толерантності». Зміст і результати наукового дослідження можуть бути використані викладачами ВНЗ та вчителями загальноосвітніх шкіл для практичного застосування на заняттях з іноземної мови, під час розроблення навчальних курсів і науково-методичних посібників, у післядипломній освіті вчителів іноземної мови, у ході написання курсових і магістерських робіт студентів.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (акт про впровадження № 1086/24 від 15.05.2017 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (акт про впровадження № 06/21 від 15.05.2017 р.), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (акт про впровадження № 07/10/894 від 17.05.2017 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (акт про впровадження № 263 від 15.05.2017 р.).

Достовірність результатів дослідження забезпечено положенням щодо цілісності особистості, опорою на результати психолого-педагогічної науки, доцільним поєднанням комплексу теоретичних та емпіричних методів дослідження, адекватних його меті, завданням, предмету і гіпотезі; порівняльним аналізом даних, одержаних за різноманітними методами дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки і результати дослідження викладено на III міжнародному конгресі «Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі» (Одеса, 2017), міжнародних: «Problems and Prospects of territories' socio-economic development» (Poland, 2016), «Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel: the way to integration» (Ariel, 2013, 2014, 2015), «Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток» (Одеса, 2012, 2013, 2014), «Осінні наукові читання» (Київ, 2016); всеукраїнських: «Придністровські соціально-гуманітарні читання» (Бердянськ, 2012), «Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм», (Кременчук, 2017), «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін» (Суми, 2017) науково-практичних конференціях.

Основні результати дослідження викладено у 21 публікації автора, із них 8 – у фахових виданнях України, 4 – у наукових періодичних виданнях інших держав, 9 – апробаційного характеру.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний текст дисертації становить 188 сторінок. У тексті вміщено 14 таблиць, 1 рисунок, що займає 1 сторінку основного тексту. У списку використаних джерел 231 найменування (із них 29 – іноземною мовою). 18 додатків викладено на 80 сторінках. Загальний обсяг дисертації складає 292 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДО ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

1.1. Проблематика формування толерантності в учнів основної школи

В умовах гуманістичного виховання особливого значення в останнє десятиліття набула проблема формування толерантності як однієї з важливих якостей особистості, що зумовлено політичними, економічними, правовими, соціальними перетвореннями, що відбуваються в Україні.

Достатньо повне визначення толерантності, що відображає всі аспекти розуміння її сутності, подано в Декларації принципів толерантності, яка була затверджена на конференції ЮНЕСКО в листопаді 1995 року [46]. Так, у статті 1 цієї декларації зазначено, що:

– толерантність означає повагу, сприйняття та розуміння багатого розмаїття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті та переконань. Толерантність – це єдність у різноманітності. Це не тільки моральний обов'язок, але й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможлиблює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру.

– Толерантність – це не поступливість, поблажливість чи потурання. Толерантність – це насамперед активна позиція, що формується на підставі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність у жодному разі не може бути виправданням посягання на ці основні цінності. Толерантність повинна виявляти кожна людина, групи людей та держави.

– Толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини,

плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму, абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини [46, с. 3].

Поняття «толерантність» походить від латинського дієслова «tolero», що означає переносити, витримувати, терпіти. Зазначимо, що в довідкових джерелах визначення толерантності трактується по-різному, зокрема, як:

- термін, яким позначають доброзичливе або, принаймні, стримане ставлення до індивідуальних і групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних) [167, с. 642];
- здатність приймати щось, не схвалюючи це (у загальному розумінні); здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також – особливості поведінки та способу життя інших, терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань є умовою стабільності та єдності суспільств, особливо тих, які не є гомогенними ні в релігійному, ні в етнічному, ні в інших соціальних вимірах; поблажливе, терпиме ставлення до чийхось думок, поглядів, вірувань тощо (на індивідуальному рівні) [165];
- здатність до визнання або практичне визнання і повага до переконань і дій інших людей [177];
- терпиме ставлення до чужих думок, поглядів, позицій, які не збігаються з власними [78, с. 78];
- здатність бачити в іншій людині саме іншу – носія інших цінностей, логіки мислення, інших норм поведінки, усвідомлення її права бути іншою, відмінною; безумовно, позитивне ставлення до такої несхожості, терпимість до думки іншої людини, звичаїв, кольору шкіри, релігії, способу життя; здатність дивитися на світ одночасно з власного погляду і з позиції іншої людини [52, с. 404].

Зазначимо, що в науковій літературі поняття «толерантність» також трактується по-різному. Так, Є. Столяренко визначає толерантність як:

1) терпимість, поблажливість до когось чи чогось; 2) терпимість однієї людини до іншої, незважаючи на розрізнені погляди, смаки, вчинки, стилю поведінки, способу життя тощо; визнання особою права на існування в іншого суб'єкта власних переконань, поглядів, які відрізняються від її власних об'єктів переваг; внутрішня усвідомлена терпимість особистості, що ґрунтується на моральній емпатії; 3) терпимість, витривалість, психічна сталість за наявності фрустраторів і стресорів; терпимість до різних поглядів, неупередженість щодо оцінювання людей і подій; 4) утримання від протесту чи будь-якої реакції засудження при збереженні себе як морального суб'єкта й небайдужого ставлення до світу [156, с. 233].

Як якість особистості, що передбачає терпиме ставлення до людини, враховуючи її погляди, вірування, расову приналежність, результатом якої є взаємна повага, розуміння, злагода, підтримка, розуміє толерантність Н. Бирко, зауважуючи при цьому, що толерантна особистість містить такі складники: емпатію, комунікативність, гуманність, педагогіку миру, співробітництва, компетентність, демократизацію, духовність [19, с. 78].

Під терміном «толерантність» К. Бондирева розуміє моральну якість особистості, яка характеризується усвідомленням багатомірності довколишньої дійсності, розмаїтості форм і способів відображення її людьми, розумінням відносності точності суджень, думок, висловлювань, оцінок тощо; знанням і повагою прав і свобод кожної людини, прийняттям її такою, якою вона є; терпимості щодо будь-якого роду «інакості», не виходячи за межі норм і правил людського життя [26, с. 116].

Толерантність – це духовно-моральна якість особистості, відзначає О. Третьякова, що виражена в прийнятті «іншого» як особистості, незалежно від національності, мови, віросповідання, переконань, приналежності до громадських організацій, соціального, майнового і службового станів (соціальні і культурні характеристики), а також віку, стану здоров'я, статі, раси (антропологічні характеристики) [164, с. 8]. Суголосну думку виголошує Д. Зинов'єв, зазначаючи, що толерантність – це моральна якість

особистості, що характеризує терпиме ставлення до інших людей, незалежно від їхньої етнічної, національної або культурної приналежності, терпиме ставлення до іншого роду поглядів, норм, звичок [58, с. 51]. За О. Ісаєвою, толерантність є якістю особистості, яка представляє інтегративну характеристику пізнавального (знання про толерантність, риси толерантної особистості), емоційно-оцінного (емпатійність, здатність об'єктивно оцінювати людей), поведінського (діалогічні відносини, співробітництво в процесі взаємодії) компонентів і визначає активну моральну позицію у взаємодії з людьми [64, с. 19].

Толерантність, уважає О. Мірошник, має стати нормою українського суспільства як у цілому, так і нормою поведінки кожної окремої людини й наголошує на тому, що педагогічний аспект толерантності полягає в тому, аби виховувати особистість, яка здатна мати власний погляд та сприймати інший, як такий, що також має право на існування; здатна не просто терпіти, а й поважати іншу думку, іншу віру, інший світогляд, іншу мову [111, с. 10]. У дослідженні будемо дотримуватися визначення Л. Крамаренко, яка трактує толерантність як готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на засадах згоди через розвиток їхньої особистості, відкритої до сприйняття інших культур, здатної поважати багатогранність людської думки, запобігати конфліктів або розв'язувати їх ненасильницькими засобами [80, с. 117].

Дещо по-іншому розглядає толерантність Н. Асташова, яка вважає, що толерантність є цінністю соціокультурної системи, свого роду внутрішнім стрижнем соціально-психологічного буття, що передбачає поважне ставлення до чужої думки, лояльність в оцінці вчинків і поведінки інших людей, готовність до розуміння і співробітництва у вирішенні питань міжособистісної, групової і міжнаціональної взаємодії [10., с. 76].

При цьому, автором зазначається, що толерантній особистості притаманні такі основні психолого-етнічні та соціальні характеристики, як: гуманність (безмежна віра в силу добра в міжособистісних стосунках і в

самоцінність внутрішнього світу людини, який не передбачає жодного насилля), рефлексивність (як здатність осмислювати особистісні відносини, розуміючи їх плюси та мінуси, співвідносити їх із толерантним світосприйняттям), мобільність (здатність коригувати систему відносин залежно від умов та обставин), упевненість у собі й у своїх силах, самовладання; варіативність у підході до довколишньої дійсності, здатність правильно оцінити ситуацію та прийняти потрібне рішення, відповідальність за прийняття рішень та їх реалізацію, перцепція (уміння спостерігати за людьми, емпатія (здатність ставити себе на місце іншої людини, розуміти її вчинки й спосіб мислення, вміння порівнювати свою поведінку зі станом іншої людини, почуття гумору [10, с. 77–78].

Залежно від історичного досвіду народів, зазначає О. Зарівна, зміст поняття толерантності в різних мовах має різні значеннєві відтінки. Так, в англійській мові толерантність – це готовність і здатність без протесту сприймати особистість, у французькій – повага до свободи іншого, його способу мислення, поведінки, політичних і релігійних поглядів. У китайській мові бути толерантним означає дозволяти, виявляти великодушність до інших. В арабській толерантність – це прощення, полегкість, м'якість, поблажливість, жаль, прихильність, терпіння; у перській – терпіння, терпимість, витривалість, готовність до примирення. В українській мові існують два слова з подібним значенням – толерантність і терпимість. Термін «толерантність» здебільшого використовується в медицині й у гуманітарних науках, означаючи відсутність чи ослаблення реагування на певний несприятливий чинник у результаті зниження чутливості до його впливу. А слово «терпимість», продовжує вчена, більш знайоме і звичне, уживається в повсякденній мові й означає здатність, уміння терпіти, миритися з чужою думкою, бути поблажливим до вчинків інших людей [56, с. 2].

Крім цього, дослідниця розглядає поняття толерантності в етичному, політичному і психологічному аспектах. В етичному плані, на думку О. Зарівної, концепція толерантності виходить із гуманістичних напрямів, у

яких підкреслюється вічна цінність гідності і чеснот людини, у тому числі чеснот (розмаїтості ознак), які відрізняють одну людину від іншої, підтримують багатство індивідуальних варіацій єдиного людського виду. Якщо розмаїтість людей, культур та народів виступає як цінність і гідність культури, то толерантність, яка є нормою цивілізованого компромісу між культурами, що конкурують, і готовність до прийняття інших логік та поглядів, виступає як умова збереження розмаїтості, свого роду історичного права на відмінність, несхожість.

У політичному плані толерантність інтерпретується як готовність влади допускати інакомислення в суспільстві і навіть у своїх рядах, дозволяти в межах конституції діяльність опозиції, здатність гідно визнати свою поразку в політичній боротьбі, приймати політичний плюралізм як прояв розмаїтості в державі.

Психологічний зміст толерантності виявляється в надбаній усталеності до стресу, конфліктам, поведінковим відхиленням, невизначеності, етнічної усталеності [56, с. 5].

Класифікацію толерантності за соціальними сферами подає Л. Березіна. Зокрема, нею виокремлено такі види толерантності, як:

– політична (терпимість до людей інших політичних поглядів, повага до інших політичних позицій, визнання права особистості на свої політичні спрямування);

– наукова (терпимість до інших поглядів у науці, допущення різних теорій і наукових шкіл);

– педагогічна (терпимість до власних дітей, учнів, уміння зрозуміти і пробачити їхні недосконалості);

– адміністративна (уміння керувати без агресії) [16, с. 271].

За рівнями розвитку визначає типологізацію толерантності І. Ахунова й виокремлює природну або натуральну (толерантність типу «А»), стриману (толерантність типу «Б»), моральну толерантність (толерантність типу «В») [11, с. 266].

Толерантність типу «А» – це природна відкритість і довірливість, властива маленькій дитині, яка ще не асоціюється зі своїми особистими якостями. Цей рівень розвитку толерантності передбачає безумовне та некритичне прийняття іншої людини.

Толерантність типу «Б» – це толерантність дорослої людини. Толерантна особистість цього типу в ситуаціях «зіткнення культур» прагне стримуватися, використовуючи механізми психологічного захисту, натомість за «толерантним фасадом» можуть приховуватися нетерпимість, відкидання і навіть агресія.

Толерантність типу «В», на її думку, є найвищим рівнем розвитку й передбачає, з одного боку, позитивне ставлення до себе, власного внутрішнього світу, цінностей, цілей, бажань, з іншого – усвідомлену готовність прийняти іншого таким, яким він є, прийняти цінності і сенси, значущі для іншої людини.

Дещо по-іншому класифікує толерантність М. Мацьковський [105]. Зокрема, ним виокремлено види толерантності та інтолерантності за ієрархічним принципом сходження від першого до другого:

а) протекціоністська толерантність – полягає в тому, що суб'єкт толерантності (інститут, організація чи індивід) не тільки абсолютно неупереджено ставиться до об'єкта, але й робить усе можливе, щоб допомагати тим організаціям або групам людей, які, на його думку, зазнають інтолерантного ставлення з боку суспільства в цілому або його окремих сегментів; надає квоти для одержання роботи або зарахування у вищий навчальний заклад представникам певних етнічних меншин; допомагає людям, які є об'єктами інтолерантних відносин через свої політичні погляди, фізичні недоліки або сексуальну орієнтацію тощо; якщо суб'єктом цього типу толерантності виступає індивід, то можна говорити про його високі моральні якості, вищі прояви емпатії, жалю тощо; якщо ж суб'єктом протекціоністської толерантності є держава або окремі її інститути насамперед ті, які розподіляють матеріальні блага, то тут можуть виникнути

серйозні дискусії, пов'язані із суперечністю між принципами толерантності і соціальної справедливості;

б) ціннісна толерантність – це система цінностей і зразків поведінки, пов'язана з неухильно твердим дотримуванням принципам толерантності; система цінностей повинна включати неупереджене ставлення до представників інших соціально-демографічних груп і готовність прийняття висловлювань і поведінкових актів, відмінних від власних;

в) прихована інтолерантність – суб'єкт розуміє важливість принципів толерантності та небезпеку або моральну неадекватність декларації ідей інтолерантності або інтолерантних дій, проте в силу внутрішніх симпатій і антипатій, власних настанов і поглядів ставиться упереджено до представників різних соціально-демографічних груп; його ставлення і висловлення мають явно непублічний характер і не можуть впливати на суспільні настрої і дії;

г) вербальна інтолерантність – суб'єкт вважає за можливе і подекуди навіть необхідними публічні висловлювання щодо представників тих чи тих соціально-демографічних груп; він вважає неможливим для себе будь-які публічні дії (насильство, заборони тощо), проте не вважає за необхідне приховувати свої погляди;

д) агресивна поведінкова інтолерантність – суб'єкт вважає виправданим підготовку і здійснення певних дій, спрямованих на заборону, обмеження діяльності або насильство стосовно об'єкта інтолерантності; ці дії пояснюються його розумінням соціальної справедливості, сильним ступенем відчуження від об'єкта, низьким рівнем правової культури; часто така поведінка пов'язана з певним рівнем соціалізації або навіть настановами на девіантну або кримінальну поведінку [105, с. 34–41].

Відповідно до започаткованого дослідження слід відзначити необхідність формування в підростаючого покоління саме ціннісної толерантності, відсутність якої і призводить до того, що сьогодні спостерігаються прояви інтолерантної поведінки як дорослих, так і дітей.

В аспекті дослідження є важливою типологізація толерантності за соціальними сферами її буття, подана І. Галицьким [38], що охоплює всі сфери суспільного життя нації: гендерну, вікову, міжнаціональну, расову, релігійну, географічну, міжкласову, фізіологічну, політичну, сексуально орієнтовану, маргинальну.

На нашу думку, формування цих видів толерантності є важливим у підлітковому віці, оскільки підлітки часто виявляють нетерпиме й упереджене ставлення до довоколишніх людей, які відрізняються від них. Отже, майбутні вчителі повинні бути обізнані із сутністю й ознаками прояву різних видів толерантності в учнів основної школи, що дозволить їм коригувати навчально-виховну роботу з метою формування в школярів умінь і навичок толерантної поведінки. Наведемо виокремлені автором види толерантності:

1) гендерна толерантність – неупереджене ставлення до представників іншої статі, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншої статі, відсутність ідей про перевагу однієї статі над іншою;

2) вікова толерантність – неупередженість до апріорних «недоліків» людини, пов'язаних з її віком. Вікова толерантність цілком може поєднуватися із прийнятою в багатьох культурах повагою до осіб похилого віку;

3) міжнаціональна толерантність – позитивне ставлення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки і негативні дії окремих представників національності на інших людей, ставитися до будь-якої людини з позиції «презумпції національної невинності»;

4) расова толерантність – відсутність упереджень до представників іншої раси;

5) релігійна толерантність – неупереджене ставлення до догматів різних конфесій, релігійності з боку віруючих і невіруючих, представників різних конфесіональних груп;

6) географічна толерантність – неупередженість до жителів невеликих

або провінційних міст, сіл і інших регіонів з боку жителів міст, зокрема столичних жителів, і навпаки;

7) міжкласова толерантність – терпиме ставлення до представників різних соціальних прошарків – багатих до бідних, бідних до багатих;

8) фізіологічна толерантність – дбайливе ставлення до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних, осіб із зовнішніми недоліками тощо;

9) політична толерантність – неупереджене ставлення до діяльності різних партій і об'єднань, висловлювань їх членів і т. ін.;

10) сексуально орієнтована толерантність – неупередженість стосовно осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією;

11) маргінальна толерантність (толрантність стосовно маргіналів) – ставлення до бомжів, жебраків, наркоманів, алкоголікв, ув'язнених та ін. [38, с. 280–289].

З огляду на вищезазначене, саме цієї типологізації будемо дотримуватись у дослідженні.

На нашу думку, толерантність є необхідною якістю, якою повинен володіти саме вчитель, оскільки його діяльність спрямована на становлення особистості учнів.

Як професійно важливу якість педагогічного працівника визначає толерантність Л. Крамаренко, розглядаючи її сутність як здатність сприймати без агресії відмінні від його власних судження, стиль життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості людей, які його оточують у сфері освітнього простору й соціокультурного середовища, шляхом встановлення з ними стосунків довіри, співпраці, компромісу, радості, товариськості, співпереживання та психологічного комфорту [80, с. 120].

Суголосну думку висловлює Р. Кострубань, наголошуючи на тому, що толерантність є духовно-моральною якістю особистості майбутнього вчителя, що характеризується готовністю і здатністю людини розуміти і приймати несхожість культурного світу іншої особи, будувати свої відносини на основі принципів гуманізму, свободи, діалогу та співпраці [79, с. 37].

На підставі вищезазначеного доходимо висновку, що толерантність є необхідною властивістю вчителя, діяльність якого спрямована на становлення особистості учня, у тому числі й на формування толерантності. На нашу думку, особливо важливим це є в основній школі, де навчаються учні підліткового віку.

Підлітковий вік є складним відповідальним періодом становлення особистості, в якому формується соціальна спрямованість і моральна свідомість: моральні погляди, судження, оцінки, уявлення про норми поведінки, запозичені в дорослих. Шлях оволодіння ними відбувається через реальні стосунки, через оцінку їхньої діяльності дорослими. Цей вік характеризується переходом на якісно новий рівень самосвідомості та Я-концепції особистості: з орієнтацій на оцінки дорослих підліток переходить до власних критеріїв оцінювання вчинків, поведінки, особистості в цілому [36].

Слід зазначити, що в підлітковому середовищі поширена образлива лексика, яка принижує людей іншої культури чи релігії, негативні стереотипи й упередження. Часто це спостерігається в молодіжних угрупованнях, які побудовані за виборчим принципом і висувають профашистські гасла. В основі такого роду інтолерантної поведінки лежить кризова трансформація ідентичності за типом гіперідентичності (етноегоїзм, етноізоляціонізм, національний фанатизм), коли надпозитивне ставлення до власної групи породжує переконаність у перевазі над «чужими». У міжетнічній взаємодії гіперідентичність виявляється в різних формах етнічної нетерпимості: від роздратування стосовно членів інших етнічних груп до відстоювання політики обмеження їхніх прав і можливостей [126].

Досліджуючи особливості підліткового віку, А. Мітіна відзначає, що у фізіологічному аспекті він характеризується інтенсивним ростом, різким підвищенням діяльності залоз внутрішньої секреції. Це період статевого дозрівання, у процесі якого часто виникають емоційні стани (фрустрації), що впливає на серцево-судинну систему, посилення підкоркової активності

визначається підвищеною нервозністю, нестриманістю, емоційними реакціями, які часто виявляються в інтолерантному ставленні до однолітків [109, с. 50–59]. Саме фізіологічний аспект стану підлітка, вважає А. Байбаков, впливає на процес виховання толерантності, оскільки «...толерантність поєднується з нервовим напруженням та потребує певних енергетичних витрат» [12, с. 41].

За А. Хрипковою, у разі правильного виховання ці явища переборюються самим підлітком, у разі неправильного – можуть стати основою стійких рис небажаної поведінки. Розбещену поведінку тих чи тих учнів означеного віку пояснити й виправдати особливостями розвитку нервової системи неможливо, – продовжує дослідниця, – оскільки особливості не винні, просто їх не враховують педагоги. Надалі гальмувальна роль кори головного мозку знову підсилюється, але це вже не призведе до автоматичного виправлення, підліток встиг стати «важким та агресивним» [108, с. 10].

Гіпертрофоване почуття дорослості, прагнення бути самостійним, на думку В. Крутецького, провокує суперечності між максималізмом вимог підлітка до себе й інших та обмеженістю його можливостей, неготовністю до тривалих вольових зусиль, спрямованих на подолання труднощів. Дослідник стверджує, що «...підліток, бажаючи самоствердитись, прагне того, щоб дорослі враховували його думку, цим і визначається прагнення підлітка до відомої незалежності та самостійності, де хвороблива самозакоханість, образливість і підвищена критичність є гострою реакцією на спроби дорослих (дійсні та марні) вблагати його сумління, принизити дорослість, недооцінити його права» [82, с. 426].

За твердженням І. Беха, підліткові властиве почуття дорослості, тобто його уявлення чи відчуття себе повною мірою дорослим. Почуття дорослості в цьому віці не є обов'язково усвідомленим. Воно виступає для підліткового віку специфічною формою самосвідомості, соціальної за своїм змістом. Дослідник доводить, що основним показником цього почуття є виникнення в

підлітків потреби в ставленні до них не як до малюків, а як до дорослих. У разі ігнорування цієї потреби педагогом, вони виявляють образу, різні форми протесту: неслухняність, грубість, упертість, протиставлення себе дорослим чи товаришам, зіткнення й конфлікти. Іншим показником почуття дорослості, на думку науковця, є наявність у школярів цієї вікової групи прагнення до самостійності й бажання захистити деякі сфери свого життя від втручання дорослих. Ще одним показником наявності в дітей зазначеного почуття є вироблення власної лінії поведінки, подекуди всупереч дорослим чи товаришам [17, с. 116–117].

Підліток активно включається в доросле життя, формує свою ідентичність, освоює різні соціальні ролі, відбувається становлення ціннісної сфери особистості. Його глобальна життєва орієнтація залежить від того, як він буде ставитися до світу в цілому, до себе та інших у цьому світі [151, с. 56–58]. Отже, саме в цьому віці школярі потребують допомоги з боку дорослих, у тому числі й учителів.

Натомість сучасна соціальна ситуація, на думку М. Андрєєва, і з цим не можна не погодитися, не сприяє формуванню толерантності. Серйозними перешкодами він вважає: відсутність поваги до прав інших, поширеність націоналістичних настроїв і культурних стереотипів, нетолерантне ставлення дорослих до підлітків, підлітковий егоцентризм, конфліктність, агресивність і нетерпимість до інших як наслідок суперечностей, які не вирішуються своєчасно – між потребою підлітка у відчутті особистої автономії й реальною його залежністю від дорослих, між потребою в утвердженні себе як дорослої особистості та недостатністю прийнятних для цього умов.

Багато з наведених причин інтолерантності, зазначає автор, можуть бути усунені педагогічними засобами. У зв'язку з цим перед педагогом, вихователем постають такі завдання: допомогти підлітку в подоланні його особистих стереотипів сприйняття соціальної дійсності; використовувати у вихованні позашкільне середовище; використовувати в роботі з підлітком ігрові заняття, які моделюють притаманні дорослому світу відносини;

установити довірливі стосунки з підлітком, демонструвати своє ставлення до нього як до дорослого, підтримувати свободу його ціннісного самовизначення, виявляти толерантність до підліткової субкультури [5].

Цілком погоджуючись із дослідником, уважаємо, що в цьому віці важливу роль відіграють заняття з іноземної мови, в процесі опанування якої учні основної школи знайомляться з іншою культурою. Саме пізнання іншої мови, етикету, традицій, надбань національної культури, які вони вивчають на заняттях іноземної мови, на нашу думку, створює належні обставини для формування в них толерантності.

Інші дослідники (Т. Варенко, Н. Ткачова) наголошують на тому, що важливим завданням школи на сьогодні є виховання соціально активних, високоморальних особистостей, які з повагою ставляться до інших членів суспільства незалежно від їхньої національності, соціальної належності, віросповідання та особистих переконань, котрі можуть суттєво відрізнятись від їхніх власних життєвих принципів [162, с. 232]. І саме вчителі іноземної мови, які є носіями не лише національної, а й іншої культури, мають сприяти цьому процесу. Проте, на жаль, майбутні вчителі не здатні здійснювати таку діяльність, оскільки, як свідчать наші тривалі спостереження, вони самі часто виявляють інтолерантність у стосунках із довколишніми людьми, що зумовлює необхідність формування в них зазначеної якості. На нашу думку, саме наявність толерантності майбутніх учителів іноземної мови сприятиме їхній здатності формувати толерантність в учнів основної школи, зокрема й засобами іноземної мови.

Підсумовуючи, доходимо висновку щодо необхідності підготовки майбутніх учителів до формування толерантності в учнів основної школи. Розглянемо особливості підготовки майбутніх учителів іноземної мови на сучасному етапі й визначимо сутність і структуру їхньої підготовленості до зазначеної діяльності.

1.2. Підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи як результат професійної підготовки

1.2.1. Стан підготовки майбутніх учителів іноземної мови на сучасному етапі. Проблеми підготовки майбутніх учителів іноземної мови постійно перебувають у полі зору науковців, зважаючи на те, що в сучасних концепціях мовної освіти в нашій країні наголошується на необхідності формування мовної особистості, яка здатна успішно вирішувати комунікативні завдання в умовах полікультурності. Так, різним аспектам професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов присвячено наукові дослідження таких учених, як: В. Адольф [1], О. Бердичевський [107], О. Бігіч [20], Т. Бочарнікова [28], Т. Гурова [44], О. Кім [69], І. Когут [74], Н. Ліпатова [89], Ю. Пассов [127], М. Сідун [147], М. Шиловська [171] та ін.

Зокрема, Ю. Пассовим розроблено структуру методичної майстерності майбутнього фахівця з іноземних мов. До її складу дослідником віднесено: а) особистісні риси, індивідуальний стиль роботи, здібності, риси характеру, які формують індивідуальність учителя; б) методичну культуру, що ґрунтується на знаннях, досвіді та творчості; в) рівень професіоналізму (грамотність – ремесло – майстерність – мистецтво), а також г) методичні вміння (перцептивні, проектувальні, адаптаційні, комунікативні, організаційні, пізнавальні, допоміжні) [127, с. 26].

Інші науковці (Т. Бочарнікова [28], Н. Бражник, С. Ніколаєва, О. Петрашук [115] та ін.) наголошують на тому, що професійна підготовка майбутніх учителів іноземної мови складається насамперед із теоретико-лінгвістичної, практичної, методичної, професійно-орієнтованої теоретичної підготовки. Теоретико-лінгвістична підготовка майбутніх учителів іноземної мови передбачає забезпечення їх знанням теорії та історії іноземної мови, що вивчається; розвиток інтелектуального потенціалу студентів, навичок

аналітичного мислення; вміння працювати з науковою літературою, визначати сутність і характер невирішених наукових проблем, пропонувати свої варіанти їх вирішення; вміння узагальнювати та класифікувати емпіричний матеріал.

Практична підготовка спрямована на професійно-трудова діяльність (проведення уроків іноземної мови в школі та позакласної роботи з іноземної мови; професійно-педагогічне вдосконалення шляхом самоосвіти і на спеціальних курсах підвищення кваліфікації) та соціально-культурну (діяльність учителя за межами школи: спілкування з носіями мови, робота перекладачем тощо) [28, с. 22]. Тому під час навчання в педагогічному виші студенти повинні оволодіти такими професійно-психологічними вміннями: виявляти індивідуально-психологічні особливості учнів, які необхідні для успішного оволодіння іноземною мовою; формувати позитивне ставлення до вивчення іноземної мови та інших видів суспільно корисної діяльності школярів; здійснювати психолого-педагогічний аналіз уроку іноземної мови і навчально-виховного процесу в цілому та ін. [115, с. 9].

Професійно зорієнтована теоретична підготовка передбачає забезпечення майбутніх учителів іноземної мови знаннями з теорії педагогіки; теоретичних засад організації навчально-виховного процесу в різних типах загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема і з іноземної мови; формування вмінь проведення самостійного педагогічного дослідження [28, с. 22].

З огляду на це, науковці (Н. Бражник, С. Ніколаєва, О. Петрашук [115]), наголошують на тому, що першочерговими вимогами до загальної і професійно зорієнтованої практичної педагогічної підготовки майбутнього вчителя іноземної є такі професійно-педагогічні вміння, як-от: здійснення діагностики рівня розвитку учнів за допомогою комплексу психолого-педагогічних методик; проектування і планування педагогічної діяльності, визначення та вирішення професійних завдань; застосування ефективних методів і засобів навчання іноземної мови та виховання залежно від вікових,

статевих, індивідуальних особливостей дітей [115, с. 11].

Основною метою методичної підготовки є забезпечення знань студентів із теорії та методики навчання іноземних мов; навчання методичних основ організації навчально-виховного процесу з іноземних мов, оволодіння ними практичними методичними вміннями: здійснення комунікативно-навчальної, розвивальної, гностичної, конструктивно-планувальної та організаторської функцій, аналіз навчального матеріалу різних типів загальноосвітніх навчальних закладів; добирання підручників, що відповідають індивідуальним особливостям учнів; прогнозування труднощів засвоєння учнями мовленнєвого матеріалу [115, с. 12].

Натомість учені не розглядають можливості іноземної мови в процесі підготовки майбутніх учителів до формування толерантності в учнів основної школи.

Зазначимо, що професійна підготовка майбутніх учителів іноземної мови має свою специфіку та особливості. Так, за визначенням Т. Бочарнікової, вони повинні вміти користуватись іноземною мовою як засобом професійного спілкування, під час розв'язання проблемних ситуацій, продукувати і варіювати професійне іншомовне мовлення в умовах професійно-педагогічного спілкування.

Крім того, для студентів – майбутніх учителів іноземної мови загальною практикою є спеціалізація з двох предметів: одна іноземна мова і будь-яка інша дисципліна, в якості якої може бути і друга іноземна мова. Обов'язковим компонентом мовної підготовки студентів є вивчення граматики іноземної мови. Також студенти повинні засвоїти курси з історії, літератури, культури країни, мова якої вивчається. Натомість, на думку дослідниці, в навчальних програмах значну увагу слід приділяти соціокультурним та інтеркультурним аспектам, що стосуються проблем міжкультурних відносин [28, с. 23]. Ми поділяємо цю думку, оскільки вважаємо, що саме ознайомлення школярів із культурно-національними особливостями країни, мова якої вивчається, сприяє усвідомленню ними

розмаїтості довколишнього світу, навчає розумінню й поважного ставлення до людей, які чимсь відрізняються від них, зокрема мовою, способом життя, поведінкою, віросповіданням тощо.

На значущості соціокультурного аспекта професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови наголошує і О. Петров, зазначаючи при цьому, що раніше мета навчання іноземних мов полягала в переданні суб'єктам навчання певних знань і формування в них відповідних умінь та навичок, сьогодні цього просто недостатньо. Характерним для сучасного етапу розвитку мовної освіти є виокремлення соціокультурного аспекту в процесі навчання іноземних мов, який повинен стати його постійною, невід'ємною частиною і надати освіті цілеспрямованого характеру [128, с. 59]. Отже, сучасна вища школа має забезпечити можливість активного «входження» особистості в соціокультурний простір на правах компетентного і творчого представника. При цьому компетентний рівень входження особистості майбутнього вчителя іноземних мов у сучасний полікультурний простір забезпечується, з одного боку, рівнем його професійної підготовки, а з іншого – рівнем його загальнокультурного розвитку [128, с. 102].

Учитель іноземної мови, на відміну від учителя інших дисциплін, повинен володіти ще й специфічними рисами характеру. Так, за А. Алхазішвілі, він повинен уміти знайти, вибрати предмет спілкування, спрямувати його в такий спосіб, щоб учні не відчували переваги ні в знаннях, ні у віці, ні в соціальній ролі вчителя. Також він підкреслює, що вчитель іноземної мови, будучи партнером по спілкуванню, повинен бути зацікавлений у процесі і результаті цього спілкування. Тобто однією з особливостей педагогічної діяльності вчителя іноземної мови є вміння бути одночасно і партнером, і наставником, який спрямовує іншомовне міжособистісне спілкування і виправляє його недоліки [3, с. 96].

Особливістю професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови є розвиток мовленнєвої діяльності, включеної до процесу

міжособистісного іншомовного спілкування, що полягає не в простому освоєнні мовленнєвих дій, а в поступовому вдосконаленні способу міжособистісного спілкування. Практична цінність засвоєння прийомів спілкування майбутнього вчителя іноземної мови полягає не тільки в оволодінні елементарними нормами етичної культури поведінки (такт, уважне ставлення до кожного учня тощо), але і в усвідомленні того факту, що саме професійне володіння вміннями спілкування іноземною мовою, нормами мовленнєвої і немовленнєвої поведінки є вирішальним внеском в організацію навчальної діяльності учнів, формує комунікативну компетенцію, тобто готовність здійснювати іншомовне міжособистісне і міжкультурне спілкування, а, отже, бути конкурентоздатним на ринку праці [69].

Як бачимо, науковцями розглядаються різні аспекти підготовки майбутніх учителів іноземної мови. Натомість ними наголошується здебільшого на формуванні професійної компетентності, а проблеми формування в них толерантності і питання їхньої підготовки до формування толерантності в учнів висвітлені в науковій літературі недостатньо.

Ми цілком згодні з Н. Ліпатовою, яка, досліджуючи проблеми формування педагогічної толерантності студентів – майбутніх учителів іноземної мови, наголошує на тому, що висока конфліктність професійних відносин «учитель – учень» є наслідком нездатності вести діалоги, відсутності гнучкості. Нерозвиненість толерантного мислення, недосконалість регулятивно-організаторських, управлінських, комунікативних навичок із позиції толерантної взаємодії, умінь саморегуляції в процесі педагогічного спілкування, неволодіння способами вирішення напружених, конфліктних ситуацій призводять до зниження ефективності освітнього процесу. Професійна підготовка студентів в умовах сфери міжкультурної взаємодії, на думку науковця, покликана вирішити завдання з розвитку вмінь толерантної поведінки в молоді, що ускладнюється відсутністю в неї достатнього досвіду міжкультурних відносин, характерного

для старшого покоління [89, с. 8].

З огляду на психолого-педагогічну характеристику учнів основної школи, уточнює О. Орловська, професійна діяльність учителя передбачає створення умов для конструктивної взаємодії і порозуміння з усіма учасниками педагогічного процесу; надання школярам можливостей вибору поведінкових альтернатив; забезпечення розвитку їхнього творчого потенціалу, ініціативності, відповідальності та особистісного самоствердження; сприяння успішній соціалізації підростаючого покоління. Водночас ефективна реалізація цих умов залежить від ціннісних пріоритетів педагога, його усвідомленого володіння толерантністю на всіх рівнях, готовності до виховання толерантності. З огляду на зазначене, на думку дослідниці, зміст підготовки студентів до виховання толерантності повинен органічно відображати теоретичний, методичний, практичний і психологічний аспекти, що дозволить студентові, володіючи необхідними теоретичними уявленнями та знаннями про особливості організації роботи з виховання толерантності в учнів, вибрати ефективну систему виховних впливів та успішно організувати цей процес у навчальному закладі [122, с. 179].

Зазначимо, що аналіз освітньо-професійної програми і освітньо-кваліфікаційної характеристики підготовки майбутніх учителів іноземної мови за освітнім рівнем «бакалавр» засвідчив, що особливості спілкування, національної культури розглядаються переважно лише під час вивчення тем, пов'язаних із кіномистецтвом, художньою, театральною культурою країн, мова яких вивчається. Натомість особливості культури поведінки, проблеми толерантності до представників іншої культури, національності, віросповідання, соціального статусу та інших видів толерантності не висвітлюються, хоча й торкаються окремих умінь, які, на нашу думку, необхідні для встановлення толерантної взаємодії в освітньому процесі загальноосвітньої школи.

Зокрема, в освітньо-професійній характеристиці підготовки майбутніх

учителів іноземної мови наголошується на тому, що студенти повинні під час навчання у виші опанувати такі вміння, як-от:

- уміння спілкуватись у колективі і виступати перед аудиторією, брати участь у дискусіях і відстоювати свою думку, дотримуватись культури поведінки та мовленнєвого спілкування (КІ.02.ЗП.Н.01);
- уміння проводити всебічну виховну роботу (патріотичного, морально-етичного, екологічного, правового, економічного спрямування) на заняттях усіх типів (КЗП.01.ПП.Р.01);
- уміння реалізувати виховну мету уроку засобами іноземної мови і зарубіжної літератури (КЗП.01.ПП.Р.02);
- уміння розвивати інтелектуально-креативні здібності школярів, прагнення до творчого осягнення культури англomовних країн (КСО.04.ПП.Р.01).

Як бачимо, питанням підготовки майбутніх учителів до формування толерантності не приділяється уваги під час навчання в педагогічному виші. Хоча, на нашу думку, саме вчитель іноземної мови відіграє вагомий роль у формуванні толерантності учнів, оскільки він є носієм як рідної культури, так і культури країни, мова якої вивчається. Ми суголосні з твердженням Т. Гурової, яка зауважує, що підготовка майбутніх учителів англійської мови до виховання толерантності в учнів є складним процесом, одним з етапів якого є формування толерантності самих студентів. За умови впровадження і проведення цілеспрямованої роботи щодо формування толерантності на заняттях з англійської мови майбутні вчителі мають можливість розвинути основні якості толерантної поведінки: «сприйняття», «розуміння», «прийняття»; вивчити прийоми міжкультурної комунікації, а також розвинути такі професійні якості, як доброзичливість, контактність, уміння вести конструктивний діалог і знаходити компроміс у складних конфліктних ситуаціях [44, с. 79].

З огляду на вищезазначене, у процесі професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови значна увага повинна приділятися як формуванню толерантності в них самих, так і підготовці їх до формування

зазначеної якості в учнів засобами іноземної мови.

Підготовку майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи розуміємо як процес набуття ними теоретичних знань щодо толерантності, оволодіння практичними вміннями організації толерантної взаємодії з учнями в навчально-виховному процесі основної школи засобами іноземної мови, результатом якої є підготовленість студентів до означеної діяльності.

Підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи є інтегративною властивістю особистості, що характеризується ціннісним ставленням до людей незалежно від їхньої національної, культурної, релігійної, вікової, статевої, соціальної приналежності, повагою до думок інших, звичаїв, вірувань, інтересів та почуттів, прийняттям ідей толерантності як загальнолюдської, особистісної і професійної цінності, здатністю до організації толерантної взаємодії у процесі навчання іноземних мов як на уроці, так і в позакласний час, вміннями конструктивного вирішення конфліктних ситуацій засобами діалогових стратегій.

Розглянемо структуру означеного феномена.

1.2.2. Структура феномена «підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи».

На підставі поданого визначення у структурі підготовленості майбутніх учителів іноземної мови виокремлено аксіологічний, когнітивний, інтерактивний, афективний компоненти.

Складниками аксіологічного компонента в аспекті дослідження виступають ціннісні орієнтації, розуміння культурно-національних особливостей різних країн, спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності.

Формування ціннісних орієнтацій у професійній діяльності зумовлює прийняття майбутніми вчителями іноземної мови ідей толерантності і

ненасильства як особистісної і професійної (педагогічної) цінності. У психолого-педагогічних дослідженнях педагогічні цінності визначаються як норми, що регламентують професійно-педагогічну діяльність [64, с. 163]; особливості, які дозволяють учителеві задовольняти свої потреби і слугують орієнтирами його соціальної і професійної активності, спрямованими на досягнення суспільно значущих цілей [147, с. 193]; категорія духовних цінностей, у яких утілено найвищі досягнення педагогічної думки у вигляді ідей, концепцій, теорій [104, с. 186].

Ціннісні орієнтації, на думку Л. Коберник, – це психологічні новоутворення особистості, що становлять систему її світоглядних орієнтацій і виявляються у ставленні до себе, інших людей, суспільства в цілому як найвищої цінності, високий рівень поваги однією людиною іншої, визнання її самості, високого призначення, віру в її можливості та надання права на вільний розвиток і самореалізацію, піклування про умови її існування [72, с. 31].

За визначенням В. Сластьоніна, педагогічні цінності залежать від соціальних, політичних, економічних відносин у суспільстві, які багато в чому впливають на розвиток педагогіки й освітньої практики. Зі зміною соціальних умов життя, розвитком потреб суспільства й особистості трансформуються і педагогічні цінності [148, с. 269].

Викликає інтерес запропонована І. Ісаєвим класифікація педагогічних цінностей, як-от: цінності, що розкривають значення і сенс: цілей професійно-педагогічної діяльності (цінності-цілі); способів і засобів здійснення професійно-педагогічної діяльності (цінності-засоби); ставлень як основного механізму функціонування цілісної педагогічної діяльності (цінності-відносини); психолого-педагогічних знань у процесі здійснення педагогічної діяльності (цінності-знання); якостей особистості вчителя (цінності-якості) [63, с. 63].

В аспекті дослідження, зважаючи на необхідність підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності учнів основної школи,

важливим є розгляд В. Кузнєцовою гуманістичних цінностей освіти, які вона визначає як сукупність особистісно значущих морально-естетичних якостей, властивостей, характеристик, предметів та об'єктів реальної й ідеальної дійсності, що відповідають морально-естетичним загальнолюдським ідеалам. Зазначаючи, що сукупність базових гуманістичних цінностей відбиває специфіку стосунків між людьми, значення цих цінностей для життєвизначення і цілевизначення, координації всієї сфери соціокультурної поведінки особистості, дослідниця встановлює систему базових гуманістичних цінностей: життя (головна цінність існування людини і суспільства), доброта (здатність прихильно ставитися до людей, приносити радість і задоволення, щирість у стосунках), любов до ближнього (почуття глибокої сердечної прихильності, відданості), співчуття (здатність ставитися з розумінням, жалістю до переживань людини, її проблем, турбот), справедливість (здатність до неупереджених учинків та дій відповідно до моральних та правових норм суспільства), совість (тип поведінки людини відповідно до морально-етичних норм людської спільноти), глибока повага до людської гідності (здатність розкривати і розвивати найкращі якості людини) [84, с. 7].

Вибір іншого складника аксіологічного компонента «розуміння культурно-національних особливостей різних країн» зумовлений тим, що до сьогодні зберігаються відмінності в нормах і правилах ділової поведінки і спілкування в різних країнах. Національні особливості, історія, релігія, клімат, історично сформовані моральні норми впливають на те, як люди одягаються, поведуться, що вважають пристойним і гідним, і що є знаком ненадійності або неповаги до іншої людини. На сучасному етапі іноземна мова є предметом, де система образів прямо впливає на ціннісні орієнтації особистості, дає безліч можливостей для звернення до проблеми толерантності. При цьому необхідно будувати навчальний процес так, щоб діти бачили різноманітність світу і приймали його багатогранність, не боячись відрізнятись від інших [153, с. 5] Тобто в процесі професійної

підготовки, зокрема під час вивчення іноземної мови, майбутні вчителі мають можливість набувати вмінь налагодження міжособистісних стосунків, здобувати знання щодо міжкультурних моделей поведінки, ознайомлюватись із культурою і традиціями інших народів, що значно підвищує рівень сформованості їхньої власної толерантності.

Рівень сформованості толерантної поведінки майбутнього вчителя англійської мови, зазначає Т. Гурова, значно підвищиться за умов оволодіння соціокультурною компетенцією. Це означає, що необхідно спрямувати зусилля майбутнього вчителя на оволодіння тими соціокультурними знаннями і вміннями, які дозволяють членам певної соціокультурної групи з успіхом функціонувати в межах цієї групи. Ті, хто вивчає англійську мову мають отримати уявлення про цінності і базові орієнтири в іншій культурі, вони також повинні здобути знання про моделі культурної поведінки людей [44, с. 78].

Науковці (О. Казарцева [65], М. Огренич [118], Н. Формановська [168] та ін.) значну роль у міжнародній взаємодії відводять мовленнєвому етикету, який вони розглядають як правила, що регулюють мовленнєву поведінку, систему національно-специфічних стереотипних, стійких формул спілкування, прийнятих та вказаних суспільством для встановлення контакту співрозмовників, підтримання й зупинення контакту у вибірковій тональності. До мовленнєвого етикету О. Казарцевою віднесено слова і вислови, що вживаються людьми для вітання, прощання, вибачення, побажання, запрошення, характерні форми спілкування, інтонаційні особливості, які характеризують ввічливу мову [65, с. 27].

Зважаючи на те, що Україна є багатонаціональною країною, а також те, що сьогодні в нашій державі проживають люди різних національностей і культур, то обізнаність із національно-культурними особливостями представників різних народів, етикетом, прийнятим у цих країнах, є важливим складником у підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності учнів, оскільки вони є носіями як власної

культури, так і культури країни, мова якої вивчається.

Важливим складником аксіологічного компонента є також спрямованість студентів на педагогічну діяльність на засадах толерантності. Стрижнем педагогічної спрямованості педагога, зазначає В. Ягупов, є психолого-педагогічні переконання; усталена і змістова мотивація до педагогічної діяльності; гуманно-оптимістичне ставлення до своїх вихованців і велика любов до них. Зокрема, педагог мусить добре знати свого адресата, розуміти його потреби й мотиви, ідентифікувати себе з ним (тобто поділяти його погляди), співпереживати йому. В сукупності ці складники надають діяльності педагога цілеспрямованого, послідовного, наполегливого, змістовного й зацікавленого характеру, виступають міцним поштовхом на шляху досягнення успіхів і вершин [173, с. 304].

За визначенням Ен Сесилії Манрик (члена постійної делегації Колумбії в ЮНЕСКО), учитель, який ефективно працює для розвитку толерантності, повинен виховувати з любов'ю та в ім'я любові, виховувати в дусі миру; залучати до процесу виховання батьків і громадськість; заохочувати спільну діяльність: визнавати значущість та здібності кожного учня, а також поважати їхні почуття та позицію; формувати почуття справедливості; уникати жорстких ієрархічних стосунків, створювати вільну та демократичну атмосферу в класі; не допускати прояву авторитаризму й маніпулювання; бути готовим і спроможним до діалогу, розуміння та солідарності; бути прикладом для дітей і суспільства; показувати, що досягнення та збереження миру насправді можливе; вміти слухати; виявляти схвалення щодо зробленого; підтримувати емоційну прихильність; розвивати в учнів почуття взаємної прихильності; давати вихованцям можливість самостійно вирішувати проблеми [71, с. 109–110]. Ми цілком поділяємо зазначене, оскільки саме такі дії вчителя сприятимуть формуванню в учнів основної школи якостей толерантної особистості.

Виокремлюючи когнітивний компонент у структурі підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності учнів

основної школи, важливими складниками було обрано знання студентів щодо сутності толерантності, особливостей взаємодії у ситуації «діалог культур», механізмів толерантної поведінки.

За Л. Кацовою, студентів насамперед необхідно озброїти понятійним апаратом та системою знань, які є необхідними для виконання завдань майбутньої діяльності, при цьому забезпечити розвиток розумових якостей, операцій і процесів, видів і форм мислення відповідно до специфіки завдань і умов професійної діяльності, оскільки чим більш багате і розвинене професійне мислення, тим сильніший вплив його на професійний інтерес [68, с. 8]. Тобто майбутні вчителі іноземної мови повинні усвідомити сутність толерантності, ознайомитися з розмаїттям її типів, що дозволить у подальшому організовувати навчально-виховний процес на засадах толерантності й формувати толерантність учнів.

Отже, означений складник зумовлює необхідність оволодіння майбутніми вчителями іноземної мови теоретичними і практичними знаннями щодо толерантності; набуття вмінь створення іншомовного толерантного середовища, що впливатиме на формування толерантності в учнів; а також передбачає наявність критичного, творчого мислення, умінь діяти у стандартних і нестандартних ситуаціях, відстоювати власну думку, розуміння необхідності розвитку інтересу, прагнення до пізнання тощо [169, с. 382].

Іншим складником зазначеного компонента є знання щодо особливостей взаємодії у ситуації «діалог культур». Діалог, за М. Бахтіним, – це взаєморозуміння тих, хто бере участь у цьому процесі, і водночас збереження своєї думки, своєї в іншого (злиття з ним) і збереження дистанції (свого місця) [14, с. 430]. «Жити – означає брати участь у діалозі: запитувати, прислухатися, відповідати, погоджуватися тощо. У цьому діалозі людина бере участь вся і всім життям: очами, руками, душею, духом, усім тілом, вчинками». «Бути, – зазначає науковець, – означає спілкуватися діалогічно. Коли діалог закінчується, закінчується все. Тому діалог не може і не повинен

закінчуватися... Все – засіб, діалог – мета. Один голос нічого не закінчує та нічого не розпочинає. Два голоси – мінімум життя, мінімум буття» [14, с. 573].

В аспекті дослідження доцільними вважаємо виокремлені Л. Міхєєвою рівні діалогу культур: а) особистісний, пов'язаний із формуванням або трансформацією людської особистості під впливом різних «зовнішніх» взаємовідносно його природного культурного середовища культурних традицій; б) етнічний, характерний для відносин між різними локальними соціальними спільнотами, часто в межах єдиного соціуму; в) міжнаціональний, пов'язаний із різноплановою взаємодією різних державно-політичних утворень та їх політичних еліт; г) цивілізаційний, заснований на зустрічі принципово різних типів соціальності, систем цінностей і форм культуротворчості [110, с. 70].

З огляду на це, зазначає О. Шмирко, і ми цілком поділяємо її думку, в педагогічному процесі необхідно створити такі обставини, за яких студент вчився б співвідносити себе, свої можливості й погляди з іншими людьми, з їхніми поглядами, думками, випробовувати співучасть, симпатію, прагнення знайти способи взаємодії, бажання співпрацювати з людьми, незважаючи на розходження в поглядах, настановах, прагненнях. Діалог у навчальному процесі дозволяє майбутнім учителям усвідомити необхідність керуватись у своїх думках і вчинках гуманними мотивами [172, с. 267].

Наступним складником когнітивного компонента є знання механізмів толерантної поведінки. Толерантна поведінка особистості, за визначенням Л. Разіної, – це зовнішній прояв сукупності її знань, емоцій і вольових зусиль, що характеризується такими ознаками: глибоким розумінням толерантності як вимоги, що ставиться сучасним суспільством; усвідомленим засвоєнням знань, які мають вирішальне значення для розуміння сутності розмаїтості людської культури, норм, вірувань, розуміння їх істинності, особистої і суспільної значущості, прагнення передавати ці знання іншим; потребою діяти відповідно до загальнолюдських цінностей; здатністю до

співпереживання, співчуття, чутливістю до болю та радості інших; проявом витримки, самовладання, самоконтролю, великодушності; негативним ставленням до проявів інтолерантності; поважним ставленням і визнанням рівності інших людей, відмовою від домінування і насилля, здатністю до конструктивних рішень у конфліктній ситуації, умінням вести діалог, здатністю до співробітництва, критичного ставлення до себе з метою самовдосконалення. До психологічних механізмів толерантної поведінки науковцем віднесено активність, яка визначає позицію людини як суб'єкта педагогічного впливу, децентрованість, що дозволяє диференціювати поняття і явища, усвідомлювати себе рівноправним суб'єктом відносно до предмета взаємодії, терпіння і прийняття як узгодження емоційних стосунків [136, с. 9].

Інші дослідники (З. Курлянд, Т. Осипова та ін.) наголошують на джерелах і механізмах, що впливають на формування толерантності як якості особистості та її розвиток як особливий стан людини, що виявляється в істинному та щирому ставленні до тих чи тих речей, явищ, подій, які відбуваються в житті, а також до довколишніх людей, і називають це досвідом толерантності. Будь-який досвід можна спеціально збагачувати, поповнювати, насичувати. У цьому, власне, і полягає сутність виховання толерантності – цілеспрямоване формування позитивного (подолання негативного) досвіду толерантності, тобто створення простору для безпосередньої чи опосередкованої взаємодії з іншими в поглядах або поведінці людьми, їхніми спільнотами. Звідси випливає, що освітня стратегія повинна забезпечувати створення таких умов, які сприяють формуванню толерантних переконань, поглядів і навичок толерантної поведінки в родині, навчальному закладі, майбутній професійній діяльності за участю всіх зацікавлених осіб (батьків, педагогів, працівників соціальної сфери, політиків, засобів масової інформації та суспільства в цілому) [35, с. 119–120].

Інтерактивний компонент складають вміння організації

міжособистісної толерантної взаємодії, невербальної комунікації, запобігання конфліктних ситуацій.

Вибір складника «вміння організації міжособистісної толерантної взаємодії» зумовлений тим, що педагог для дітей є взірцем, який спонукає їх іти за собою, рівнятися на себе. Він повинен уміти будувати свої стосунки з вихованцями на основі професійного такту, серцевиною якого є повага до особистості дитини. Розуміння вчителем школярів підказує йому вибір оптимальних засобів взаємодії в конкретній ситуації. У загальноосвітньому навчальному закладі педагог і учень постійно взаємодіють і від того, який складається клімат в їхніх міжособистісних стосунках буде залежати конструктивність процесу комунікації. Учитель має знати, що під час спілкування важливо знайти точки дотику, загальне поле інтересів, бажання взаємодіяти з опонентом і лише за цих умов переходити до обговорення позицій, що відрізняються. Така діяльність призведе до плідного пошуку істини, зробить процес навчання й виховання ефективним [157, с. 22]. Тобто, майбутні вчителі іноземної мови повинні опанувати вміння організовувати навчально-професійну взаємодію на засадах взаєморозуміння, партнерства, діалогічності, співпраці, доброзичливості й підтримки.

Іншим складником зазначеного компонента обрано вміння невербальної комунікації. Це зумовлено тим, що прочитання будь-яких елементів невербальної комунікації (жестів, міміки, пози, одягу, зачіски) сприяє досягненню високого ступеня взаєморозуміння. Відстеження такої інформації надає співрозмовникам відомості про морально-особистісні якості один одного, настроїв, почуття, переживання, наміри, очікування тощо. А. Садохін під невербальною комунікацією в науці розуміє сукупність немовних засобів, символів і знаків, що використовуються для передання інформації і відомостей у процесі спілкування [140, с. 165].

Невербальна мова до того ж інтернаціональна: всі основні емоції (гнів, страх, щастя, подив, смуток, відроза) однаково виявляються і пізнаються в суспільствах із різними культурою і традиціями. Кожна емоція, будь-який

настрій і стан людини можуть бути представлені в тільки їй притаманних зовнішніх поведінкових проявах. Отже, має існувати і зворотна відповідність: за специфічними невербальними компонентами можна точно визначити будь-які емоції, почуття тощо. А оскільки сильні емоції не можуть виникнути безпричинно, їм мають передувати значущі для людини події або причини [133].

Невербальне спілкування допомагає більш повно і точно виразити свої думки, почуття, емоції. Це є загальним для всіх культур, хоча тим чи тим невербальним знакам у різних культурах надається різне значення. Отже, для спілкування з представниками інших культур необхідно знати і розуміти невербальні форми спілкування, притаманні певній культурі [161].

З огляду на зазначене, вміння невербального спілкування сприятиме розумінню й повазі до культурно-національних особливостей представників інших країн, тобто толерантності.

Іншим важливим умінням, на нашу думку, є вміння запобігання конфліктних ситуацій, що можуть виникати в навчально-виховному процесі. Запобігання конфліктів – це вид діяльності вчителя, який включає в себе систему конкретних дій, спрямованих на своєчасне розпізнавання, усунення чи послаблення конфліктогенних чинників, що унеможливають виникнення конфліктів у навчально-виховному процесі. З огляду на це, у ході професійної підготовки студенти повинні набути необхідних знань про способи, засоби, прийоми впливу на конфліктну ситуацію, що сприяють усуненню суперечностей між учасниками педагогічного процесу [137, с. 43].

Відсутність згоди у взаємовідносинах зумовлене наявністю різноманітних думок, поглядів, ідей, інтересів тощо. Запобігання конфліктів полягає в такій організації життєдіяльності суб'єктів соціальної взаємодії, що виключає або зводить до мінімуму вірогідність виникнення конфліктів між ними [7, с. 112].

Впливати на проблемну ситуацію взаємодії, зазначає М. Вершинін, можна за двома напрямками: впливати на свою поведінку і впливати на

психіку і поведінку опонента [34, с. 23]. Інший спосіб більш складний. Як свідчить практика, просто й ефективно скористуватися способами і прийомами корекції свого ставлення до передконфліктної ситуації й поведінці в ній, оскільки низка суб'єктивних передумов запобігання конфліктів пов'язана з умінням людини грамотно спілкуватися. Для попередження конфлікту часто виявляється достатнім змінити своє ставлення до ситуації й скоригувати свою поведінку в ній.

Зазначені вміння є важливими в професійній діяльності майбутніх учителів, що дозволить їм навчити учнів з повагою ставитися до думок і поглядів інших людей, незважаючи на їхню приналежність до іншої національності, культури, соціального стану й обирати поведінку в будь-яких ситуаціях, що не призведе до виникнення конфлікту.

До афективного компонента включено такі особистісні якості, як комунікативна толерантність, емпатія, емоційний інтелект.

Комунікативна толерантність, за визначенням О. Калач [66, с. 6], – це комплексна якість особистості, що виявляється в системі міжособистісних відносин і визначає особливий терпимий, миролюбний, безконфліктний, шанобливий, довірливий, емпатійний, рівноцінний тип взаємодії індивіда з іншими людьми. Дещо іншу думку висловлює О. Присяжнюк [132, с. 7], розглядаючи комунікативну толерантність як складник професійної компетентності фахівця, що виявляється в настанові на безумовне прийняття особистості іншої людини, здатності до самоконтролю та саморегуляції власної поведінки, а також здатності до рефлексії особистої й професійної позиції.

Як зазначає Н. Якса [174, с. 96], основу комунікативної толерантності в професійній діяльності фахівця складає вміння знаходити спільну мову з різними людьми в різних ситуаціях, здатність знаходити індивідуальний підхід до людей, стримувати себе у взаєминах з людьми, терпимість і природність у поводженні з ними.

За визначенням В. Бойка, професійна комунікативна толерантність

виявляється в робочій обстановці, у взаємодії з колегами, з людьми одного виду діяльності. Науковцем виокремлено кілька рівнів комунікативної толерантності: 1) ситуативна комунікативна толерантність, що фіксується у відносинах особистості до іншої конкретної людини, наприклад, до шлюбного партнера, колеги, пацієнта, випадкового супутника; 2) типологічна комунікативна толерантність, що виявляється у ставленні конкретної людини до групи людей (наприклад, до представників конкретної нації, соціального статусу, професії); 3) професійна толерантність, що виявляється у стосунках до людей, з якими доводиться мати справу за родом діяльності; 4) загальна комунікативна толерантність, в якій простежуються тенденції ставлення до людей у цілому, а також такі, що зумовлені життєвим досвідом, настановами, властивостями характеру, моральними принципами, станом психічного здоров'я людини [23, с. 381].

Зважаючи на те, що професійна діяльність майбутніх учителів, у тому числі й іноземної мови, ґрунтується на взаємодії із суб'єктами педагогічного процесу, кожний з яких має свої погляди, думки, позицію, то оволодіння такою якістю, як комунікативна толерантність, є необхідною в підготовленості студентів до формування толерантності в учнів основної школи.

Іншою важливою якістю вчителя іноземної мови вважаємо емпатію. Знання специфіки емпатії, оволодіння прийомами її розвитку дозволяє керувати моральним і соціальним розвитком особистості, допомагає їй гармонізувати власне самовизначення, а в цілому гуманізувати суспільні відносини. Емпатійність, зазначає С. Максимець, є якістю особистості вчителя, що відображає взаємозв'язок свідомості та поведінки, емоцій та настрою, які проявляються у професійній діяльності, спілкуванні й закріплені в рисах його характеру. З цього випливає багатогранність феноменології емпатії, яка містить у собі відповідні особистісні характеристики, емоційні та вольові якості, потреби, звички, здібності, знання та вміння, що відтворюють професійно-моральний образ особистості сучасного вчителя та його

ставлення до педагогічної діяльності [103, с. 56]. Рівень розвитку емпатійності людини насамперед визначається її спрямованістю, що передбачає наявність потреби в добробуті іншої людини, бажання відчуті її внутрішній світ, сформованість гуманних, альтруїстичних якостей особистості й відповідну до них просоціальну, адаптивну поведінку [103, с. 69].

Емпатія, за визначенням І. Лазаревої, – це особливий вид людської чуттєвості, який дозволяє не просто проникнути у внутрішній світ людини, а відчуті, тимчасово ототожнитися з нею, «зрозуміти відчуттям» переживання іншої людини, досягти реального когнітивного єднання того, хто пізнає і пізнаваного [86, с. 34].

Розвинена емпатія, наголошує Б. Ломов, і ми цілком поділяємо цю думку, є необхідною якістю майбутніх учителів для здійснення педагогічної діяльності, оскільки вміння сприйняти почуття іншої людини як власні, здатність до емоційного відгуку є необхідним компонентом спілкування, специфічним засобом пізнання людини людиною. Емпатія сприяє збалансованості міжособистісних стосунків. Розвинена емпатія – це ключовий чинник успіху в багатьох видах діяльності [100, с. 193].

Не менш важливою якістю у структурі підготовленості майбутніх учителів іноземної мови вважаємо наявність емоційного інтелекту. За твердженням Дж. Мейера [196], П. Селовея [199], емоційний інтелект характеризує здібності, що сприяють усвідомленню й розумінню власних емоцій і емоцій довколишніх людей [197, с. 188]. За визначенням інших науковців (Н. Коврига [73], Е. Носенко [117] та ін.), емоційний інтелект є однією із форм прояву позитивного ставлення людини до світу (оцінювання його як такого, в якому людина може здійснювати успішну життєдіяльність); до інших (як гідних доброзичливого ставлення); до себе (як спроможного самостійно визначати цілі власної життєдіяльності й активно діяти у напрямі їх досягнення та гідного самоповаги [117, с. 19].

Емоційний інтелект продукує неочевидні способи активності для

досягнення цілей і задоволення потреб. На відміну від абстрактного й конкретного інтелекту, які відтворюють закономірності зовнішнього світу, емоційний – відображає внутрішній світ і його зв'язки з поведінкою особистості та взаємодією з реальністю [18].

Змішану модель емоційного інтелекту розроблено Д. Гоулманом, в якій поєднуються когнітивні здібності і п'ять особистісних ознак: ідентифікація емоційних станів, розуміння взаємозв'язків між емоціями і дією; керування емоційними станами, контроль емоцій і заміна небажаних емоційних станів адекватними; здатність входити в емоційні стани, що сприяють досягненню успіху; здатність розуміти емоції інших людей, бути чутливим до них і управляти емоціями інших; здатність вступати в придатні міжособистісні відносини з іншими людьми і підтримувати їх [43, с. 234].

Підсумовуючи, доходимо висновку про необхідність формування в майбутніх учителів іноземної мови емоційного інтелекту, що сприятиме їхній підготовленості до формування толерантності в учнів основної школи.

На нашу думку, формуванню вищезазначених знань, умінь, якостей у майбутніх учителів іноземної мови сприятиме впровадження в освітній процес педагогічного вишу відповідних педагогічних умов.

1.3. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи

Аналіз поняття «педагогічні умови» дає підстави для висновку, що дослідниками воно трактується по-різному. Так, М. Зверева під педагогічними умовами розуміє змістову характеристику компонентів (зміст, організаційні форми, засоби навчання та характер взаємин між учителем та учнями), що конструюють педагогічну систему [57, с. 123]. Як сукупність заходів (об'єктивних можливостей) педагогічного процесу розглядає педагогічні умови С. Гончаренко [40, с. 14].

За М. Боритко, педагогічні умови – це зовнішні обставини, чинники,

що суттєво впливають на протікання педагогічного процесу, тією чи тією мірою свідомо сконструйований педагогом, такий, що інтенціонально передбачає, але не гарантує певний результат процесу [27, с. 113].

На думку О. Пехоти, педагогічні умови є системою певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що об'єктивно склалися чи суб'єктивно створених, необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети [130, с. 67].

Педагогічні умови В. Жернов визначає як сукупність педагогічних заходів для здійснення певного педагогічного процесу; обставина, що спеціально створюється дослідником для ефективного досягнення поставленої мети [55, с. 85].

Залежно від причини, що породжує те чи те явище, підкреслює Г. Дегтяр, умова складає середовище, обстановку, в якій воно виникає, існує, розвивається. Умова – це не лише те, що впливає на речі, але й те, без чого не може бути речі як такої, що слугує передумовою, підґрунтям її виникнення. Речі, їх стани та взаємодія, весь цей комплекс у цілому, називають достатніми умовами явища. Якщо з можливих наборів достатніх умов обрати найбільш загальні, то отримаємо достатні умови, тобто такі, що представлені кожного разу, коли має місце зумовлене явище [45, с. 68].

За твердженням З. Курлянд, коли явище викликає інше явище, воно є причиною; коли явище взаємодіє з іншим чи іншими у процесі розвитку цілого, до якого воно належить, воно є чинником; коли явище зумовлює існування іншого, то воно є умовою [85, с. 31].

В аспекті дослідження під педагогічними умовами розуміємо таку обстановку чи обставини, що позитивно впливають на формування і розвиток складників виокремлених компонентів (аксіологічний, когнітивний, інтерактивний, афективний) підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності учнів основної школи і забезпечують повноцінний прояв кожного з них.

Такими педагогічними умовами визначено:

- 1) створення іншомовного толерантного середовища в студентському колективі;
- 2) набуття майбутніми вчителями іноземної мови вмінь щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки;
- 3) залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування.

Обґрунтуємо вибір означених педагогічних умов.

1.3.1. Створення іншомовного толерантного середовища в студентському колективі. У педагогічному аспекті сутність, зміст понять «середовище», «освітнє середовище», «виховне середовище» розглядаються у працях А. Богуш [47], В. Бочарової [29], Л. Буєвої [30], О. Газмана [37], О. Кондратьєвої [76], Н. Крилової [83], А. Мудрика [113], Л. Новікової [116], Н. Панової [126], В. Радула [135], Н. Романенко [138], С. Сисоєвої [146], О. Ярошинської [175] та ін.

Зокрема, освітнє середовище дослідниками (Н. Гонтаровська [39], О. Гора [41], В. Желанова [54], А. Каташов [67], Л. Макар [102] та ін.) розглядається як підсистема соціокультурного середовища, як сукупність чинників, обставин, ситуацій, що склались історично, і як цілісність спеціально організованих умов розвитку особистості учня. При цьому зазначається, що середовище значно впливає на формування й розвиток особистості. Водночас під впливом діяльності людини воно змінюється.

За визначенням В. Рябової, освітнє середовище є сукупністю об'єктивних зовнішніх умов, чинників, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освіти. Це система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному та просторово-предметному оточенні [139, с. 6].

Виховне середовище, є основою всього способу життя в суспільстві, для соціалізації підростаючого покоління на всіх рівнях – матеріальному, організаційному, кадровому, змістовому тощо, тобто є видом соціального

середовища, яке готує особистість до функціонування в усіх соціальних середовищах, до виконання нею своїх громадянських функцій і до свідомої участі в перетворенні суспільства [24, с. 482].

Окремо розглядається поняття «соціальне середовище» як сукупність соціально-психологічних умов, у яких людина живе і з якими постійно стикається, широчінь соціальних стосунків, які щоденно розгортаються перед дитиною або в образі слів, дій, учинків людей, або в певному образі речей, інтер'єру, архітектурних ансамблів, транспорту тощо, конкретна своєрідність суспільних стосунків на певному етапі їх розвитку [152, с. 543].

Важливим у педагогічній діяльності, на думку К. Розум, є створення толерантного середовища, що передбачає формування в майбутніх учителів умінь запобігання конфліктних ситуацій, що неминуче виникають у житті кожної людини, а тим більше в професійній діяльності вчителя [137, с. 61].

Толерантне середовище характеризується насамперед доброзичливою атмосферою у студентському колективі, поважливим ставленням один до одного, взаєморозумінням. На жаль, стосунки серед молоді сьогодні насичені недоброзичливістю, озлобленням, агресивністю. Студентами не усвідомлюється важливість і значущість толерантних відносин, їх роль у повсякденному житті і майбутній професійній діяльності [32, с. 6].

На нашу думку, створення толерантного середовища в студентській групі сприятиме розвитку пізнавальних інтересів майбутніх учителів іноземної мови щодо визначення сутності толерантності, її значущості в майбутній професійній діяльності (аксіологічний і когнітивний компоненти); набуттю вмінь і навичок організувати міжособистісну взаємодію учасників педагогічного процесу на засадах толерантності (інтерактивний компонент), виявляти в міжособистісному спілкуванні емпатію та емоційний інтелект (афективний компонент).

В останні роки освітній простір ВНЗ України, й особливо факультетів іноземних мов, характеризується збільшенням етнокультурної складності, збільшенням кількості студентів з інших країн, зокрема з Туреччини, Китаю,

Ірану, Іраку, Індії, а також арабських країн. Унаслідок чого, підкреслює Я. Довгополова, часто виникають ускладнення взаємовідносин між їхніми представниками, подекуди виявляється агресія, відкрите зневажання (тобто прояви інтолерантності – А. Л.), що провокуються як іноземними, так і вітчизняними студентами. З огляду на це, в сучасних умовах розвитку вищої школи формування толерантних взаємовідносин студентів стає стратегічним завданням, оскільки переважно всі студентські групи є полікультурними, і саме толерантність, як якість особистості, може допомогти в запобіганні конфліктів у взаємодії між молодими людьми [48, с. 2]. На жаль, автором не розглядаються можливості іноземної мови у формуванні толерантних взаємовідносин між студентами, які є представниками різних культур.

Характеризуючи особливості освітнього простору ВНЗ, інтегрованого в реальну соціокультурну ситуацію розвитку суспільства, регіону, держави, І. Пчелінцева акцентує свою увагу на необхідності свідомого прийняття толерантності як цінності і норми сучасного полікультурного суспільства і цілеспрямованого виховання толерантності з урахуванням специфіки суб'єктів освітнього процесу (різновіковий склад студентства, зростання академічної мобільності тощо) [134, с. 4].

Спираючись на теоретичні розробки, О. Сараєва визначає толерантне середовище як соціально-виховне, оскільки воно сприяє соціалізації індивіда, адаптивності особистості до мінливого середовища, усвідомленню себе людиною, яка розуміє й поділяє інтереси інших людей, а систему її цінностей становлять загальнолюдські [143, с. 131]. Толерантне середовище, за І. Пчелінцевою, ґрунтується на гуманістичних, моральних цінностях і створює умови для розвитку інтерсуб'єктного процесу освіти на тлі актуальних перетворень особистості, і само є умовою гуманістичної освіти, що розвиває і виховує толерантну особистість [134, с. 28].

Ми згодні з твердженням Я. Арабчука, що побудова толерантного середовища – це поетапний процес цілеспрямованої діяльності всіх суб'єктів освітнього соціуму, які допоможуть у домінуванні толерантних

взаємостосунків [8, с. 137].

Створення толерантного середовища передбачає цілеспрямовані організаційно-педагогічні дії учасників освітнього процесу з формування стабільних і усталених умов для виховання толерантної особистості: усвідомлення як даності і необхідності прийняття цільових настанов на розвиток толерантної особистості в педагогічному процесі; виокремлення підходів, закономірностей побудови толерантного середовища; прогнозування перспектив процесу виховання толерантної особистості; визначення принципів і змісту діяльності зі створення толерантного середовища; оцінка та коригування співдіяльності і міжособистісного спілкування суб'єктів середовища; формування знань, відносин і досвіду толерантної поведінки як усталеної норми життєдіяльності; інтеграція із соціокультурним простором регіону, що дозволяє реалізувати взаємозв'язок індивідуального соціального розвитку та виховання людини з наявними середовищними чинниками, з якими вона взаємодіє; прогнозування характеру впливу середовищних чинників і цілеспрямоване їх використання в побудові освітнього процесу, спрямованого на виховання толерантної особистості [143, с. 159].

Толерантне середовище М. Соломченко визначається як духовно насичена атмосфера ділових і міжособистісних контактів, що зумовлює світогляд, стиль мислення і поведінки, включених у неї суб'єктів, і стимулює в них потребу залучення до загальнонаціональних і загальнолюдських духовних цінностей; простір позитивної взаємодії індивідів, груп, культур, що представляють різні етноси, культури, релігії тощо; установа з багатокультурним контингентом, що включає різновіковий, багатонаціональний і різноконфесійний студентський та професорсько-викладацький склад, покликаний задовольнити освітні, соціокультурні й адаптивні потреби тих, хто навчається [150]. Саме цього визначення будемо отримуватись у роботі.

Для побудови толерантного середовища у вищому навчальному

закладі, на думку науковця, необхідно організувати спільну навчально-пізнавальну діяльність викладача і студентів, конкретними формами якої є спільна розробка і впровадження різноманітних проектів, суперечки, діалоги, дискусії на конференціях, у яких сам викладач завчасно не знає результату обговорення і тому є не істиною в останній інстанції, а співавтором і союзником студента. Крім того, створення такого середовища буде сприяти підготовці студента до застосування сформованих стратегій толерантного мислення в майбутній професійній діяльності, навчання студентів прогнозування, профілактиці і подолання конфліктів у тій професійній спільноті, в якій їм доведеться адаптуватися після закінчення вищого навчального закладу [150].

Аналогічної думки дотримується Т. Осипова [123], зауважуючи, що під час проведення лекційних і практичних занять студентів необхідно налаштовувати на повагу до думок і висловлювань один одного, ознайомлювати з традиціями та звичаями представників інших національностей і культур. Значну роль у цьому відіграють ділові та рольові ігри, а також самостійна робота, спрямована на усвідомлення майбутніми вчителями необхідності оволодіння знаннями, вміннями та навичками толерантної поведінки, що уможливлуватиме запобігання виникненню конфліктів у майбутній професійній діяльності.

При цьому, важливими принципами створення толерантного середовища, є співробітництво, співтворчість викладача і студентів, забезпечення самореалізації педагогів і студентів як партнерів у творчому процесі. За визначенням Т. Осипової, сутність співтворчості полягає в тому, що максимально використовуються діалогічні форми навчання студентів, тренінги, творчі навчально-професійні завдання, створюється психологічний клімат в академічній групі і змінюється орієнтація студента з «учнівства» на «партнерство», складаються умови, спрямовані на оптимальну самореалізацію студентів, толерантний стиль спілкування та взаємодію викладачів і студентів. Створення толерантних відносин між учасниками

педагогічного процесу у вищому закладі освіти пов'язано з формуванням позитивної настанови до особистості іншої людини, визнанням її цінності без упередження, зайвої критичності і схильності до оцінювання, оскільки безоцінне ставлення знижує відчуття загрози, а тому підвищує впевненість студентів, виключає скептичну оборонну позицію через страх скоїти помилку. Доброзичливе, довірливе ставлення, толерантні взаємовідносини завжди дають право вільно думати і відчувати, що сприяє більшій реалізації творчого потенціалу майбутнього вчителя під час навчання у вищому навчальному закладі [123, с. 73].

Розглядаючи процес підготовки майбутніх учителів іноземної мови, не можна обійти увагою іншомовне комунікативне середовище. Необхідність створення якого зумовлена тим, що студенти, засвоївши знання про мовні явища іноземної мови і знаючи про традиції та звичаї англомовних країн, часто не можуть застосувати ці знання у реальному житті. З огляду на це, зазначає І. Клак, перед викладачами ВНЗ ставиться мета, якої вони повинні досягти у своїй педагогічній діяльності, а саме: не тільки забезпечити майбутніх учителів-філологів знаннями про систему мови та культурні особливості і традиції іншомовних країн, а й навчити розуміти думки інших, висловлювати власну думку та вступати в комунікацію з іншими людьми, представниками інших культур [70].

При цьому під іншомовним комунікативним середовищем дослідниця розуміє особливим чином організований в умовах ВНЗ освітній процес, що забезпечує рівень володіння іноземною мовою, достатній для міжкультурного та міжособистісного спілкування [70]. На жаль, автор не акцентує на тому що взаємодія з представниками інших культур повинна ґрунтуватися на засадах толерантності, а отже майбутні вчителі іноземної мови в умовах іншомовного комунікативного середовища повинні набути не лише знань з іноземної мови, а й оволодіти знаннями щодо особливостей взаємодії у ситуації «діалог культур», механізмами толерантної поведінки, що є складниками когнітивного компонента у структурі підготовленості

майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Створення іншомовного комунікативного середовища, на думку О. Тинкалюк, сприяє формуванню іншомовної професійної компетентності, яку вона визначає як здатність здійснювати міжкультурне професійно спрямоване спілкування, взаємодіяти з носіями іншої культури, беручи до уваги національні цінності, норми та уявлення, створювати позитивний настрій спілкування для комунікантів, вибирати комунікативно цілеспрямовані способи вербальної та невербальної поведінки на основі знань про науку і культуру інших народів у межах полілогу культур [160, с. 53].

Ми суголосні з твердженням Л. Сажко, що реалізація справжнього діалогу культур можлива за умов володіння індивідом іноземною мовою як засобом спілкування та культурою народу, мова якого опановується. У зв'язку з цим процес навчання іноземної мови має бути спрямований на формування полікультурної (або вторинної) мовної особистості, тобто такої особистості, яка готова до полікультурного функціонування в умовах світової глобалізації, взаємодії у глобальному просторі із збереженням власної ідентичності, власних традицій [142].

З огляду на вищезазначене, в аспекті дослідження вважаємо необхідним створення іншомовного толерантного середовища, під яким розуміємо особливим чином організований освітній процес, що ґрунтується на використанні змодельованих професійних ситуацій під час вивчення іноземної мови і спрямований на формування полікультурної мовної особистості майбутнього вчителя, здатного позиціонувати свою країну в умовах міжкультурного спілкування засобами іноземної мови, залучення студентів до світових культурних традицій, виховання в них поваги до інших народів, забезпечення рівноправного діалогу з представниками інших культур, що відбувається на тлі доброзичливості, взаємодовіри, взаєморозуміння та взаємодії у процесі професійної підготовки.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що створення іншомовного толерантного середовища в студентському колективі сприятиме розвитку необхідних знань, умінь і навичок, виокремлених у структурі підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, а, отже, є педагогічною умовою зазначеного процесу.

1.3.2. Набуття майбутніми вчителями іноземної мови вмінь щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки. Учитель іноземної мови повинен уміти створювати комунікативні ситуації та відповідний кроскультурний мікроклімат, щоб учні легко занурювались у соціокультурне середовище, тим самим знайомлячись з культурою країн, мова яких вивчається, зближуючись з її представниками, глибоко усвідомлювали власні культурні традиції, свою національну унікальність та неповторність. Отже, знайомство студентів у процесі вивчення іноземної мови з культурними особливостями інших народів здатне викликати інтерес до своєї країни та її культурної спадщини і в такий спосіб сприяти міжкультурному вихованню. Важливим компонентом у створенні ситуацій міжкультурного спілкування на уроках, у тому числі й іноземної мови, є «створення навчальних комунікативних ситуацій», метою яких є моделювання природних [42, с. 8].

На думку П. Сисоева, надзвичайно важливим є створення умов для ефективного діалогу культур, оскільки досягнення повноцінного та рівноправного міжкультурного діалогу означає бачити не тільки відмінність, але й схожість у своїй культурі та культурі народу, мова якого вивчається; сприймати різницю як норму співіснування культур у сучасному полікультурному світі; формувати активну життєву позицію, спрямовану проти культурної нерівності, культурної дискримінації та культурного вандалізму, що процвітають у сучасному полікультурному світі [158, с. 11]. Означене сприятиме розумінню майбутніми вчителями іноземної мови культурно-національних особливостей різних народів (аксіологічний

компонент), набуттю ними знань щодо особливостей взаємодії у ситуації «діалог культур» і механізмами толерантної поведінки (когнітивний компонент).

Створення ситуацій міжкультурного спілкування може не лише полегшити знайомство з іноземною культурною традицією, оволодіти навичками говоріння, але й глибше зрозуміти й усвідомити власну культурну спадщину, таким чином сприяючи міжкультурному вихованню учнів, а саме «культурознавчому збагаченню учнів у контексті двох культур» [149, с. 19]. Зокрема Н. Якса зазначає, що комунікативні моделі толерантної поведінки дають можливість студентам порівняти елементи різних культур із традиціями, звичаями та іншими проявами своєї власної культури, що, у свою чергу, дозволяє сформувати в них толерантність, якість, яка необхідна для життя в новому тисячолітті [174, с. 71]. Крім цього, використання в освітньому процесі ситуацій міжкультурного спілкування сприятиме формуванню в майбутніх учителів іноземної мови вмінь організації міжособистісної толерантної взаємодії, невербальної комунікації, запобігання конфліктів (інтерактивний компонент), а також прояву комунікативної толерантності, емпатії, емоційного інтелекту (афективний компонент).

Комунікативні моделі, побудовані на основі діалогу, є основною умовою для вияву толерантності чи інтолерантності вчителя в процесі навчальної комунікації. Толерантність формується в педагогічній діяльності на текстовій основі. У текстовій тканині комунікативної стратегії можна віднайти цілий арсенал засобів, зорієнтованих поліфункціонально, в тому числі на актуалізацію толерантності. Як тільки вчитель іноземної мови звертається до тексту не лише як до засобу збереження інформації, але й засобу полілогічної комунікації, у нього з'являються можливості толерантного чи інтолерантного ставлення до учня як суб'єкта комунікації, оскільки діяльна участь у комунікації може актуалізувати як позитивні моральні якості педагога, так і негативні. Те саме можна сказати й про об'єкт

комунікації – учня, який може не зрозуміти логіку викладу матеріалу вчителем, не сприйняти його аргументацію тощо, що стає причиною комунікативних конфліктів [119, с. 308].

В основі реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки лежить метод культурних асиміляторів («intercultural sensitizer» – «техніка підвищення міжкультурної сенситивності» [176, с. 185]), який останнім часом набуває широкого застосування в системі освіти в багатьох країнах світу, – метод, який має за мету ознайомити майбутніх учителів іноземної мови з можливими труднощами, зумовленими розбіжностями між різними культурами, навчити розуміти бачення світу представниками інших культур, виховувати соціокультурну толерантність для вірогідного успішного функціонування в іншому культурному середовищі. Культурний асимілятор, за твердженням М. Шиловської, є соціокультурною ситуацією, в якій взаємодіють два персонажі різних культур, та чотири інтерпретації поведінки персонажів цієї ситуації, серед яких лише одна є правильною [171, с. 311]. Описуючи метод культурних асиміляторів, Т. Стефаненко зазначає: «Ідеальною можна вважати ситуацію, яка описує найтипівший випадок взаємодії членів двох культур, таку, яку представник групи «гостей» вважає конфліктною або яку він найчастіше неадекватно інтерпретує, що дає змогу отримати важливу інформацію про іншу культуру» [154, с. 256].

При цьому ситуації добираються в такий спосіб, щоб показати суттєві, ключові відмінності між культурами. Крім того, ситуації мають описувати випадки, що часто зустрічаються в міжособистісній взаємодії або такі, що найчастіше неправильно інтерпретуються й такі, які дозволяють отримати важливі знання про іншу культуру. Під час добору ситуацій також ураховуються взаємні стереотипи, відмінності в рольових очікуваннях, звичаях, особливостях невербальної поведінки; орієнтування культури на колективізм чи індивідуалізм. Важливо брати до уваги особливості виховання та навчання дітей, ідеали суспільства, в якому живуть діти, особливості спілкування та взаємовідносин дорослих, батьків і дітей [51,

с. 62].

Виконання професійно спрямованих завдань на заняттях з іноземної мови передбачає вільне використання студентами набутих у процесі навчання мовленнєвих умінь, навичок та знань, соціокультурних цінностей, соціально-інтерактивних форм поведінки суб'єктів спілкування. Зазвичай свобода для студентів у навчально-пізнавальній діяльності відносна й обмежена імітацією в умовах аудиторного заняття. За визначенням О. Легун, змодельовані на заняттях професійні, практичні ситуації повинні бути максимально наближені до реалій життя; учасники навчання повинні бути психологічно готові до прийняття своїх ролей [87, с. 6].

Моделювання реальних ситуацій толерантної поведінки в навчальному процесі, імітування певних дій спрямовують майбутніх учителів іноземної мови до суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Цей процес залежить від стану організму й сенсорної системи, що в контексті комунікативної толерантності мають важливе значення, оскільки вони залежать від стану комунікантів, які сприймають повідомлення. Якщо ж їхній стан пригнічений, роздратований, то виникає низка відчуттів, які призводять до інтолерантної комунікативної взаємодії. І, навпаки, якщо партнери підтримують піднесений і взаємозадоволений тон спілкування, то виникають умови для толерантної комунікації. Самосприйняття людини відбувається завдяки порівнянню себе з іншими людьми, спостереженню власних внутрішніх станів та безпосередньому сприйняттю свого зовнішнього вигляду. Аналогічно відбувається сприйняття людиною іншої людини шляхом порівняння із собою, сприйняття людини іншими, сприйняття результатів її діяльності, експлікації нею своїх внутрішніх станів, безпосереднього сприйняття зовнішнього вигляду іншої людини [129, с. 20–23]. Означене впливатиме на формування емоційного інтелекту, що є складником афективного компонента у структурі підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Процес міжособистісного пізнання, зауважує А. Зінченко, обіймає:

сприймання та оцінювання зовнішніх ознак, поведінки індивіда; генерування уявлень про його психологічні особливості, стани; оцінювання отриманих уявлень та зіставлення зовнішніх ознак індивіда з особистісними характеристиками; розуміння й інтерпретацію отриманої інформації; оцінювання партнера загалом; загальні розумові висновки; прогнозування дій і вчинків партнера; створення стратегії власної поведінки. Цей перелік доповнюють такі характеристики, як прийняття рішення, прийняття партнера по спілкуванню, його цілей, мотивів, настанов [59, с. 32]. Набуття означених якостей і вмінь, на нашу думку, є необхідним у підготовці майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Аналіз себе через іншу людину відбувається завдяки механізмам ідентифікації та емпатії. Ідентифікація – це один із способів пізнання й розуміння іншої людини, що найчастіше полягає в неусвідомленому уподібненні себе значущому іншому – людині, яка є авторитетом для конкретного суб'єкта спілкування і діяльності. Зазвичай це відбувається тоді, коли в реальних ситуаціях комунікативної взаємодії індивід робить спробу поставити себе на місце партнера по спілкуванню. При цьому, налагоджується певний емоційний зв'язок з об'єктом, опосередкований переживанням власної тотожності з ним. Наслідком ідентифікації є інтроекція (лат. *intro* – всередину) – виокремлення й ототожнення себе з особистістю чи групою, перенесення, запозичення, «вбирання» в себе певних рис об'єкта й проекція (лат. *projectio* – викидання) – приписування іншому своїх думок і почуттів. Окрім ідентифікації, в пізнавальному контексті комунікативної толерантності важливе значення має емпатія – осягнення емоційних станів іншої людини у формі співпереживання. Завдяки цьому суб'єкт бере до уваги лінію комунікативної поведінки партнера, ставиться до нього зі співчуттям, але міжособистісні стосунки будуються з ним, виходячи зі стратегії власної поведінки [13, с. 41].

За твердженням О. Бодальова, від того, як люди відображають та

інтерпретують зовнішність і поведінку, оцінюють можливості один одного, багато в чому залежить характер і результати їхньої взаємодії [22, с. 86].

У процесі підготовки майбутніх учителів іноземної мови задля організації навчально-професійної взаємодії, зазначає А. Зінченко [59, с. 35–36], можна виокремити кілька комунікативних стратегій, що зумовлюють вияв комунікативної толерантності чи інтолерантності майбутнього вчителя:

- відкрита (бажання й уміння виразити повно свою думку й готовність зрозуміти й урахувати позиції інших);
- закрита (небажання або невміння виразити зрозуміло свою думку, своє ставлення, наявну інформацію);
- монологічна (вплив на партнера по взаємодії з метою досягнення своїх прихованих намірів і цілей);
- діалогічна (двобічний обмін інформацією, зверненість до іншого, урахування його позиції);
- рольова (сприймання партнера й оцінювання його та своєї поведінки в процесі виконання комунікативної ролі);
- особистісна (забезпечення існування внутрішнього світу особистості, сприймання себе й іншого як особистостей).

З огляду на зазначене, формування комунікативної толерантності майбутніх учителів іноземної мови в умовах університетської підготовки супроводжується інформаційним забезпеченням, спрямованим на оволодіння студентами мовного етикету й моральної свідомості, що сприяє набуттю знань про зразки толерантної комунікативної поведінки, співвідношення належного й дійсного і про призначення бажаної поведінки – зробити спілкування передбаченим для забезпечення загального комфорту навчально-професійної взаємодії. Однак, суто інформативних знань про толерантну поведінку недостатньо. Їх потрібно привести в дію [59, с. 35–36].

При цьому, Л. Орбан-Лембрик наголошує на тому, що на суб'єктів спілкування комунікативний простір впливає не лише безпосередньо, загальною інформацією, яка утворилася в процесі її обміну, але й через

засоби комунікації (вербальні чи невербальні), установлені в конкретному соціально-психологічному середовищі правила спілкування, моральні норми взаємодії, звичаї, мовленнєві ритуали тощо [121, с. 448].

У створенні комунікативних моделей толерантної поведінки, на нашу думку, важливе значення мають знання майбутніми вчителями іноземної мови вербальних і невербальних засобів толерантного спілкування, правил і норм толерантної взаємодії у процесі вивчення іноземної мови, національно-етнічних стереотипів у комунікації. Тобто майбутній учитель іноземної мови повинен уміти користуватися вербальними і невербальними засобами у здійсненні міжособистісної взаємодії з представниками інших культур, варіювати ними в процесі спілкування у зв'язку зі зміною ситуації й умов, будувати дискурс відповідно до норм і правил етикету.

Дослідники (Г. Балл, Г. Костюк [166], Ю. Кулюткін, Г. Сухобська [112] та ін.) акцентують на важливості використання технології ситуативного навчання у процесі вивчення іноземної мови, що сприяє виробленню навичок толерантної поведінки студента залежно від ситуації, апробуванню різних механізмів впливу, усвідомленням складності національних процесів та міжетнічних контактів. Ця технологія забезпечує вияв особистісної позиції майбутніх учителів іноземної мови в кожній конкретній ситуації, зокрема в умовах полікультурності. Аналіз конкретних задач-ситуацій як вирішення ціннісно-змістових проблем, проблемних ситуацій ціннісно-сміслових конфліктів об'єктивної й суб'єктивної реальності, комунікативно-рефлексивних задач-ситуацій сприяють формуванню в майбутніх учителів іноземної мови педагогічного такту, толерантності, регуляції власного емоційного стану. Особливо у процесі навчання слід звернути увагу студентів на характеристики та специфіку конфліктів у взаємодії, які можуть бути результатом: недостатнього спілкування і розуміння; різниці в планах, інтересах і оцінках; протистояння в групових конфліктних ситуаціях; відсутності розуміння потреб і бажань інших людей; проблем, що виникають у процесі спілкування з «важкими» людьми, у тому числі дітьми, підлітками

[51, с. 63]. На нашу думку, це сприятиме формуванню вмінь запобігання конфліктів, що визначено складником інтерактивного компонента у структурі підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Приклади потенційно конфліктних ситуацій, що можуть виникнути на уроках іноземної мови, можуть бути взяті з етнографічної, історичної, педагогічної літератури, періодичних видань, практичних спостережень. За О. Дубасенюк, багаторічне використання «культурних асиміляторів» є ефективним засобом формування позитивних взаємин, зменшення застосування негативних стереотипів, збагачення інформації про відмінності між культурами, покращення міжособистісних контактів в іншому культурному оточенні [51, с. 62].

Ключовими положеннями моделі толерантної поведінки в студентському середовищі є:

- розвиток здатності передбачати і вирішувати конфлікти, розуміти їх неминучість і водночас продуктивність (робота в колективі);
- реалізація ідеї автономної особистості, здатної самостійно приймати рішення і нести відповідальність за них;
- впровадження ідеї суспільства (спільного суспільства, побудованого на спілкуванні), спільності, співробітництва;
- розвиток почуття приналежності (культурні і соціальні цінності суспільства), усвідомлення ідеї ідентичності особистості.

З огляду на це, стверджують науковці (А. Лисенкова, Л. Прищепова, В. Філіппова), в умовах глобалізації економіки, інтеграції, швидкого розвитку комунікацій стає необхідним прискорення як у культурі, так і в освіті ідей толерантності, що передбачають повагу, розуміння багатоманітності культур і способів прояву людської індивідуальності [101].

Підсумовуючи, доходимо висновку, що реалізація комунікативних моделей толерантної поведінки в процесі навчання є педагогічною умовою підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування

толерантності в учнів основної школи, оскільки сприяє формуванню і розвитку визначених складників, виокремлених у структурі означеного феномена.

1.3.3. Залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування. Зростання ролі позааудиторної та самостійної роботи є однією з провідних ланок перебудови освітнього процесу у вищій школі. Позааудиторна робота з іноземної мови дає змогу студентам гармонізувати внутрішні та зовнішні чинники формування професійної культури, створює додаткові умови для реалізації внутрішнього потенціалу, задоволення тих потреб, які в процесі аудиторної роботи не задовольняються. Позааудиторна робота має бути зорієнтована на особистість студента. Самостійна позааудиторна робота – це не лише засіб зростання інтелектуального потенціалу, професійної культури, а й платформа формування відповідальності, оволодіння засобами самоактуалізації, самовиховання, самоосвіти [106, с. 96].

Позааудиторну роботу І. Когут визначає як систему – цілісне утворення, що складається із взаємопов'язаних елементів. Тобто правильно організована й раціонально спланована позааудиторна робота студента є засобом активізації інтелектуальної діяльності, розвитку творчих здібностей, формування творчих умінь [74, с. 13].

Розглядаючи професійно-педагогічну підготовку майбутніх учителів, М. Донченко [50, с. 76] зауважує, що позааудиторна робота як складник професійно-педагогічної підготовки, яка не обмежена часовими межами, чітко не регламентована формами та методами, дає можливість створити умови для реалізації студентами своїх здібностей, нахилів, соціально-громадської активності; посилити мотивацію навчання.

За визначенням Т. Сарафанової, позааудиторна робота – це діяльність, де найповніше виявляються творчі можливості студентів. Позааудиторна робота, що передбачає самостійність, активність, ініціативність, творчість, є

найважливішою її особливістю [144, с. 13].

Під позааудиторною роботою Л. Онучак розуміє будь-яку діяльність, що сприяє навчанню поза межами аудиторії і яка безпосередньо не пов'язана з навчальною програмою [120, с. 11]. Позааудиторна діяльність відкриває великі можливості для самореалізації. Вона передбачає досить великий ступінь свободи, завдяки чому здійснюється більш тісне міжособистісне неформальне спілкування студентів, викладачів, адміністрації ВНЗ, відбувається культурне і духовне збагачення особистості, розвиток і поглиблення смаків тощо. Загалом позааудиторну роботу можна поділити на професійно та соціально спрямовану [75].

До першої категорії належать участь у наукових гуртках, студентському науковому товаристві, дослідницьких проектах, олімпіадах, конференціях. Така діяльність має фаховий характер, об'єднує студентів подібних спеціальностей, проходить під керівництвом або наглядом викладача-куратора та вимагає від студентів чималих зусиль, послідовності, цілеспрямованості та вмотивованості.

Позааудиторна робота другої категорії має більш загальний, виховний характер і може поєднувати студентів різних спеціальностей. До неї належать, наприклад, спортивні секції, театральні та танцювальні групи, екскурсії, відвідування виставок та музеїв тощо. Для багатьох позааудиторна робота може починатися просто як хобі, але згодом може стати основою майбутньої кар'єри. У будь-якому разі навички командної роботи, вміння знаходити спільну мову з довколишніми людьми, задатки лідера будуть корисними в будь-якій галузі. Також участь у позааудиторній роботі вчить відповідальності, дає почуття самоповаги [75].

Організація творчої позааудиторної роботи з іноземної мови є важливим чинником у процесі вивчення безпосередньо мови. Цей вид роботи не тільки поглиблює знання іноземної мови, але й сприяє розширенню культурного світогляду, ерудиції студентів, розвитку їхньої творчої активності, естетичних смаків, але як наслідок підвищує мотивацію студентів

до вивчення мови та культури інших країн [141, с. 112]. Крім того, позааудиторна робота з іноземної мови, до якої залучаються студенти різних країн, тобто представники інших культур, і яка відбувається в неформальній обстановці сприятиме розумінню студентами культурно-національних особливостей різних народів (аксіологічний компонент), набуттю ними знань щодо особливостей взаємодії у ситуації «діалог культур», механізмів толерантної поведінки (когнітивний компонент), формуванню вмінь організації міжособистісної толерантної взаємодії, запобігання конфліктів (інтерактивний компонент), прояву комунікативної толерантності, емпатії (афективний компонент).

Позааудиторна робота з іноземної мови зі студентами вищого педагогічного навчального закладу має досить широкі можливості для формування основ професіоналізму майбутніх учителів у процесі моделювання педагогічних ситуацій, які можуть виникнути на уроках з іноземної мови чи в позакласній діяльності, оскільки, по-перше, її зміст, форми і методи допомагають реалізувати цілі й завдання педагогічної освіти, сприяють виконанню завдань методичного забезпечення системи саморозвитку особистості майбутнього фахівця, що забезпечує проектування соціальної та індивідуальної поведінки; по-друге, потенціал спеціально організованої системи позааудиторної роботи з іноземної мови може бути використаний для подолання труднощів перед нововведеннями, розвитку творчого потенціалу студентів, формування їхньої професійно-педагогічної й іншомовної комунікативної компетентності тощо [74, с. 14]. Крім того, на нашу думку, творча позааудиторна робота з іноземної мови сприяє формуванню й розвитку вмінь і навичок толерантної поведінки, а також підготовці майбутніх учителів до формування толерантності в учнів засобами іноземної мови в подальшій професійній діяльності.

Саме засобами позааудиторної роботи з іноземної мови можна познайомити студентів з видатними творами музичного, образотворчого, архітектурного мистецтва інших країн. Досвід показує, що студенти завжди

охоче перекладають тексти сучасних іноземних пісень, беруть участь у конкурсах на кращий переклад і виконання пісень та віршів. Підвищувати інтерес студентів до іноземної мови можна через оглядові лекції, присвячені зарубіжній літературі, через заняття з позааудиторного читання, тематичні вечори, вікторини, брейн-ринги та інші виховні заходи, які допоможуть створити міцну мотиваційну основу для вивчення іноземної мови та стати значним резервом і засобом досягнення цілей навчання [61].

Перегляд у позааудиторний час відеоматеріалів іноземною мовою дозволяє, крім завдань на розуміння, давати студентам завдання на трактування міміки та жестів («body language»), на розпізнавання стилю взаємин із тим, щоб у реальній ситуації студенти не робили грубих помилок при спілкуванні з представниками країни, мова якої вивчається [70]. Означене сприятиме формуванню вмінь невербальної комунікації, що є складником інтерактивного компонента у структурі підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Завдяки сучасним технологіям студенти все більше в позааудиторний час самостійно намагаються цікавитися іноземною мовою та розуміти інформацію, яка розповсюджена на електронних носіях, наприклад, Інтернету. Дуже часто студенти, слухаючи улюблену музику, цікавляться змістом текстів пісень, шукаючи їх в Інтернеті та перекладаючи, що, у свою чергу, також дозволяє проводити своєрідні конкурси на найкращі переклади або додавати до презентації перекладу інформацію про виконавців, країну, особливості її музичної культури. Також у вільному доступі в Інтернеті є безліч онлайн фільмів, які студенти мають змогу дивитися, що дає можливість використовувати ще один із видів позааудиторної роботи: перегляд фільмів іноземною мовою та подальше їх обговорення [131, с. 5].

Перегляд кінофільмів, телепередач та Інтернет-видань іноземною мовою гуманістичної тематики з подальшим обговоренням сприяє не тільки формуванню навичок читання, аудіювання та перекладу, а й емоційно-

ціннісному наповненню особистості майбутніх учителів [125], а також формуванню толерантності в ставленні до інших людей. Такий вид роботи в позааудиторний час, на нашу думку, сприятиме розумінню культурно-національних особливостей різних народів, формуванню вмінь невербальної комунікації, запобігання конфліктів, що є складниками підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Іншим видом роботи в позааудиторний час є науково-дослідницька робота майбутніх учителів іноземної мови, що призводить до поглиблення і впорядкування вже наявних знань і вмінь із іноземної мови, а також сприяє засвоєнню студентами нових знань і досвіду творчого їх використання. Метод творчих проектів передбачає моделювання різних професійних ситуацій, використання рольових ігор, націлює на спільне розв'язання проблеми й розробку суголосного рішення, що налаштовує на атмосферу співпраці та сприяє формуванню професійних ціннісних орієнтацій [125]. Це є важливим в аспекті дослідження, оскільки формування ціннісних орієнтацій у професійній діяльності визначено складником підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Важливим у позааудиторній роботі з іноземної мови, на нашу думку, є використання інтернет-ресурсів, що сприяє соціальній адаптації майбутніх учителів-філологів у сучасному світі. Інтернет-підтримка надає студентам безліч можливостей, у тому числі отримувати інформацію з іншомовних сайтів, де студенти дізнаються нове, пізнають світ, спілкуються з ровесниками, удосконалюють і розвивають навички іншомовного спілкування [70].

Доцільним є здійснення позааудиторної творчої діяльності з використанням різноманітних тематичних ігор, конкурсів, вікторин іноземною мовою, що дозволяють організувати цілеспрямовану мовленнєву практику студентів у різних формах і режимах роботи із застосуванням

сучасних інформаційних технологій. Різноманітні завдання, що передбачають обізнаність студентів із ідіомами, прислів'ями, скоромовками, римами, віршами, піснями країни, мова якої вивчається, допомагають розвинути навички іншомовного спілкування. Пісні і мелодії створюють позитивну атмосферу, дають можливість майбутнім учителям іноземної мови творчо мислити, працювати з новою лексикою, граматичними вправами, дискутувати, отримувати навички невербальної комунікації (міміка, жести, тембр голосу тощо), навіть створювати свою власну поезію [125].

Організована навчально-дослідницька діяльність з іноземної мови в позааудиторний час сприяє оволодінню студентами іншомовним професійним спілкуванням і передбачає підготовку майбутніми вчителями іноземної мови рефератів, написання наукових статей, тез, підготовку тестів, вікторин, творчих робіт, мультимедійних презентацій за професійним спрямуванням, що є логічним продовженням вивчення іноземної мови під час аудиторних занять [147, с. 175]. На жаль, дослідник не акцентує на тому, що добір таких завдань може сприяти й підготовці майбутніх учителів до формування толерантності в учнів засобами іноземної мови.

Цікавим та корисним для студентів видом позааудиторної роботи є проведення театралізованих вистав іноземною мовою. Головним елементом у виставі є роль, яка повинна відтворити різноманітні людські відносини, що існують у житті. Такий вид діяльності є досить ефективним у вихованні поваги до дитини в майбутніх учителів іноземної мови, оскільки в ході її проведення у студентів формуються позитивні риси характеру (доброзичливість, толерантність тощо), вольові якості, ціннісні орієнтації, підвищується їхній рівень морально-етичної культури [125]. Участь у театралізованих виставах іноземною мовою сприятиме розумінню культурно-національних особливостей різних народів, формуванню вмінь толерантної поведінки, організації міжособистісної толерантної взаємодії, невербальної комунікації, запобігання конфліктів, прояву комунікативної толерантності, емпатії, емоційного інтелекту, що є важливим в аспекті

дослідження.

Зважаючи на те, що залучення студентів до позааудиторної творчої діяльності сприятиме формуванню в них необхідних професійних знань, умінь, навичок і розвитку особистісних якостей, уважаємо це педагогічною умовою підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Висновки з першого розділу

У розділі розглянуто підходи вчених до визначення сутності поняття «толерантність», подано її типологізацію, проаналізовано стан підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, визначено компонентну структуру зазначеного феномена, науково обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до формування толерантності в учнів основної школи.

З'ясовано, що толерантність – це духовно-моральна якість особистості, що виражена в прийнятті «іншого» як особистості незалежно від національності, мови, віросповідання, переконань, приналежності до громадських організацій, соціального, майнового і службового стану, а також віку, стану здоров'я, статі, раси; готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з «іншими» на засадах згоди через розвиток їхньої особистості, відкритої до сприйняття інших культур, здатної поважати багатогранність людської думки, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами

Розглянуто типологізацію толерантності за соціальними сферами її буття, що охоплює всі сфери суспільного життя нації: гендерну, вікову, міжнаціональну, расову, релігійну, географічну, міжкласову, фізіологічну, політичну, сексуально орієнтовану, маргинальну.

Іншомовне толерантне середовище розуміється як особливим чином організований освітній процес, що ґрунтується на використанні

змодельованих професійних ситуацій під час вивчення іноземної мови і спрямований на формування полікультурної мовної особистості майбутнього вчителя, здатного позиціонувати свою країну в умовах міжкультурного спілкування засобами іноземної мови, залучення студентів до світових культурних традицій, виховання в них поваги до інших народів, забезпечення рівноправного діалогу з представниками інших культур, що відбувається на тлі доброзичливості, взаємодовіри, взаєморозуміння та взаємодії у процесі професійної підготовки.

Установлено, що для формування толерантності в учнів основної школи студенти в процесі професійної підготовки в педагогічному виші повинні оволодіти певними знаннями і вміннями, розвинути особистісні якості, що є важливими для здійснення такої діяльності.

Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи розуміється як процес набуття ними теоретичних знань щодо толерантності, оволодіння практичними вміннями організації толерантної взаємодії з учнями в навчально-виховному процесі основної школи засобами іноземної мови, результатом якої є підготовленість студентів до означеної діяльності.

Підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи визначаємо як інтегративну властивість особистості, що характеризується ціннісним ставленням до людей незалежно від їхньої національної, культурної, релігійної, вікової, статевої, соціальної приналежності, повагою до думок інших, звичаїв, вірувань, інтересів та почуттів, прийняттям ідей толерантності як загальнолюдської, особистісної і професійної цінності, здатністю до організації толерантної взаємодії у процесі навчання іноземних мов як на уроці, так і в позакласний час, уміннями конструктивного вирішення конфліктних ситуацій засобами діалогових стратегій.

У структурі підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи виокремлено

аксіологічний, когнітивний, інтерактивний, афективний компоненти, які є взаємопов'язаними, доповнюють один одного й презентуються через систему відповідних професійних психолого-педагогічних знань, професійно значущих якостей та вмінь майбутніх учителів іноземної мови.

Визначено, що підготовці майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи сприятиме впровадження в навчально-виховний процес таких педагогічних умов, як: створення іншомовного толерантного середовища в студентському колективі; набуття майбутніми вчителями іноземної мови вмінь щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки; залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування.

Наступний розділ дисертаційної роботи буде присвячений опису експериментальної роботи з підготовки майбутніх учителів до формування толерантності в учнів основної школи з упровадженням визначених педагогічних умов та порівняльного аналізу одержаних результатів.

Матеріали першого розділу дисертації висвітлено в публікаціях автора [90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 193, 194, 195].

Список використаних джерел до розділу 1

1. Адольф В. А. Профессиональная компетентность современного учителя : [монография] / В. А. Адольф. – Красноярск : КрГУ, 1998. – 286 с.
2. Акулова А. А. Этническая толерантность как условие преодоления этнонациональных конфликтов (социально-философский анализ) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / А. А. Акулова. – Краснодар, 2007. – 26 с.
3. Алхазшивили А. А. Психологические основы обучения устной иностранной речи / А. А. Алхазшивили. – Тбилиси : Ганатлеба, 1995. –

210 с.

4. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л. : ЛГУ, 1968. – 338 с.
5. Андреев М. В. Підліток у контексті проблеми формування толерантної особистості. – [Електронний текст]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pfto/2010_9/files/pd910_06.pdf
6. Андрущенко В. П. Основні методологічні принципи філософської рефлексії освіти // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 5–8.
7. Анцупов А. Я. Конфликтология / А. Я. Анцупов. – М. : Юнити-Дана, 2002. – 591 с.
8. Арабчук Я. І. Толерантність як процес управління соціалізацією особистості / Я. І. Арабчук // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2012. – № 48. – 2012. – С. 134–138.
9. Асмолов А. Г. О смыслах понятия «толерантность» / А. Г. Асмолов, Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова // Век толерантности : научно-публ. вестник. – 2001. – Вып. 1. – С. 8–18.
10. Асташова Н. А. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных учреждений / Н. А. Асташова // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : сборник научно-методических статей. – М. : Московский психолого-педагогический институт; Воронеж : Модэк, 2002. – С. 74–83.
11. Ахунова И. Г. Методы формирования толерантности / И. Г. Ахунова // Толерантность в современном обществе: опыт междисциплинарных исследований : сб. науч. стат. / под научн. ред. М. В. Новикова, Н. В. Нижегородцевой. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2011. – С. 266–268.
12. Байбаков А. М. Воспитание толерантности у старшего подростка в условиях взаимодействия малых групп : дисс. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Байбаков Александр Михайлович. – Волгоград, 2003. – 150 с.
13. Батаршов А. В. Диагностика способности к общению / А. В. Батаршов. – СПб : Питер, 2006. – 176 с.

14. Бахтин М. М. Проблемы диалогической речи : Собрание сочинений : [в 7 т.] / М. М. Бахтин. – М.: Русские словари, 1996. – Т. 5. – 730 с.
15. Безюлева Г. В. Толерантность : взгляд – поиск – решение / Г. В. Безюлева, Г. М. Шеламова. – М. : Вербум, 2003. – 168 с.
16. Березина Л. Толерантность как одна из составляющих ценностных ориентаций личности подростка / Л. Березина // Толерантность в современном обществе: опыт междисциплинарных исследований : сб. науч. статей / под научн. ред. М. В. Новикова, Н. В. Нижегородцевой. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2011. – С. 270–272.
17. Бех І. Д. Виховання особистості / Іван Дмитрович Бех. – Кн. 2 : Особистісно-орієнтований підхід : науково-практичні засади. – К. : Либідь, 2003. – 342 с.
18. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності. – [Електронний текст]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/19530610/pedagogika/psihologichni_dzherela_vihovnoyi_maysternosti_-_beh_id
19. Бирко Н. М. Підготовка майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Надія Михайлівна Бирко. – Житомир, 2014. – 261 с.
20. Бігич О. Б. Теорія і практика формування методичної компетенції вчителя іноземних мов в початковій школі : [навч. посіб.] / О. Б. Бігич. – К. : Ленвіт, 2006. – С.11–32.
21. Біда О. А. Толерантність – комплексна особистісна та професійна якість майбутнього вчителя початкових класів / О. А. Біда // Вісник Черкаського університету. – Серія : Педагогічні науки. – Черкаси, 2016. – Вип. № 9. – С. 45–148.
22. Бодалёв А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалёв. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 200 с.
23. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении : взгляд на себя и других / В. В. Бойко. – М. : «Филин», 1996. – 472 с.
24. Большая советская энциклопедия / [гл. ред. С. Южакова]. – [3-е изд.]. –

- М. : Сов. энциклопедия, 1973. – 718 с.
25. Бондар В. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен / В. Бондар // Рідна школа. – 2011. – № 3. – С. 10–14.
 26. Бондырева С. К. Толерантность. Введение в проблему / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – Москва-Воронеж, 2003. – 273 с.
 27. Борытко Н. М. Педагог в пространствах современного воспитания : [монографія] / Н. М. Борытко; науч. ред. Н. К. Сергеев. – Волгоград : Перемена, 2001. – 214 с.
 28. Бочарникова Т. Ф. Особливості професійно-педагогічної спрямованості майбутніх учителів іноземних мов / Т. Ф. Бочарникова // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2012. – № 36. – С. 21–25.
 29. Бочарова В. Г. Педагогика социальной работы / В. Г. Бочарова. – М. : Педагогика, 1994. – 208 с.
 30. Буева Л. П. Личность и среда / Л. П. Буева. – М. : МГУ, 1972. – 145 с.
 31. Бузовська Т. В. Поняття міжкультурної толерантності в сучасному педагогічному дискурсі / Т. В. Бузовська // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Педагогічні науки. – Луганськ, 2012. – № 4 (39). – Ч. II. – С. 17–22.
 32. Бэтти Э. Толерантность – дорога к миру / Э. Бэтти. – М. : Бонфи, 2001. – 224 с.
 33. Варенко Т. К. Виховання педагогічної толерантності майбутніх учителів на основі аксіологічного підходу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Т. К. Варенко. – Харків, 2011. – 22 с.
 34. Вершинин М. С. Конфликтология / М. С. Вершинин. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2000. – 64 с.
 35. Виховна робота зі студентською молоддю : [навч. посібник] / За заг. ред. Т. Ю. Осипової. – Одеса : Фенікс, 2006. – 288 с.
 36. Вікові особливості учнів. – [Електронний текст]. – Режим доступу : http://skola36.ucoz.ru/vikovi_osoblivosti_uchniv.doc

37. Газман О. С. Каникулы: игра, воспитание / О. С. Газман. – М., 1988. – 106 с.
38. Галицький І. В. Типи толерантності в сучасному суспільстві / І. В. Галицький // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : Юрид. л-ра, 2010. – Вип. 52. – С. 280–289.
39. Гонтаровська Н. Б. Освітнє середовище як фактор розвитку особистості дитини : [монографія] / Н. Б. Гонтаровська. – К. : Вид-во РВА «Дніпро-VAL», 2010. – 623 с.
40. Гончаренко С. У. Теоретичні основи дидактичної інтеграції у професійній середній школі / Семен Устимович Гончаренко, Ірина Михайлівна Козловська // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2. – С. 9 – 18.
41. Гора О. В. Освітнє середовище як фактор формування національної ідентичності студентів вищих навчальних закладів / О. В. Гора // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. пр. – Полтава, 2011. – Ч. 1. – С. 97–101.
42. Гордєєва А. Як створювати ситуації міжкультурного спілкування на уроці англійської мови : способи створення навчальних проблем. комунікативних ситуацій / А. Гордєєва // Іноземні мови. – 2008. – № 2. – С. 8–11.
43. Гоулман Д. Емоціональне лідерство : искусство управління людьми на основе емоціонального інтелекта : пер. с англ. / Д. Гоулман, Р. Болдис, Э. Макки. – М. : Альтена Бизнес Букс, 2005. – 301 с.
44. Гурова Т. Ю. Необхідність професійної підготовки майбутнього вчителя англійської мови до виховання толерантності / Т. Ю. Гурова // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. – Одеса, 2010. – [Спецвипуск «Сучасні тенденції в педагогічній науці України та Ізраїлю шлях до інтеграції»]. – С. 76–81.
45. Дегтяр Г. О. Формування рефлексивної культури студентів педагогічних

університетів: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Ганна Олександрівна Дегтяр. – Харків, 2005. – 245 с.

46. Декларація принципів толерантності. – [Електронний текст]. – Режим доступу : <http://www.tolerance.ru/toler-deklaraciya.php>
47. Діти і соціум : Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш та ін. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 386 с.
48. Довгополова Я. В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Я. В. Довгополова. – Луганськ, 2007. – 20 с.
49. Довгополова О. А. Міркування щодо долі толерантності в сучасному європейському досвіді / О. А. Довгополова // Актуальні проблеми європейської інтеграції. – Одеса, 2012. – Вип. 8. – С. 85–95.
50. Донченко М. В. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів у позааудиторній роботі у вищих навчальних закладах України : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Марина Володимирівна Донченко – Харків, 2004. – 180 с.
51. Дубасенюк О. А. Підготовка майбутніх учителів до толерантної взаємодії в умовах полікультурного середовища / О.А.Дубасенюк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2007. – Вип. 35. – С. 62–65.
52. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – [2-ге вид.]. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
53. Єжова Т. Є. Організаційно-педагогічні умови створення толерантного освітнього середовища інклюзивної школи. – [Електронний текст]. – Режим доступу : http://www.vmurol.com.ua/upload/Naukovo_doslidna%20robota/Elektronni_vidannya/Act_problemi/2012/7.PDF
54. Желанова В. В. Рефлексивно-контекстне освітнє середовище як чинник

- професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів у ВНЗ / В. В. Желанова // Педагогічний дискурс. – 2012. – Випуск 11. – С. 88–93.
55. Жернов В. И. Теоретико-методологические основы формирования профессионально-педагогической направленности личности студента педагогического вуза: [монография] / В. И. Жернов / [Под ред. М. Е. Дуранова]. – Магнитогорск: МаГУ, 1999. – 116 с.
56. Зарівна О. Т. Мова як чинник формування толерантності студентської молоді в глобалізованому суспільстві : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. Т. Зарівна. – К., 2008. – 20 с.
57. Зверева Н. М. Практическая дидактика для учителя : [учеб. пособие] / Н. М. Зверева. – М. : Пед. о-во России, 2001. – 256 с.
58. Зиновьев Д. В. Социокультурная толерантность – ее сущностные характеристики / Д. В. Зиновьев // Парадигма. – 1998. – № 1. – С. 51–60.
59. Зінченко А. В. Формування комунікативної толерантності студентів педагогічних спеціальностей університету в процесі гуманітарної підготовки : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. В. Зінченко. – Черкаси, 2012. – 20 с.
60. Золотухин В. М. Толерантность как проблема философской антропологии : дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.13 / Владимир Михайлович Золотухин. – Кемерово, 2005. – 341 с.
61. Зуб О. Л. Роль виховної позааудиторної роботи при формуванні мотивації студентів до вивчення іноземної мови. – [Електронний текст]. – Режим доступу : <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1160>
62. Зязюн І. А. Педагогіка добра : ідеали і реалії / І. А. Зязюн – К. : МАУП, 2000. – 312 с.
63. Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя : [учебное пособие] / И. Ф. Исаев. – [2-е изд.]. – М. : Академия, 2004. – 208 с.

64. Исаева О. В. Воспитание толерантности у студентов в образовательном процессе вуза : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / О. В. Исаева. – Оренбург, 2004. – 21 с.
65. Казарцева О. М. Культура речевого общения: теория и практика обучения : [учебное пособие] / О. М. Казарцева. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 496 с.
66. Калач О. О. Массовая культура как новая историческая парадигма культуры : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / О. О. Калач. – Минск, 1996. – 16 с.
67. Каташов А. І. Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / А. І. Каташов. – Луганськ, 2001. – 20 с.
68. Кацова Л. І. Формування професійного інтересу у майбутніх учителів у процесі педагогічної практики : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л. І. Кацова. – Харків, 2005. – 19 с.
69. Ким О. В. Специфические особенности в профессиональной подготовке будущего учителя иностранных языков. – [Электронный текст]. – Режим доступа : <http://articlekz.com/article/8658>
70. Клак І. Є. Створення іншомовного комунікативного середовища як педагогічна умова формування професійної комунікативної компетентності в майбутніх учителів-філологів. – [Електронний текст]. – Режим доступу : <http://nv-kogpi.ucoz.ua/vupysk4/klak.pdf>
71. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности : [учеб. пособ. для слушателей системы дополнительного профессионального педагогического образования] / Е. Ю. Клепцов. – М. : Академический Проект, 2004. – 176 с.

72. Коберник Л. О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості / Л. О. Коберник // Наука і освіта. – Одеса., 2008. – № 4–5. – С. 28–33.
73. Коврига Н. В. Стресозахисна та адаптивна функції емоційного інтелекту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Н. В. Коврига. – К., 2003. – 20 с.
74. Когут І. Роль позааудиторної роботи у формуванні професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови / Ірина Когут // Імідж сучасного педагога. – 2013. – № 5. – С. 13–15.
75. Козліковська Н. Я. Позааудиторна робота як складова вищої освіти. – [Електронний текст]. – Режим доступу : http://www.vmurol.com.ua/upload/Naukovo_doslidna%20robota/Elektronni_vidannya/Act_problemi/2008/2/39.pdf
76. Кондратьева Е. А. Культурно-образовательное пространство сельской школы как среда личностного развития школьника : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Елена Анатольевна Кондратьева. – Ростов н/Д., 2005. – 186 с.
77. Кондрашова Л. В. Методика організації виховної роботи в сучасній школі : [навчальний посібник] / Л. В. Кондрашова, О. О. Лаврентьева, Н. І. Зеленкова. – Кривий Ріг : КДПУ, 2008 – 187 с.
78. Короткий політологічний словник / [уклад. : Л. М. Акімова, В. С. Алікін, О. В. Бабкіна; ред. С. Г. Рябов, З. І. Тимошенко]. – К. : РОВО «Укрвузполіграф», 1991. – 96 с.
79. Кострубань Р. В. Формування толерантності у майбутніх учителів у процесі гуманітарної підготовки у педагогічних коледжах : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Руслан Валерійович Кострубань. – Хмельницький, 2016. – 333 с.
80. Крамаренко Л. Д. Формування толерантності у процесі професійного

- становлення педагогічних працівників / Л. Д. Крамаренко // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : РПО, 2010. – Вип. 7. – С. 117–122.
81. Кремень В. Смысл і цінності в системі гуманітарного знання / Василь Кремень // Рідна школа. – 2009. – № 8/9. – С. 3–5.
82. Крутецкий В. А. Подростковый возраст : психологическая энциклопедия / Виктор Алексеевич Крутецкий. – М. : Большая российская энциклопедия, 1964. – С. 424-428.
83. Крылова Н. Б. Условия проявления событийности образования / Н. Б. Крылова // Научно-методическая серия «Новые ценности образования» : Событийность в образовательной и педагогической деятельности. – 2010. – Вып. 1(43). – С. 136–144.
84. Кузнецова В. Г. Формування гуманістичних цінностей у майбутніх учителів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. Г. Кузнецова. – Луганськ, 2001. – 20 с.
85. Курлянд З. Н. Професійна усталеність вчителя – основа його педагогічної майстерності / Зінаїда Наумівна Курлянд – Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 1995. – 160 с.
86. Лазарева И. В. Гносеологический аспект эмпатии / И. В. Лазарева // Социальные и гуманитарные науки на Дальнем Востоке. – 2004. – № 1. – С. 34–36.
87. Легун О. М. Розвиток у педагогів орієнтації на суб'єкт-суб'єктну взаємодію у процесі післядипломної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. М. Легун. – К., 2005. – 20 с.
88. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46–55.
89. Липатова Н. О. Формирование педагогической толерантности студентов – будущих учителей иностранного языка : автореф. дис. на соискание

ученої ступені канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теорія і методика професійного освіти» / Н. О. Липатова. – Самара, 2007. – 20 с.

90. Логвиненко А. Ю. Создание толерантной среды как педагогическое условие подготовки будущих учителей иностранного языка к формированию толерантности школьников / А. Ю. Логвиненко // Современные тенденции в педагогической науке Украины и Израиля : путь к интеграции. – Ариель, 2013. – № 4 – С. 58–61.
91. Логвіненко А. Ю. Актуалізація потенціалу етно-етичної компетентності майбутніх учителів іноземної мови / А. Ю. Логвіненко // Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю [«Придністровські соціально-гуманітарні читання»], (22 вересня 2012 р.). – Бердянськ, 2012. – С. 77–79.
92. Логвіненко А. Ю. Аналіз сутності поняття «толерантність» у сучасній педагогіці / А. Ю. Логвіненко // Вісник Черкаського університету – Серія Педагогічні науки. – Черкаси, 2013. – № 23 (276). – С. 51–55.
93. Логвіненко А. Ю. К. Д. Ушинський про вивчення іноземної мови з урахуванням етнокультурних традицій народу / А. Ю. Логвіненко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса, 2013. – Вип. 11–12. – С. 52–55.
94. Логвіненко А. Ю. Необхідність формування професійно-етичної культури майбутніх учителів / А. Ю. Логвіненко // Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції [«Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток»], (14–15 лютого 2014 р.). – Одеса, 2014. – С. 109–112.
95. Логвіненко А. Ю. Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності школярів у процесі навчання у ВНЗ / А. Ю. Логвіненко // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції [«Становлення особистості професіонала: перспективи й

- розвиток»], (16–17 лютого 2013 р.). – Одеса, 2013. – С. 265–268.
96. Логвіненко А. Ю. Реалізація педагогічних умов підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи / А. Ю. Логвіненко // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса, 2017. – № 2 (115). – С. 57–61.
97. Логвіненко А. Ю. Роль культури мовлення у професійній діяльності вчителя іноземних мов / А. Ю. Логвіненко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [«Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток»], (24–25 лютого 2012 р.). – Одеса, 2012. – С. 97–100.
98. Логвіненко А. Ю. Формування комунікативної компетенції майбутніх учителів іноземної мови як педагогічна проблема / А. Ю. Логвіненко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – [Спецвипуск «Сучасні тенденції у педагогічній освіті і науці України та Ізраїлю: шляхи до інтеграції»]. – Одеса, 2012. – С. 137–141.
99. Логвіненко А. Ю. Формування професійної культури майбутніх учителів іноземної мови як педагогічна проблема / А. Ю. Логвіненко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса, 2012. – Вип. 3-4. – С. 137–141.
100. Ломов Б. Ф. Методологические проблемы психологи / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.
101. Лысенкова А. В. Формирование модели толерантного поведения в студенческой среде / А. В. Лысенкова, В. А. Филиппова, Л. В. Прищепова. – [Электронный текст]. – Режим доступа : http://www.confcontact.com/2012_10_04/pe2_lisenkova.htm
102. Макар Л. М. Сутність освітнього середовища в педагогічному процесі / Л. М. Макар // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і

- загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 30(83). – С. 229–236.
103. Максимець С. М. Вплив емпатійності на соціально-психологічну адаптацію майбутніх учителів : дис. ... канд.. психол. наук: 19.00.01 – «Загальна психологія, історія психології» / Світлана Миколаївна Максимець. – Одеса, 2001. – 189 с.
104. Мартинюк О. Б. Дослідження професійних ціннісних орієнтацій вчителя як цілісної системи / О. Б. Мартинюк // Ценностные приоритеты образования в XXI веке : материалы междунар. науч.-практич. конф. – Луганск, 2003. – С. 183–191.
105. Мацковский М. Толерантность как объект социологического исследования / М. Мацковский / Век толерантности : науч.-публицист. вестн. – М. : МГУ, 2001. – Вып. 3–4. – С. 34–41.
106. Мельник Л. В. Роль позааудиторної роботи студентів у процесі підвищення рівня володіння іноземною мовою у ВНЗ / Л. В. Мельник // Теоретичні та методичні засади особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Вінниця, 26–27 листопада 2014 р.). – Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. – С. 96–98.
107. Методика межкультурного образования средствами русского языка как иностранного : [книга для преподавателя] / А. Л. Бердичевский, И. А. Гиниатуллин, И. П. Лысакова и др.; под ред. проф. А. Л. Бердичевского. – М. : Русский язык, 2011. – 184 с.
108. Мир детства : подросток [под ред. А. Г. Хрипковой; отв. ред. В. В. Давыдов]. – М. : Педагогика, 1988. – 247 с.
109. Митина А. М. О воспитании детей раннего возраста. Очерки / Анна Мееровна Митина. – Саратов : Кн. изд., 1956. – 196 с.
110. Михеева Л. Н. К вопросу создания спецкурса «диалоговое пространство современной культуры» в образовательном пространстве ВУЗа / Л. Н. Михеева // Педагогическое образование и наука.–2013. – № 6. – С. 69–71.

111. Мірошник О. Л. Поняття «толерантність» у сучасному науковому дискурсі / О. Л. Мірошник // Освіта Донбасу. – 2009. – № 2. – С. 5–10.
112. Моделирование педагогических ситуаций / под ред. Ю. Н. Кулюткина и Г. С. Сухобской). – М., 1981. – 119 с.
113. Мудрик А. В. Роль социального окружения в формировании личности подростка / А. В. Мудрик. – М. : Знание, 1979. – 40 с.
114. Ніколаєва С. Ю. Ступенева система освіти в Україні та система навчання іноземних мов / С. Ю. Ніколаєва, О. П. Петрашук, Н. О. Бражник. – К. : Ленвіт, 1996. – 89 с.
115. Ніколаєва С. Ю. Типова програма підготовки вчителя іноземної мови «Методика навчання іноземної мови у середніх навчальних закладах: для університетів та інститутів, факультетів іноземних мов» / С. Ю. Ніколаєва, Н. К. Складенко, Н. О. Бражник // Іноземні мови. – 1998. – № 2. – С. 8–35.
116. Новикова Л. И. «Воспитательное пространство» как открытая система (Педагогика и синергетика) / Л. И. Новикова, М. В. Соколовский // Общественные науки и современность. – 1998. – № 1. – С. 132–134.
117. Носенко Э. Л. Эмоциональное состояние как опосредующий фактор влияния самооценки на эффективность интеллектуальной деятельности подростка / Э. Л. Носенко // Психологический журнал. – 1998. – № 1. – С. 16–25.
118. Огренич М. А. Формування мовленнєвого етикету в майбутніх економістів в англomовному діловому спілкуванні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (германські мови)» / М. А. Огренич. – Одеса, 2011. – 20 с.
119. Оліяр М. Розвиток толерантності майбутніх учителів початкових класів у процесі оволодіння ними комунікативними стратегіями / Марія Оліяр // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань, 2013. – Ч. 2. – С. 306–313.

120. Онучак Л. В. Педагогічні умови організації самостійної позааудиторної роботи студентів економічних спеціальностей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Онучак. – К., 2002. – 18 с.
121. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : [підручник] : у 2 кн. – [Кн. 1 : Соціальна психологія особистості і спілкування] / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – 576 с.
122. Орловська О. Етапи підготовки майбутнього вчителя до виховання толерантності в учнів старшої школи США / О. Орловська // Порівняльна професійна педагогіка. – 2011. № 2. – С. 176–180.
123. Осипова Т. Ю. Організація навчально-виховного процесу ВЗО на засадах толерантності як складова професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів / Т. Ю. Осипова // Матеріали міжнар. науково-практ. конф. [«К. Д. Ушинський сучасність пріоритетні напрямки розвитку професійної освіти»], (21–22 жовтня 2004 р.).– Одеса, 2004. – Т. 2. – С. 72–75.
124. Особливості розвитку толерантності в підлітковому віці. – [Електронний текст]. – Режим доступу <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=794179>
125. Павицька К. М. Виховання поваги до дитини у майбутніх учителів у позааудиторній роботі з іноземних мов / К. М. Павицька // Науковий вісник Донбасу : електрон. наук. фах. вид. / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2011. – № 1 (13). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN13/index.htm>
126. Панова Н. В. Профессиональная жизнь педагога : [монография] / Н. В. Панова. – СПб. : ИПКСПО, 2007. – 244 с.
127. Пассов Е. И. Методическое мастерство учителя иностранного языка / Е. И. Пассов // Иностранные языки в школе. – 1984. – № 6. – С. 24–29.
128. Петров О. Опанування лінгвосоціокультурної компетентності майбутніми вчителями іноземної мови: теоретичний аспект / О. Петров // Рідна школа. – 2010. – № 3. – С. 58–61.

129. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
130. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : [навч. посіб.] / О. М. Пехота та ін. – К. : В-во А.С.К., 2003. – 240 с.
131. Полат Е. С. Интернет на уроках иностранного языка / Е. С. Полат // ИЯШ – 2001 – №2. – С. 5.
132. Присяжнюк О. М. Розвиток комунікативної толерантності як професійно важливої здатності соціального працівника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / О. М. Присяжнюк. – К., 2010. – 16 с.
133. Психологічні механізми невербальної поведінки. – [Електронний текст].– Режим доступу : https://studme.com.ua/14840309/menedzhment/psihologicheskie_mehanizmy_neverbalnogo_povedeniya.htm
134. Пчелинцева И. Г. Построение толерантной среды в образовательном пространстве высшего учебного заведения : дис... докт. пед. наук : 13.00.08 / Ирина Геннадьевна Пчелинцева. – Санкт-Петербург, 2006. – 333 с.
135. Радул В. До уявлень про соціальне середовище вищого навчального закладу / В. Радул // Наукові записки / ред. кол.: В. В. Радул, С. П. Величко та ін. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Вип. 131. – С. 18–22. – (Серія : Педагогічні науки).
136. Разина Л. С. Психологические механизмы толерантного поведения студенческой молодежи в процессе педагогического взаимодействия : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Л. С. Разина. – Брянск, 2009. – 20 с.
137. Розум К.В. Формування готовності майбутніх учителів гуманітарного профілю до запобігання і розв'язання конфліктів у навчально-виховній

- роботі з учнями : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Катерина Вікторівна Розум. – Одеса, 2015. – 253 с.
138. Романенко Н. А. Підготовка майбутніх менеджерів освіти до професійної діяльності в умовах інноваційного середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. А. Романенко. – Одеса, 2010. – 21 с.
139. Рябова В. О. Порівняльна ефективність модульних технологій навчання в загальноосвітній школі : автореф. дис...на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спеціальність 13.00.09 «Теорія навчання» / В. О. Рябова. – К., 2000. – 15 с.
140. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
141. Саєнко Н. В. Культурологічний підхід до навчання іноземних мов у вищих технічних навчальних закладах : [монографія] / Н. В. Саєнко. – Харків : ХНАДУ, 2008. – 344 с.
142. Сажко Л. А. Шляхи формування іншомовної компетентності в говорінні студентів мовних спеціальностей. – [Електронний текст]. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2011/173-161-23.pdf>
143. Сараєва О. В. Формування толерантного середовища в авторській школі В. Сухомлинського // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. – Вип. 1.46 (108) Педагогічні науки. – С. 130–133.
144. Сарафанова Т. В. Педагогические условия формирования готовности студентов к творческой деятельности во внеаудиторной работе : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. : 13.00.01 – «Общая педагогика и история педагогики» / Т. В. Сарафанова. – Владимир, 2004.– 17 с.
145. Семиченко В. А. Психология личности / В. А. Семиченко. – К. : Изд. Ешке О.М., 2001. – 427 с.

146. Сисоєва С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу : [монографія] / С. О. Сисоєва. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – 324 с.
147. Сідун М. М. До проблеми організації позааудиторної роботи майбутніх учителів іноземної мови / М. М. Сідун // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – [Серія : Педагогіка, соціальна робота. – Ужгород, 2014. – Вип. 32. – С. 175–176.
148. Слостенин В. А. Педагогіка : [учеб. пособие для студ. пед. учеб. заведений] / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – М. : Школа-Пресс, 1998. – 512 с.
149. Солдатова Г. У. Практикум по психодиагностике и исследованию толерантности личности / Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова. – Москва : МГУ имени М. В. Ломоносова, 2003. – 112 с.
150. Соломченко М. А. Формирование толерантности у студентов высших учебных заведений средствами физической культуры. – [Электронный текст]. – Режим доступа : http://www.jeducation.ru/2_2009/37.html
151. Сомова Н. Л. Программа психолого-педагогического сопровождения развития социальной толерантности младших подростков / Н. Л. Сомова // Психология образования: культурно-исторические и социально-правовые аспекты : материалы III Национальной научно-практической конференции. – М. : 2006. – С. 56–58.
152. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / Укл. В. І. Волович, В. С. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. / Під заг. ред. В. І. Воловича. – К. : Укр.. Центр духовної культури, 1998. – 736 с.
153. Степанов П. В. Феномен толерантности // Классный руководитель. – 2004. – № 3. – С.5 – 14.
154. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко. – М. : Институт психологии РАН, «Академический проект», 1999. – 320 с.
155. Столяренко Є. В. Формування толерантності та гуманістичного світогляду сучасних школярів / Є. В. Столяренко // Педагогическое образование и наука. – 2010. – № 2. – С. 19–24.

156. Столяренко О. В. Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді : [навчально-методичний посібник] / О. В. Столяренко. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 248 с.
157. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : У 5 т. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 3. – 335 с.
158. Сысоев П. В. Языковое поликультурное образование / П. В. Сысоев // Иностранные языки в школе. – 2006. – № 4. – С. 2–14.
159. Тарасов Е. Ф. Межкультурное общение – новая этнология анализа языкового познания : сб. статей / Отв. ред. Н. В. Уфимцева. – М. : 1996. – 227 с.
160. Тинкалюк О. Сутність і структура іншомовної комунікативної компетенції студентів немовних спеціальностей вищих навчальних закладів / О. Тинкалюк // Вісник Львівського університету. – Серія педагогічна. – Львів, 2008. – Вип. 24. – С. 53–63.
161. Типы жестов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <<http://psylist.net/popular/gesttip.htm>> - 12.05.2013
162. Ткачова Н. О. Досвід виховання толерантності в майбутніх учителів на засадах аксіологічного підходу/ О. Н. Ткачева, Т. К. Варенко // Вісник ЛНУ. – 2011. – № 15 (226). – С. 232–237.
163. Тодорцева Ю. В. Педагогіка толерантності як концептуальна основа професійної діяльності викладача вищої національної школи / Ю. В. Тодорцева // Матеріали наук.-метод. семінару [«Шляхи реалізації кредитно-модульної системи організації навчального процесу і тестових форм контролю знань студентів»] – Одеса, 2011. – Вип. 4. – С. 51–57.
164. Третьякова Е. Н. Толерантность как духовно-нравственное качество личности : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. философ. наук : спец. 09.0013 «Философия и история религии, философская антропология, философия культуры» / Е.Н.Третьякова. – СПб, 2011.– 25 с.
165. Український тлумачний словник. – [Електронний текст]. – Режим

доступу : <http://language.br.com.ua/>

166. Учебный материал и учебные ситуации : Психологические аспекты (под ред. Г. С. Костюка, Г. А. Балла) – К., 1986. – 143 с.
167. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук. – К. : Абрис. – 2002. – 742 с.
168. Формановская Н. И. Русский речевой этикет: нормативный социокультурный контекст / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 160 с.
169. Чупрова Л. В. Научно-исследовательская работа студентов в образовательном процессе вуза / Л. В. Чупрова // Теория и практика образования в современном мире : материалы междунар. науч. конф. (Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). – СПб. : Реноме, 2012. – С. 380–383.
170. Шаврина О. Г. Формирование межличностной толерантности старшеклассников : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / О. Г. Шаврина. – Тюмень, 2005. – 22 с.
171. Шиловська М. О. Виховання толерантності у структурі спеціального академічного курсу «формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземних мов» / М. О. Шиловська // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. пр. – Полтава, 2011. – С. 309–313.
172. Шмирко О. Організація суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії як умова формування особистості майбутнього вчителя іноземної мови / О. Шмирко // Вісник Львівського університету. – Серія : Педагогіка. – Львів, 2009. – Вип. 25. – Ч. 2. – С. 265–271.
173. Ягупов В. В. Педагогика : [навч. посіб.] / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
174. Якса Н. В. Соціокультурні чинники підготовки вчителя до міжкультурної взаємодії / Н. В. Якса // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка. – 2006. – Вип. 29. – С. 69–72.
175. Ярошинська О. Витоки дослідження середовища як педагогічного

феномену / Олена Ярошинська // Історико-педагогічний альманах. – 2014. – № 1. – С. 37–41.

176. Albert R. D. The intercultural sensitizer or culture assimilator: A cognitive approach // Handbook of intercultural training / Ed. by D. Landis, R. W. Brislin. – New York etc.: Pergamon Press, 1983. – Vol. 2. – P. 185–217.
177. American Heritage Dictionary. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ahdictionary.com/> Bibliograficheskiy spisok
178. Baruth L. Manning Multicultural Education / L. Baruth. – Needham, 1992. – 173 p.
179. Bischof-Köhler D. Selbstobjektivierung und fremdbezogene Emonivionen: Identifikation des eigenen Spiegelbildes, Empathie und prosoziales Verhalten im 2. Lebensjahr // Z. Psychok. – 1994. – № 4. – P. 349–377.
180. Brock Gillian. Egalitarianism, ideals, and cosmopolitan justice / Brock Gillian // Philosophical Forum, 2005. – Vol. 36(1). – P. 1–30.
181. Cohen G. A. The pareto argument for inequality / G. A. Cohen // Social Philosophy and Policy, 1995. – Vol. 12. – P. 160–185.
182. Cohen G. A. Where the action is: On the site of distributive justice / G. A. Cohen // Philosophy and Public Affairs, 1997. – Vol. 26(1). – P. 3–30.
183. Cranston M. John Locke and the Case for Toleration // John Locke : A Letter Concerning Toleration in Focus / Eds. J. Horton, S. Mendus. – London, N.Y. : Routledge, 1991. – P. 38–46.
184. Drabarek A. O nietolerancji / A. Drabarek // Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska : Sekt. I. Philosophia-sociologia. – Lublin, 1994. – Vol. 19. 1994 [4]. – P. 67–77.
185. Ekennia J. N. Committed dialogue as a response to pluralism / J. N. Ekennia // Intern. philos. quart. – Bronx (N.Y.), 1996. – Vol. 36. – № 1. – P. 86–95.
186. Giddens A. The Consequences of Modernity / A. Giddens. – Stanford: Stanford Univ. press, 1990. – 45 p.
187. Goldman Alan H. The justification of equal opportunity / Alan H. Goldman //

- Social Philosophy and Policy, 1987. – Vol. 5. P. 88–103.
188. Grant C. A. Multicultural teacher education Renewing the discussion: A response to Martin Haberman / C. Grant // *Journal of Teacher Education*. – 1983. – Vol. 34. – № 2. – P. 29–32.
189. Hayes D. *Encyclopedia of Primary Education* / D. Hayes. – Abington : Routledge, 2009. – 467 p.
190. Hintington S. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* / S. Hintington. – New York.: «Simon & Schuster», 1996. – 144 p.
191. Kostruban' R. V. Teacher's job description (the tolerance aspect) / R. V. Kostruban' // *Nauka i Studia*. – Przemyśl : Nauka i studia, 2015. – № 9 (140). – P. 66–76.
192. Lewowicki T. O ideach i praktyka edukacji wielokulturowej i międzykulturowej / T. Lewowicki // *Ruch Pedagogiczny* 2001, №1-2 – P. 56–61.
193. Logvinenko A. Yu. Games as interactive means to form and develop communicative competence / A. Yu. Logvinenko // *Conference Proceedings of the 5th International Scientific Conference [«Problems and Prospects of territories' socio-economic development»]*, (April 14–17). – Opole, Poland, 2016. – P. 114–116.
194. Logvinenko A. Yu. Listening as means of communicative competence formation / A. Yu. Logvinenko // *Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel : the way to integratio*. – Arial, 2014. – № 5. – P. 218–225.
195. Logvinenko A. Yu. Video as teaching tool for communicative competence formation / A. Yu. Logvinenko // *Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel : the way to integratio*. – Arial, 2015. – № 6 – P. 24–29.
196. Mayer J. D. The intelligence of emotional intelligence / J. D. Mayer, P. Salovey // *Intelligence*. – 1993. – V. 17. – P. 433–442.
197. Nicholson P. Toleration as a Moral Idea // *Aspects of Toleration* / Eds.

J. Horton, S. Mendus. – London, New York :Methuen and Co. Ltd., 1985. – P. 111–119.

198. Professionaly oriented English Communication of Psychologists (in a conflict situation) : [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл] / Л. І. Морська, І. Ю. Левчик. – Тернопіль : «Вектор», 2012. – 140 с.
199. Salovey P. Emotional intelligence / H. Salovey, J. D. Mayer // *Imagination, Cognition and Personality*. – 1990. – № 9. – P. 185–211.
200. Smith B. O. Teachers for the Real World / B. O. Smith, S. B. Cohen, A. A. Pearl. – Washington, D.C. : American Association of Colleges for Teacher education, 1969. – 15 p.
201. Sue D. Multicultural Counseling Competencies and Standards : A Call to the Profession / D. Sue // *Journal of Counseling and Development*. – 1992. – № 70 (2). – P. 477–486.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ЩОДО ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДО ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

2.1. Діагностика стану підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи

На констатувальному етапі експерименту взяли участь 130 студентів факультету іноземних мови Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», що склали експериментальну групу (ЕГ), в якій передбачалося проведення експериментальної роботи з підготовки до формування толерантності в учнів основної школи, та 128 студентів факультету іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, що склали контрольну групу (КГ), в якій лише констатувався стан прояву зазначеного феномена, а експериментальна робота не передбачалась.

Для визначення стану підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи було використано критеріальний підхід. Зазначимо, що в науковій літературі подано кілька визначень поняття «критерій».

Критерій (у перекладі з грецької – criterion) – це ознака, на підставі якої проводиться оцінка, визначення або класифікація явища чи процесу [17]; мірило, на основі якого здійснюється оцінка об'єкта за такими ознаками, що надають можливість судити про його стан і рівень розвитку; як ознака, на підґрунті якої відбувається оцінка, визначення або класифікація будь-чого; міра судження, оцінки будь-яких явищ [8, с. 149]; підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило істинності, вірогідності людських знань, їх відповідності об'єктивній дійсності, встановлені значення параметрів та характеристик [3, с. 588]; ознаки, за якими класифікуються,

оцінюються (та одержують оцінки) за відповідним індикатором психологічні явища, дії або діяльність [23, с. 158]; мірило для визначення оцінки предмета чи явища; ознака, взята за основу класифікацій [26, с. 196];

Критерії, зазначає В. Беліков, конкретизуються в показниках феномена, що досліджується [1, с. 9]. Показники, стверджує І. Бізюкова, дозволяють визначити стан явищ та процесів у динаміці, і є кількісною характеристикою критеріїв. Критерії і показники тісно взаємопов'язані, оскільки науково обґрунтований вибір критерію значною мірою зумовлює правильний вибір системи показників і, навпаки, якість показника залежить від того, наскільки він повно й об'єктивно характеризує певний критерій [2, с. 27].

У контексті дослідження згідно з виокремленими компонентами у структурі підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи було визначено критерії з відповідними показниками

Аксіологічний компонент оцінювався за ціннісним критерієм із такими показниками: наявність ціннісних орієнтацій у професійній діяльності, розуміння культурно-національних особливостей різних народів, спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності.

Для оцінки когнітивного компонента було обрано змістовий критерій з показниками: обізнаність із сутністю толерантності, особливостями взаємодії у ситуації «діалог культур», механізмами толерантної поведінки.

За діяльнісним критерієм оцінювався інтерактивний компонент. Показниками означеного критерію виступили: наявність умінь організації міжособистісної толерантної взаємодії, невербальної комунікації, запобігання конфліктів.

Афективний компонент визначався за особистісним критерієм із такими показниками: наявність комунікативної толерантності, емпатії, емоційного інтелекту.

Для визначення стану сформованості означених показників було дібрано відповідні методики (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Критерії, показники та методики діагностики рівнів підготовленості
майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів
основної школи**

Компо- ненти	Крите- рії	Показники	Методики
Аксіологічний	Ціннісний	наявність ціннісних орієнтацій	Методика визначення ціннісних орієнтацій (М. Рокич)
		розуміння культурно-національних особливостей різних народів	картка самооцінки обізнаності з культурно-національними особливостями різних народів
		спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності	Експрес-питальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова та ін.)
Когнітивний	Змістовий	обізнаність із сутністю толерантності	Питальник «Повнота розуміння толерантності» (за А. Фурманом та О. Шаюк)
		обізнаність з особливостями взаємодії у ситуації «діалог культур»	Анкета для визначення здатності до полікультурного діалогу
		обізнаність із механізмами толерантної поведінки	Тестування «Чи проявляєте Ви толерантну поведінку» (Р. Кострубань)
Інтерактивний	Діяльнісний	наявність умінь організації міжособистісної толерантної взаємодії	Діагностика етнічної афіліації
		наявність умінь розуміння невербальної комунікації	Тест «Про що говорять Вам міміка і жести?» (І. Шавкун)
		наявність умінь запобігання конфліктів	Картка самооцінки студентів рівня знань та вмінь щодо запобігання конфліктам (К. Розум)

Афективний	Особистісний	наявність комунікативної толерантності	Діагностика комунікативної толерантності (В. Бойко)
		наявність емпатії	Діагностика здатності до емпатії (Є. Рогов)
		наявність емоційного інтелекту	Діагностика «емоційного інтелекту» (Н. Холл)

Крім зазначених методик використовувалися опитування, бесіди, спостереження за діями студентів під час проведення рольових ігор, вирішення педагогічних ситуацій, дискусій, аналіз звітів із педагогічної практики, самоаналізу тощо. Зазначимо, що спостереження відбувалися з інтервалом у часі, що надало можливість вести мову про репрезентативність результатів вибірки.

Рівні підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи було визначено за такою бальною шкалою: 5 балів – досліджувана ознака виражена яскраво; 4 бали – досліджувана ознака виражена достатньо; 3 бали – досліджувана ознака виражена середньо; 2 бали – досліджувана ознака виражена слабо; 1 бал – досліджувана ознака виражена надзвичайно слабо.

На підставі вищезазначеного було обрано такі рівні: високий рівень – 4,1–5,0 балів, достатній рівень – 3,1–4,0 балів; задовільний рівень – 2,1–3,0 балів; низький рівень – 1,0–2,0 балів.

Подаємо якісну характеристику рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Високий рівень властивий майбутнім учителям іноземної мови, які мають яскраво виражену спрямованість на педагогічну діяльність, усвідомлюють значущість ролі вчителя іноземної мови в налагодженні взаємостосунків із представниками інших національностей, прагнуть

завоювати визнання в майбутній педагогічній діяльності, для них важливою є потреба в спілкуванні іноземною мовою, творчій самореалізації. Студенти цього рівня мають поглиблені знання щодо культурно-національних відмінностей різних народів, обізнані з особливостями взаємодії у ситуації «діалог культур», сутністю толерантності в сучасному світі, вони спрямовані на організацію педагогічної діяльності на засадах толерантності. Майбутні вчителі володіють механізмами толерантної поведінки і вміють застосовувати їх на практиці, у них розвинені вміння організації міжособистісної толерантної взаємодії, володіють уміннями невербальної комунікації. Вони виявляють терпимість у взаєминах з іншими людьми, у тому числі й представниками інших національностей, чуйні до потреб довколишніх, великодушні, здатні вибачати, намагаються уникати конфліктів та знаходити компроміси. У спілкуванні виявляють емоційну врівноваженість, вміють контролювати свої почуття й розпізнавати почуття та емоції співрозмовників.

Достатній рівень характерний для майбутніх учителів іноземної мови, які здебільшого спрямовані на педагогічну діяльність, зацікавлені в налагодженні взаємостосунків з представниками інших національностей, для них важливою є потреба у спілкуванні іноземною мовою, проте визнання в майбутній педагогічній діяльності їх не турбує, вони не вбачають необхідності у творчій самореалізації. Студенти цього рівня мають достатні знання щодо культурно-національних відмінностей різних народів, особливостей взаємодії у ситуації «діалог культур», сутністю толерантності в сучасному світі, розуміють необхідність організації педагогічної діяльності на засадах толерантності. Майбутні вчителі іноземної мови обізнані з механізмами толерантної поведінки, проте застосування їх на практиці викликає труднощі, вміння організації міжособистісної толерантної взаємодії мають нестійкий характер, вони володіють уміннями невербальної комунікації, натомість не завжди виявляють терпимість у стосунках з іншими людьми, до представників інших національностей ставляться з насторогою, у

відносинах із довколишніми виявляють доброзичливість, проте не завжди здатні вибачати. У спілкуванні не конфліктні, здебільшого вміють контролювати свої почуття, водночас їм не завжди вдається правильно розпізнати почуття та емоції співрозмовників.

Задовільний рівень притаманний майбутнім учителям іноземної мови, які спрямовані на педагогічну діяльність, проте цей процес має ситуативний характер. Вони слабо усвідомлюють значущість ролі вчителя іноземної мови в налагодженні взаємовідносин із представниками інших національностей. Визнання в майбутній педагогічній діяльності для цих студентів не є важливим, потреба в спілкуванні іноземною мовою є епізодичною, не мають достатньої налаштованості на творчу самореалізацію. Студенти цього рівня мають недостатні знання щодо культурно-національних відмінностей різних народів, особливостей взаємодії у ситуації «діалог культур», вони слабо орієнтуються в сутності толерантності в сучасному світі, розуміють необхідність організації педагогічної діяльності на засадах толерантності, водночас застосування на практиці механізмів толерантної поведінки викликають певні труднощі, у них недостатньо розвинені вміння організації міжособистісної толерантної взаємодії, вони подекуди виявляють уміння невербальної комунікації. Стосунки з довколишніми людьми, у тому числі й представниками інших національностей, мають нестійкий характер, здатні на конфлікт. У спілкуванні виявляють емоційну неврайонованість, вміння контролювати свої почуття є епізодичними, виявляють помилки в розпізнаванні почуттів та емоцій співрозмовників.

Низький рівень характерний для пасивних у навчанні студентів, які не виявляють інтересу до педагогічної діяльності, не усвідомлюють значущості ролі вчителя іноземної мови в налагодженні взаємовідносин із представниками інших національностей, вони не прагнуть завоювати визнання в майбутній педагогічній діяльності, потреба в спілкуванні іноземною мовою для них не є пріоритетною, вони не прагнуть у

майбутньому творчо самореалізуватись. Студенти цього рівня мають нечітке уявлення про культурно-національні відмінності різних народів, особливості взаємодії у ситуації «діалог культур», сутність толерантності в сучасному світі. Вони не спрямовані на організацію педагогічної діяльності на засадах толерантності, не відчують необхідності в оволодінні механізмами толерантної поведінки і не зацікавлені в застосовуванні їх на практиці. У них не розвинені вміння організації міжособистісної толерантної взаємодії, не володіють уміннями невербальної комунікації. У стосунках з іншими людьми, у тому числі й представниками інших національностей, нестримані, часто вступають у конфлікт, у них спостерігається швидка зміна настрою, стосунки з довколишніми людьми мають негативний характер. У спілкуванні емоційно неврівноважені, не вміють контролювати свої почуття й розпізнавати почуття та емоції співрозмовників.

Подамо результати діагностування рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності учнів основної школи на констатувальному етапі експерименту за показниками виокремлених критеріїв.

Для визначення рівня наявності в майбутніх учителів іноземної мови ціннісних орієнтацій за першим показником ціннісного критерію було використано методику «Ціннісні орієнтації» М. Рокича [18] (див. Додаток А. 1). Зважаючи на тему дослідження, було виокремлено цінності, що характеризують спрямованість особистості в системі міжособистісних відносин: індивідуалістичні, конформістські й альтруїстичні.

До високого рівня було віднесено студентів, які відзначили на перших п'яти місцях альтруїстичні цінності (3,9% ЕГ і 3,1% КГ): (акуратність (охайність), уміння тримати в порядку речі, порядок у справах; непримиренність до недоліків у собі та інших; раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, ухвалювати обдумані, раціональні рішення); терпимість і толерантне ставлення до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їхні помилки та омани; широта поглядів (уміння зрозуміти чужий погляд,

поважати інші смаки, звичаї, звички); чуйність (дбайливість).

Достатній рівень характеризувався наявністю у студентів як альтруїстичних, так і конформістських цінностей (10,8% ЕГ та 9,4% КГ): терпимість й толерантне ставлення до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їхні помилки та омани; раціоналізм (уміння тверезо і логічно мислити, ухвалювати обдумані, раціональні рішення); освіченість (широта знань, висока загальна культура); ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі); життєрадісність (почуття гумору).

До задовільного рівня віднесено майбутніх учителів іноземної мови, які обрали конформістські цінності (41,5% ЕГ і 43,6% КГ): вихованість (хороші манери); життєрадісність (почуття гумору); старанність (дисциплінованість); освіченість (широта знань, висока загальна культура); самоконтроль (стриманість, самодисципліна); ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі).

На низькому рівні виявилися студенти, в яких переважають індивідуалістичні цінності (43,8% ЕГ та 43,9% КГ): високі запити (високі вимоги до життя і високі прагнення); незалежність (здатність діяти самостійно); відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати слово); сміливість у доведенні своєї думки, своїх поглядів; тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами); чесність (правдивість, щирість).

Задля визначення рівня розуміння культурно-національних особливостей різних народів, що є другим показником ціннісного критерію, було розроблено картку самооцінки обізнаності з культурно-національними особливостями різних народів (див. Додаток А. 2).

Студентам було запропоновано запитання для з'ясування рівня їхньої обізнаності з культурно-національними особливостями різних країн (Велика Британія, Канада, США, Японія, Швеція, Франція, Німеччина, Туреччина). Студенти повинні були відзначити, на якому рівні вони володіють знаннями щодо культурно-національних особливостей зазначених країн.

За результатами діагностування було одержано таке: «Знання, якою мовою спілкуються»: високий рівень – 5,4% студентів ЕГ і 5,6% КГ, достатній рівень – 12,0% респондентів ЕГ та 12,1% КГ, задовільний рівень – 43,6% студентів ЕГ та 43,2% КГ, низький рівень – 39,0% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 39,1% КГ; «Знання щодо релігії, яку сповідують»: високий рівень – 4,2% студентів ЕГ і 4,4% КГ, достатній рівень – 11,1% респондентів ЕГ та 11,8% КГ, задовільний рівень – 43,9% студентів ЕГ та 43,1% КГ, низький рівень – 40,8% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 40,7% КГ); «Знання культурного надбання (література, мистецтво): високий рівень – 4,6% студентів ЕГ і 4,0% КГ, достатній рівень – 11,4% респондентів ЕГ та 11,7% КГ, задовільний рівень – 42,8% студентів ЕГ та 40,6% КГ, низький рівень – 41,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 43,7% КГ); «Знання культурно-історичних пам'яток»: високий рівень 4,7% студентів ЕГ і 4,3% КГ, достатній рівень – 11,0% респондентів ЕГ та 11,4% КГ, задовільний рівень – 42,9% студентів ЕГ та 42,1% КГ, низький рівень – 41,4% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 42,2% КГ; «Знання національної символіки»: високий рівень – 4,7% студентів ЕГ і 4,3% КГ, достатній рівень – 11,3% респондентів ЕГ та 11,5% КГ, задовільний рівень – 43,6% студентів ЕГ та 40,7% КГ, низький рівень – 40,4% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 43,5% КГ; «Знання особливостей національних свят, традицій, обрядів»: високий рівень – 4,8% студентів ЕГ і 4,5% КГ, достатній рівень – 11,7% респондентів ЕГ та 11,4% КГ, задовільний рівень – 43,4% студентів ЕГ та 40,8% КГ, низький рівень – 40,1% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 43,3% КГ; «Знання ділового етикету»: високий рівень – 4,9% студентів ЕГ і 4,6% КГ, достатній рівень – 11,5% респондентів ЕГ та 11,8% КГ, задовільний рівень – 43,1% студентів ЕГ та 43,7% КГ, низький рівень – 40,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 39,9% КГ; «Знання особливостей привітання»: високий рівень – 4,5% студентів ЕГ і 4,3% КГ, достатній рівень – 11,3% респондентів ЕГ та 11,2% КГ, задовільний рівень – 43,7% студентів ЕГ та 43,2% КГ, низький рівень – 40,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та

41,3% КГ; «Знання особливостей поведінки в гостинах»: високий рівень – 4,6% студентів ЕГ і 4,0% КГ, достатній рівень – 11,6% респондентів ЕГ та 11,6% КГ, задовільний рівень – 43,6% студентів ЕГ та 43,1% КГ, низький рівень – 40,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 41,3% КГ.

Рівні прояву за показником ціннісного критерію «Спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності» визначалися за експрес-питальником «Індекс толерантності» (Г. Солдатова та ін. [22]) (див. Додаток А. 3), що призначений для діагностики загального рівня толерантності. Текст питальника склали твердження, які відображають як загальне ставлення до довілля та інших людей, так і соціальні настанови щодо різних сфер взаємодії, де виявляються толерантність чи інтолерантність людини.

За результатами діагностики було виявлено, що на низькому рівні студентами (39,3% ЕГ і 39,1% КГ) було відзначено такі твердження: «Якщо друг зрадив, треба помститися йому», «Жебраки та безхатченки самі винні у своїх проблемах», «Усіх психічно хворих людей необхідно ізолювати від суспільства», «Біженцям треба допомагати не більше, ніж усім іншим, тому що в місцевих проблемах не менше», «Людина, яка думає не так, як я, викликає в мене роздратування», «До деяких націй і народів важко добре ставитися», «Будь-які релігійні течії мають право на існування», «Я можу уявити людину не такої раси, до якої належу я, своїм близьким другом».

До задовільного рівня респондентами (43,7% ЕГ і 42,8% КГ) віднесено такі твердження: «До представників тих народностей, яких більшість недолюблює, будуть ставитися краще, якщо вони змінять свою поведінку», «У суперечці може бути правильним тільки один погляд», «Навіть якщо в мене є власна думка, я готовий вислухати й інші думки», «Я готовий прийняти як члена своєї сім'ї людину будь-якої національності», «Приїжджі повинні мати ті самі права, що й місцеві жителі», «Якщо хтось чинить зі мною грубо, я відповідаю тим самим», «Я хочу, щоб серед моїх друзів були люди різних національностей», «Я хотів би стати більш толерантною людиною стосовно інших».

На достатньому рівні студентами (11,6% ЕГ і 12,4% КГ) зафіксовано твердження: «У змішаних шлюбах зазвичай більше проблем, ніж у шлюбах між людьми однієї національності», «Нормально вважати, що твій народ кращий, ніж всі інші», «Для наведення порядку в країні необхідна «сильна рука»».

На високому рівні майбутніми вчителями (5,4% ЕГ і 5,7% КГ) відзначено такі твердження, як: «У засобах масової інформації може бути представлена будь-яка думка», «З неохайними людьми неприємно спілкуватися», «Безлад мене дуже дратує».

Узагальнені результати рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, одержані за показниками ціннісного критерію на констатувальному етапі експерименту, подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Рівні підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за ціннісним критерієм на констатувальному етапі експерименту (у%)

Показники	Високий рівень		Достатній рівень		Задовільн. рівень		Низький рівень	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Наявність ціннісних орієнтацій у професійній діяльності	3,9	3,1	10,8	9,4	41,5	43,6	43,8	43,9
Розуміння культурно-національних особливостей різних народів	4,6	4,1	11,3	11,5	43,8	43,0	40,3	41,4
Спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності	5,4	5,7	11,6	12,4	43,7	42,8	39,3	39,1
\bar{X}	4,6	4,3	11,2	11,1	43,0	43,1	41,2	41,5

Як бачимо з табл. 2.2, за показником «Наявність ціннісних орієнтацій у

професійній діяльності» високий рівень виявили 3,9% студентів ЕГ і 3,1% КГ, достатній рівень – 10,8% респондентів ЕГ та 9,4% КГ, задовільний рівень – 41,5% студентів ЕГ і 43,6% КГ, низький рівень – 43,8% майбутніх учителів ЕГ та 43,9% КГ.

За показником «Розуміння культурно-національних особливостей різних народів» на високому рівні перебувало 4,6% респондентів ЕГ і 4,1% КГ, на достатньому рівні – 11,3% студентів ЕГ та 11,5% КГ, на задовільному рівні – 43,8% майбутніх учителів ЕГ і 43,0% КГ, на низькому рівні – 40,3% студентів ЕГ та 41,4% КГ.

За показником «Спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності» високий рівень зафіксовано у 5,4% респондентів ЕГ і 5,7% КГ, достатній рівень – у 11,6% студентів ЕГ та 12,4% КГ, задовільний рівень – у 43,7% респондентів ЕГ і 42,8% КГ, низький рівень – у 39,3% майбутніх учителів ЕГ та 39,1% КГ.

Загалом за показниками ціннісного критерію високий рівень підготовленості до формування толерантності в учнів основної школи виявили 4,6% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ і 4,3% КГ, достатній рівень – 11,2% студентів ЕГ та 11,1% КГ, задовільний рівень – 43,0% респондентів ЕГ і 43,1% КГ, низький рівень – 41,2% майбутніх учителів ЕГ та 41,5% КГ.

Одержані результати свідчать про те, що під час навчання у вищому педагогічному навчальному закладі, на жаль, недостатньо уваги приділяється формуванню ціннісних орієнтацій у майбутній професійній діяльності, студенти досить поверхнево обізнані з культурно-національними особливостями представників різних країн, не вбачають за необхідне формувати толерантність в учнів основної школи засобами іноземної мови.

Наступним кроком було діагностування показників за змістовим критерієм, за яким оцінювалися результати когнітивного компонента у структурі підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Рівень обізнаності студентів із сутністю толерантності визначався за питальником «Повнота розуміння толерантності» (за А. Фурманом та О. Шаюк [29]) (див. Додаток А. 4). Питальник спрямований на визначення стану розуміння студентами сутності толерантності та її видами, важливості дотримання толерантності в міжособистісній взаємодії, спілкуванні тощо і дозволив продіагностувати рівні сформованості зазначеного показника знаннєвого критерію. За результатами діагностики було встановлено, що на високому рівні перебувало 5,7% респондентів ЕГ і 5,9% КГ, відповіді яких були повними і ґрунтовними. До достатнього рівня було віднесено 14,6% студентів ЕГ та 15,1% КГ, які переважно надали правильні відповіді, проте не змогли їх достатньо обґрунтувати. 36,8% респондентів ЕГ і 36,2% КГ засвідчили поверхове уявлення щодо сутності толерантності, що дало змогу віднести їх до задовільного рівня сформованості зазначеного показника. Більшість майбутніх учителів іноземної мови (42,9% ЕГ і 42,8% КГ) перебували на низькому рівні, оскільки на більшість запитань вони не змогли дати правильної відповіді.

Для з'ясування рівня обізнаності майбутніх учителів іноземної мови з особливостями взаємодії у ситуації «діалог культур» використано діагностику, спрямовану на визначення здатності до полікультурного діалогу (див. Додаток А. 5). Студентам було запропоновано 15 тверджень, навпроти яких вони повинні поставити бали від 1 до 4. До високого рівня було віднесено студентів, які набрали 1–15 балів, до достатнього рівня – 16–30 балів, до задовільного рівня – 31–45 балів, до низького рівня – 46–60 балів. Унаслідок діагностування було одержано такі результати: «Я думаю, що необхідно стерегтися відносин з іншими країнами для збереження культурної ідентичності країни» (високий рівень – 4,6% студентів ЕГ і 5,0% КГ, достатній рівень – 12,6% респондентів ЕГ та 13,1% КГ, задовільний рівень – 40,6% студентів ЕГ та 42,1% КГ, низький рівень – 42,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 39,8% КГ), «Я негативно ставлюся до будь-яких представників інших національностей» (високий рівень – 4,1% студентів ЕГ і

4,5% КГ, достатній рівень – 12,8% респондентів ЕГ та 13,0% КГ, задовільний рівень – 40,1% студентів ЕГ та 40,6% КГ, низький рівень – 43,0% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 41,9% КГ), «Мені б хотілося спілкуватися з представниками різних етнічних груп, здійснювати міжкультурне спілкування» (високий рівень – 4,3% студентів ЕГ і 4,9% КГ, достатній рівень – 12,5% респондентів ЕГ та 12,9% КГ, задовільний рівень – 39,9% студентів ЕГ та 40,1% КГ, низький рівень – 43,3% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 42,1% КГ), «Вважаю, що полікультурна освіта сприяє врегулюванню міжособистісних відносин та національних конфліктів» (високий рівень – 4,8% студентів ЕГ і 5,1% КГ, достатній рівень – 12,4% респондентів ЕГ та 13,6% КГ, задовільний рівень – 40,2% студентів ЕГ та 40,7% КГ, низький рівень – 42,6% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 40,6% КГ), «Вважаю вірним судження «Толерантність – це те, що робить можливим досягнення миру та приводить від культури війни до культури миру» (високий рівень – 4,8% студентів ЕГ і 5,2% КГ, достатній рівень – 12,1% респондентів ЕГ та 13,4% КГ, задовільний рівень – 39,6% студентів ЕГ та 40,1% КГ, низький рівень – 43,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 41,3% КГ), «Я не вважаю за необхідне формування навичок співпраці в умовах міжкультурного діалогу» (високий рівень 4,4% студентів ЕГ і 5,3% КГ, достатній рівень – 12,8% респондентів ЕГ та 13,1% КГ, задовільний рівень – 40,1% студентів ЕГ та 40,5% КГ, низький рівень – 42,7% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 41,1% КГ), «Вважаю необхідним засвоєння особливостей різних культур» (високий рівень – 4,1% студентів ЕГ і 5,4% КГ, достатній рівень – 12,3% респондентів ЕГ та 13,5% КГ, задовільний рівень – 39,7% студентів ЕГ та 40,7% КГ, низький рівень – 43,9% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 40,4% КГ), «Я погоджуюсь, що коли людина опиняється в іншому культурно-мовному середовищі, вона відчуває так званий «культурний шок» через недостатнє знання національних цінностей і досвіду спілкування з іншомовними представниками» (високий рівень – 4,9% студентів ЕГ і 5,2% КГ, достатній рівень – 12,8% респондентів ЕГ та 13,4%

КГ, задовільний рівень – 39,9% студентів ЕГ та 40,6% КГ, низький рівень – 42,4% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 40,8% КГ), «Я не згоден, що процес глобалізації призводить до виникнення культурних форм, нових цінностей, зразків поведінки і діяльності» (високий рівень – 4,8% студентів ЕГ і 5,3% КГ, достатній рівень – 12,7% респондентів ЕГ та 13,5% КГ, задовільний рівень – 39,9% студентів ЕГ та 40,1% КГ, низький рівень – 40,6% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 41,1% КГ), «Вважаю, що використання країнознавчої інформації забезпечує підвищення пізнавальної активності» (високий рівень – 4,3% студентів ЕГ і 5,2% КГ, достатній рівень – 12,4% респондентів ЕГ та 13,1% КГ, задовільний рівень – 39,8% студентів ЕГ та 40,6% КГ, низький рівень – 43,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 41,1% КГ), «Я зацікавлений у розширенні загального світогляду, причому маю бажання познайомитися з побутом, культурою, традиціями, історією, географією інших країн» (високий рівень – 4,1% студентів ЕГ і 5,1% КГ, достатній рівень – 12,3% респондентів ЕГ та 13,0% КГ, задовільний рівень – 39,8% студентів ЕГ та 40,3% КГ, низький рівень – 43,8% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 41,6% КГ), «Мене не цікавлять автентичні матеріали: справжні літературні, образотворчі, музичні добутки, предмети реальної дійсності (одяг, меблі, посуд) та їх ілюстративне зображення» (високий рівень – 4,0% студентів ЕГ і 5,4% КГ, достатній рівень – 12,7% респондентів ЕГ та 13,2% КГ, задовільний рівень – 40,1% студентів ЕГ та 40,8% КГ, низький рівень – 43,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 40,6% КГ), «Вважаю актуальним виховання громадянина на ідеях гуманізму, демократії, моральності, волі й рівноправності» (високий рівень – 3,9% студентів ЕГ і 4,6% КГ, достатній рівень – 12,1% респондентів ЕГ та 12,9% КГ, задовільний рівень – 40,8% студентів ЕГ та 40,1% КГ, низький рівень – 43,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 42,4% КГ), «Я погоджуюсь, що вищі навчальні заклади повинні готувати таку особистість, яка має толерантний світогляд, здатна до міжкультурного діалогу й взаєморозуміння з представниками інших народів» (високий рівень – 4,1% студентів ЕГ і 5,3%

КГ, достатній рівень – 12,1% респондентів ЕГ та 13,4% КГ, задовільний рівень – 39,6% студентів ЕГ та 40,3% КГ, низький рівень – 44,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 41,0% КГ), «Я не вважаю, що в мене є здатність до культурного самовизначення і зміни свідомості» (високий рівень – 4,7% студентів ЕГ і 5,3% КГ, достатній рівень – 12,2% респондентів ЕГ та 13,8% КГ, задовільний рівень – 40,1% студентів ЕГ та 40,6% КГ, низький рівень – 43,0% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 40,3% КГ).

Наступним показником означеного критерію є «Обізнаність із механізмами толерантної поведінки», визначення рівнів сформованості за яким здійснювалося тестом «Чи виявляєте Ви толерантну поведінку» (Р. Кострубань [9]) (див. Додаток А. 6). Студентам було запропоновано 8 ситуацій, на які їм потрібно було обрати правильні відповіді із запропонованих. До високого рівня було віднесено студентів (5,9% респондентів ЕГ і 6,1% КГ), які обрали відповідь «б» на всі ситуації, на достатньому рівні перебували студенти (12,3% ЕГ та 12,8% КГ), які набрали 5–6 балів, на задовільному рівні (3–4 бали) зафіксовано 38,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ і 38,7% КГ, низький рівень виявили 43,6% респондентів ЕГ і 42,4% КГ, які набрали найменшу кількість балів.

Узагальнені результати рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за показниками змістового критерію подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Рівні підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за змістовим критерієм на констатувальному етапі експерименту (у%)

Показники	Високий рівень		Достатній рівень		Задовільн. рівень		Низький рівень	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Обізнаність із сутністю толерантності	5,7	5,9	14,6	15,1	36,8	36,2	42,9	42,8

Обізнаність із особливостями взаємодії у ситуації «діалог культур»	4,8	5,4	12,7	13,3	39,8	40,2	42,7	41,1
Обізнаність із механізмами толерантної поведінки	5,9	6,1	12,3	12,8	38,2	38,7	43,6	42,4
\bar{X}	5,5	5,8	13,2	13,7	38,3	38,4	43,0	42,1

Як видно з таблиці 2.3, за показником змістового критерію «Обізнаність із сутністю толерантності» було одержано такі результати: високий рівень засвідчили 5,7% респондентів ЕГ і 5,9% КГ, достатній рівень – 14,6% студентів ЕГ і 15,1% КГ, задовільний рівень – 36,8% респондентів ЕГ та 36,2% КГ, низький рівень – 42,9% майбутніх учителів ЕГ і 42,8% КГ. За показником «Обізнаність із особливостями взаємодії у ситуації «діалог культур»» високий рівень виявлено у 4,8% респондентів ЕГ та 5,4% КГ, достатній рівень – у 12,7% студентів ЕГ і 13,3% КГ, задовільний рівень – у 39,8% 41,1,9% КГ. За показником «Обізнаність із механізмами толерантної поведінки» високий рівень показали 5,9% респондентів ЕГ та 6,1% КГ, достатній рівень – 12,3% студентів ЕГ і 12,8% КГ, задовільний рівень – 38,2% респондентів ЕГ та 38,7% КГ, на низькому рівні – 43,6% майбутніх учителів ЕГ і 42,4% КГ.

Загалом за показниками змістового критерію підготовленості до формування толерантності в учнів основної школи високий рівень зафіксовано у 5,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 5,8% КГ, достатній рівень – у 13,2% студентів ЕГ і 13,7% КГ, задовільний рівень – у 38,3% респондентів ЕГ та 38,4% КГ, низький рівень – у 43,0% майбутніх учителів ЕГ і 42,1% КГ.

Одержані результати свідчать про те, що в ході експериментальної роботи належну увагу слід приділити набуттю майбутніми вчителями іноземної мови необхідних знань, що сприятимуть їхній підготовці до

формування толерантності в учнів основної школи в подальшій педагогічній діяльності.

Надалі визначалися рівні прояву досліджуваного явища за показниками діяльнісного критерію інтерактивного компонента у структурі підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Для визначення рівнів наявності вмінь організації міжособистісної толерантної взаємодії, що є показником діяльнісного критерію, застосовувалася діагностика етнічної афіліації Г. Солдатової [22] (див. Додаток А. 7). Було обрано таку шкалу визначення рівнів зазначених умінь: на низькому рівні знаходилися студенти, які отримали від 1,0 до 12 балів; на задовільному рівні – від 13 до 24 балів; на достатньому рівні – від 25 до 36 балів, на високому рівні – від 37 до 48 балів.

Після діагностування було одержано такі результати самооцінки вмінь організації міжособистісної толерантної взаємодії: «Треба прагнути підтримувати звичаї, традиції і спосіб життя свого народу»: високий рівень – 5,8% студентів ЕГ і 5,7% КГ, достатній рівень – 12,6% респондентів ЕГ та 12,9% КГ, задовільний рівень – 38,4% студентів ЕГ та 38,3% КГ, низький рівень – 43,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 43,1% КГ; «У своїх вчинках слід керуватися скоріше особистими інтересами, ніж якими-небудь іншими, в тому числі і національними»: високий рівень – 6,1% студентів ЕГ і 6,2% КГ, достатній рівень – 12,8% респондентів ЕГ та 12,6% КГ, задовільний рівень – 38,9% студентів ЕГ та 38,8% КГ, низький рівень – 42,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 42,4% КГ; «Взаєморозуміння в сім'ї абсолютно не залежить від того, до якої національності належать члени цієї родини»: високий рівень 5,7% студентів ЕГ і 5,9% КГ, достатній рівень – 12,7% респондентів ЕГ та 12,5% КГ, задовільний рівень – 38,6% студентів ЕГ та 38,4% КГ, низький рівень – 43,0% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 43,2% КГ; «Кожна людина несе в собі частку провини за помилки, здійснені його народом»: високий рівень – 5,2% студентів ЕГ і 5,7% КГ, достатній

рівень – 12,6% респондентів ЕГ та 12,9% КГ, задовільний рівень – 38,5% студентів ЕГ та 38,7% КГ, низький рівень – 43,7% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 42,7% КГ; «У житті необхідно дотримуватися норм і правил, вироблених у культурі свого народу»: високий рівень – 6,0% студентів ЕГ і 6,3% КГ, достатній рівень – 12,9% респондентів ЕГ та 12,7% КГ, задовільний рівень – 38,4% студентів ЕГ та 38,6% КГ, низький рівень – 42,7% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 42,4% КГ; «У житті необхідно жити своїм розумом без опори на норми і правила поведінки, прийняті в того чи того народу»: високий рівень – 5,9% студентів ЕГ і 6,1% КГ, достатній рівень – 12,5% респондентів ЕГ та 12,6% КГ, задовільний рівень – 38,0% студентів ЕГ та 38,2% КГ, низький рівень – 43,6% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 43,1% КГ; «Взаєморозуміння між народами не залежить від того, яку релігію вони сповідують»: високий рівень – 5,7% студентів ЕГ і 5,8% КГ, достатній рівень – 12,5% респондентів ЕГ та 12,6% КГ, задовільний рівень – 38,4% студентів ЕГ та 38,6% КГ, низький рівень – 43,4% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 43,0% КГ; «Людині необхідно відчувати себе частиною якогось народу»: високий рівень – 5,2% студентів ЕГ і 6,2% КГ, достатній рівень – 12,3% респондентів ЕГ та 12,4% КГ, задовільний рівень – 38,3% студентів ЕГ та 38,1% КГ, низький рівень – 44,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 43,3% КГ; «Сучасній людині не обов'язково відчувати себе частиною якогось народу»: високий рівень – 5,9% студентів ЕГ і 6,2% КГ, достатній рівень – 12,2% респондентів ЕГ та 12,3% КГ, задовільний рівень – 38,6% студентів ЕГ та 38,4% КГ, низький рівень – 43,3% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 43,1% КГ, «Людина завжди повинна пам'ятати про свою національність»: високий рівень – 5,3% студентів ЕГ і 6,0% КГ, достатній рівень – 12,8% респондентів ЕГ та 12,6% КГ, задовільний рівень – 38,2% студентів ЕГ та 38,3% КГ, низький рівень – 43,7% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 43,1% КГ; «Окрема людина не може відповідати за справи свого народу»: високий рівень – 5,9% студентів ЕГ і 6,2% КГ, достатній рівень – 12,4% респондентів ЕГ та 12,6%

КГ, задовільний рівень – 38,5% студентів ЕГ та 38,2% КГ, низький рівень – 43,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 43,0% КГ; «За національністю людини завжди можна побачити її народ»: високий рівень – 5,9% студентів ЕГ і 6,1% КГ, достатній рівень – 12,3% респондентів ЕГ та 12,7% КГ, задовільний рівень – 38,1% студентів ЕГ та 38,4% КГ, низький рівень – 43,7% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 42,8% КГ

Рівень підготовленості майбутніх учителів до формування толерантності в учнів основної школи за показником «Наявність умінь розуміння невербальної комунікації» оцінювався тестом «Про що говорять Вам міміка і жести?» [28] (див. Додаток А. 8). За результатами діагностування на високому рівні було зафіксовано 5,6% студентів ЕГ і 5,9% КГ, які набрали від 59 до 77 балів. Вони володіють здатністю розуміти інших людей, відрізняються спостережливістю, натомість слова для них мають другорядне значення. Ці студенти роблять поспішні висновки, що подекуди заважає у взаємовідносинах з довколишніми людьми, проте вони дуже швидко вчаться і враховують свої помилки в подальшому.

На достатньому рівні виявлено 13,1% респондентів ЕГ та 13,9% КГ, які набрали від 39 до 58 балів. Ці студенти із задоволенням спостерігають за іншими людьми і непогано розуміють їхню міміку та жести. Подекуди вони схильні скоріше сприймати сказані їм слова і керуватися ними, на почуття покладаються рідко.

До задовільного рівня віднесено 38,6% студентів ЕГ і 39,1% КГ, які отримали від 20 до 38 балів. Ці респонденти не користуються інформацією, яку надають міміка та жести людей і не зовсім вміють використовувати її в щоденному спілкуванні під час взаємодії з довколишніми людьми, щоб правильно будувати свої взаємостосунки з ними.

На низькому рівні було виявлено 42,7% майбутніх учителів ЕГ та 41,1% КГ. Ці студенти отримали лише від 1 до 19 балів, що свідчить про те, що вони не розуміють мову міміки і жестів. Їм надзвичайно важко правильно оцінювати людей, оскільки вони не звертають на це уваги, часто фіксують

увагу на дрібних жестах довколишніх людей.

Для визначення рівня наявності вмінь запобігання конфліктів використовувалась картка самооцінки студентів (К. Розум [20]) (див. Додаток А. 9).

За результатами діагностики на високому рівні зафіксовано 5,8% студентів ЕГ і 5,7 % КГ за питаннями картки самооцінки: «знання теорії і методики конфліктів» (4,9% ЕГ та 5,0% КГ); «володіння знаннями щодо видів конфліктів» (5,1% ЕГ та 5,3% КГ); «усвідомлення цілей розв'язання конфліктів» (5,9% ЕГ та 5,8% КГ); «усвідомлення значущості вмінь до запобігання і розв'язання конфліктів для майбутньої професійної діяльності» (5,7% ЕГ та 5,9% КГ); «здатність самостійно вирішувати конфлікт» (5,2% ЕГ та 5,4% КГ); «здатність здійснювати аналіз власної діяльності і діяльності учнів у конфліктній ситуації» (5,6% ЕГ та 5,5% КГ); «прагнення до запобігання конфліктних ситуацій» (5,8% ЕГ та 5,9% КГ).

На достатньому рівні зафіксовано 12,5% майбутніх учителів ЕГ та 13,1% КГ за картою самооцінки: «знання теорії і методики конфліктів» (12,1% ЕГ та 12,9% КГ); «володіння знаннями щодо видів конфліктів» (12,3% ЕГ та 13,3% КГ); «усвідомлення цілей розв'язання конфліктів» (12,7% ЕГ та 13,6% КГ); «усвідомлення значущості вмінь до запобігання і розв'язання конфліктів для майбутньої професійної діяльності» (12,6% ЕГ та 13,2% КГ); «здатність самостійно вирішати конфлікт» (12,4% ЕГ та 13,5% КГ); «здатність здійснювати аналіз власної діяльності і діяльності учнів у конфліктній ситуації» (12,8% ЕГ та 13,0% КГ); «прагнення до запобігання конфліктних ситуацій» (12,2% ЕГ та 13,0% КГ).

На задовільному рівні за картою самооцінки було зафіксовано 37,9% респондентів ЕГ і 38,2% КГ: «знання теорії і методики конфліктів» (37,1% ЕГ та 39,8% КГ); «володіння знаннями щодо видів конфліктів» (37,3% ЕГ та 38,0% КГ); «усвідомлення цілей розв'язання конфліктів» (38,2% ЕГ та 38,4% КГ); «усвідомлення значущості вмінь запобігання і розв'язання конфліктів для майбутньої професійної діяльності» (37,6% ЕГ та 38,0% КГ); «здатність

самостійно вирішувати конфлікт» (37,8% ЕГ та 38,3% КГ); «здатність здійснювати аналіз власної діяльності і діяльності учнів у конфліктній ситуації» (37,6% ЕГ та 37,8% КГ); «прагнення до запобігання конфліктних ситуацій» (38,1% ЕГ та 38,5% КГ).

До низького рівня було віднесено 43,8% респондентів ЕГ і 43,0 % КГ: «знання теорії і методики конфліктів» (43,4% ЕГ та 43,6% КГ); «володіння знаннями щодо видів конфліктів» (43,8% ЕГ та 43,1% КГ); «усвідомлення цілей розв'язання конфліктів» (43,5% ЕГ та 42,8% КГ); «усвідомлення значущості вмінь запобігання і розв'язання конфліктів для майбутньої професійної діяльності» (43,2% ЕГ та 43,0% КГ); «здатність самостійно вирішувати конфлікт» (43,6% ЕГ та 42,9% КГ); «здатність здійснювати аналіз власної діяльності і діяльності учнів у конфліктній ситуації» (43,5% ЕГ та 43,6% КГ); «прагнення до запобігання конфліктних ситуацій» (43,9% ЕГ та 43,6% КГ).

Узагальнені результати рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за діяльнісним критерієм на констатувальному етапі експерименту подано в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Рівні підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за діяльнісним критерієм на констатувальному етапі експерименту (у%)

Показники	Високий рівень		Достатній рівень		Задовільн. рівень		Низький рівень	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Наявність умінь організації міжособистісної толерантної взаємодії	5,9	6,1	12,3	12,7	38,1	38,4	43,7	42,8
Наявність умінь невербальної комунікації	5,6	5,9	13,1	13,9	38,6	39,1	42,7	41,1

Наявність умінь запобігання конфліктів	5,8	5,7	12,5	13,1	37,9	38,2	43,8	43,0
\bar{X}	5,8	5,9	12,6	13,2	38,2	38,6	43,4	42,3

Як бачимо з таблиці 2.4, за показником діяльнісного критерію «Наявність умінь організації міжособистісної толерантної взаємодії» було одержано такі результати: високий рівень засвідчили 5,9% респондентів ЕГ і 6,1% КГ, достатній рівень зафіксовано у 12,3% студентів ЕГ і 12,7% КГ, задовільний рівень виявили 38,1% респондентів ЕГ та 38,4% КГ, низький рівень показали 43,7% майбутніх учителів ЕГ і 42,8% КГ.

За показником «Наявність умінь невербальної комунікації» високий рівень притаманний 5,6% респондентів ЕГ та 5,9% КГ, достатній рівень показали 13,1% студентів ЕГ і 13,9% КГ, задовільний рівень виявили 38,6% респондентів ЕГ та 39,1% КГ, низький рівень зафіксовано у 42,7% майбутніх учителів ЕГ і 41,1% КГ.

За показником «Наявність умінь запобігання конфліктів» високий рівень виявили 5,8% респондентів ЕГ та 5,7% КГ, достатній рівень засвідчили 12,5% студентів ЕГ і 13,1% КГ, задовільний рівень показали 37,9% респондентів ЕГ та 38,2% КГ, на низькому рівні перебувало 43,8% майбутніх учителів ЕГ і 43,0% КГ.

Загалом за показниками діяльнісного критерію підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи високий рівень зафіксовано у 5,8% студентів ЕГ та 5,9% КГ, достатній рівень – у 12,6% респондентів ЕГ і 13,2% КГ, задовільний рівень – у 38,2% студентів ЕГ та 38,6% КГ, низький рівень – у 43,4% майбутніх учителів ЕГ і 42,3% КГ.

Результати, одержані за діялісним критерієм, дають підстави для розуміння того, що студенти здебільшого не вміють будувати свої стосунки з довколишніми людьми, не надають значення жестам, якими користуються,

не вміють знайти правильного рішення в конфліктній ситуації, що викликає прояви інтолерантності стосовно їхніх учасників. Отже, під час експериментальної роботи необхідно застосовувати різноманітні ситуації, рольові ігри, що сприятимуть формуванню в майбутніх учителів зазначених умінь, які є необхідними у формуванні толерантності учнів у подальшій професійній діяльності.

Наступним кроком констатувального етапу експерименту було визначення рівнів прояву досліджуваного конструкту за показниками особистісного критерію афективного компонента у структурі підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Для виявлення рівнів наявності комунікативної толерантності було використано діагностику комунікативної толерантності (В. Бойко [27]) (див. Додаток А. 10). Рівні сформованості комунікативної толерантності майбутніх учителів іноземної мови визначався за шкалою, всі пункти якої оцінювалися так: 0–34 балів – низький рівень, 35–70 балів – задовільний рівень, 71–100 балів – достатній рівень, 101–135 балів – високий рівень. Розглянемо одержані результати за блоками.

За першим блоком запитань «Наскільки Ви здатні приймати чи не приймати індивідуальності людей, які Вам зустрічаються» було одержано такі результати: високий рівень – 5,4% студентів ЕГ і 5,6% КГ, достатній рівень – 12,8% респондентів ЕГ та 12,7% КГ, задовільний рівень – 40,1% студентів ЕГ та 40,3% КГ, низький рівень – 41,7% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 41,4% КГ.

За запитаннями другого блоку «Чи немає у Вас тенденції оцінювати людей, виходячи із власного «Я»» результати виявилися такими: високий рівень – 5,2% студентів ЕГ і 5,3% КГ, достатній рівень – 12,6% респондентів ЕГ та 12,8% КГ, задовільний рівень – 39,7% студентів ЕГ та 40,4% КГ, низький рівень – 42,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 41,5% КГ.

За третім блоком «Наскільки категоричні чи незмінні Ваші оцінки на

адресу тих, хто Вас оточує» було зафіксовано такі результати: високий рівень – 5,5% студентів ЕГ і 5,7% КГ, достатній рівень – 12,8% респондентів ЕГ та 12,6% КГ, задовільний рівень – 39,4% студентів ЕГ та 40,6% КГ, низький рівень – 42,3% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 41,1% КГ.

У четвертому блоці «Наскільки Ви вмієте приховувати чи згладжувати неприємні враження під час зіткнення з некомунікабельними якостями людей» одержано такі результати: високий рівень – 5,4% студентів ЕГ і 5,7% КГ, достатній рівень – 12,9% респондентів ЕГ та 12,8% КГ, задовільний рівень – 39,3% студентів ЕГ та 40,4% КГ, низький рівень – 42,4% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 41,1% КГ.

За п'ятим блоком «Чи є у Вас схильність перевиховувати партнера» результати виявилися такими: високий рівень – 5,2% студентів ЕГ і 5,4% КГ, достатній рівень – 12,4% респондентів ЕГ та 12,6% КГ, задовільний рівень – 39,6% студентів ЕГ та 40,5% КГ, низький рівень – 42,8% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 41,5% КГ.

За шостим блоці запитань «Наскільки Ви схильні підганяти партнерів під себе, робити їх зручними» студенти розподілилися в такий спосіб: високий рівень – 5,1% студентів ЕГ і 5,6% КГ, достатній рівень – 12,7% респондентів ЕГ та 12,9% КГ, задовільний рівень – 40,1% студентів ЕГ та 41,2% КГ, низький рівень – 40,1% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 40,3% КГ.

За сьомим блоком «Чи властива Вам така тенденція поведінки» виявлено такі результати: високий рівень – 5,1% студентів ЕГ і 5,4% КГ, достатній рівень – 12,5% респондентів ЕГ та 12,7% КГ, задовільний рівень – 40,2% студентів ЕГ та 41,0% КГ, низький рівень – 42,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 40,9% КГ.

У восьмому блоці «Наскільки Ви терплячі до дискомфортних станів людей, які Вас оточують» виявлено такі результати: високий рівень – 5,3% студентів ЕГ і 6,1% КГ, достатній рівень – 12,9% респондентів ЕГ та 13,1% КГ, задовільний рівень – 40,3% студентів ЕГ та 40,8% КГ, низький рівень –

41,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 40,0% КГ.

За дев'ятим блоком «Які Ваші адаптаційні здібності у взаємодії з людьми: студенти розподілилися так: високий рівень – 5,3% студентів ЕГ і 5,5% КГ, достатній рівень – 12,4% респондентів ЕГ та 12,7% КГ, задовільний рівень – 40,3% студентів ЕГ та 41,1% КГ, низький рівень – 42,0% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 40,7% КГ.

Для визначення рівнів прояву за показником особистісного критерію «Наявність емпатії» було використано діагностику здатності до емпатії (Є. Рогов) [19] (див. Додаток А. 11).

На високому рівні емпатійності було виявлено 6,1% студентів ЕГ і 6,7% КГ, які отримали від 82 до 90 балів. У цих студентів хворобливо розвинене співпереживання. У спілкуванні вони як «барометр» реагують на настрої співрозмовника, який ще не встиг сказати й слова. Довколишні люди довіряють їм свої таємниці і звертаються за порадою. Вони постійно турбуються про рідних і близьких, дуже вразливі.

До достатнього рівня емпатійності віднесено 13,1% респондентів ЕГ та 13,4% КГ, які отримали від 63 до 81 балів. Вони чуйні до потреб довколишніх людей, великодушні, здатні вибачати. З непідробним інтересом ставляться до людей, їм подобається «читати» їхні обличчя. Вони швидко налагоджують стосунки, знаходять спільну мову. Довколишні люди цінують їх за душевність. Ці студенти намагаються уникати конфліктів і знаходити компроміси, адекватно сприймають критику, оцінюючи події, більше довіряють почуттям та інтуїції, ніж аналітичним висновкам. Їх легко вивести з рівноваги.

На задовільному рівні зафіксовано 40,1% студентів ЕГ і 41,2% КГ, які отримали від 37 до 62 балів. Студенти цього рівня не дуже вразливі. Під час спілкування уважні, намагаються зрозуміти те, що було висловлено словами. Читаючи художні твори, переглядаючи фільми, більше стежать за розвитком подій, ніж за переживаннями героїв. Вони відчувають певні труднощі в прогнозуванні стосунків між людьми.

До низького рівня належали 40,7% майбутніх учителів ЕГ та 38,7% КГ, які набрали від 1 до 36 балів. Студенти відчують труднощі в налагодженні стосунків між людьми, подекуди не розуміють емоційні прояви, вважаючи їх зайвими. Надають перевагу усамітненим заняттям, а не роботі з людьми. Цінують людей більше за ділові якості, ніж за чуйність, відчують труднощі в ініціюванні розмови, не знаходять взаєморозуміння з довколишніми людьми.

Останнім показником особистісного критерію є «Наявність емоційного інтелекту», за яким діагностувалися результати досліджуваного конструкту за методикою Н. Холла [27] (див. Додаток А. 12). Методика спрямована на виявлення здатності розуміти ставлення особистості, що репрезентуються в емоціях, і керувати емоційною сферою на підставі прийняття рішень. Рівень емоційного інтелекту з урахуванням домінувального знаку визначався за такими кількісними показниками: 70 і більше – високий рівень, 41–69 – достатній рівень, 21–40 – задовільний рівень, 1–20 – низький рівень емоційного інтелекту. Методика складається з 30 тверджень і містить 5 шкал.

Презентуємо одержані результати за шкалами: 1) емоційна обізнаність: високий рівень – 5,4% студентів ЕГ і 5,9% КГ, достатній рівень – 12,7% респондентів ЕГ та 13,0% КГ, задовільний рівень – 38,6% студентів ЕГ та 38,8% КГ, низький рівень – 43,3% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 42,3% КГ; 2) управління своїми емоціями (емоційна відхідливість) високий рівень – 5,9% студентів ЕГ і 6,2% КГ, достатній рівень – 12,7% респондентів ЕГ та 13,2% КГ, задовільний рівень – 39,1% студентів ЕГ та 39,4% КГ, низький рівень – 42,3% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 41,2% КГ; 3) самомотивація (вільне управління своїми емоціями) високий рівень – 5,8% студентів ЕГ і 6,3% КГ, достатній рівень – 13,1% респондентів ЕГ та 13,5% КГ, задовільний рівень – 39,4% студентів ЕГ та 39,8% КГ, низький рівень – 41,7% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 40,4% КГ; 4) емпатія: високий рівень 5,9% студентів ЕГ і 6,6% КГ, достатній рівень – 13,2% респондентів ЕГ та 13,7% КГ, задовільний рівень – 38,9% студентів ЕГ та

39,4% КГ, низький рівень – 42,0% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 40,3% КГ; 5) розпізнавання емоцій інших людей (уміння впливати на емоційний стан інших людей): високий рівень – 5,8% студентів ЕГ і 6,1% КГ, достатній рівень – 13,0% респондентів ЕГ та 13,3% КГ, задовільний рівень – 38,8% студентів ЕГ та 39,9% КГ, низький рівень – 42,4% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 40,7% КГ.

Узагальнені результати рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за особистісним критерієм на констатувальному етапі експерименту подано в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Рівні підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за особистісним критерієм на констатувальному етапі експерименту (у%)

Показники	Високий рівень		Достатній рівень		Задовільн. рівень		Низький рівень	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Наявність комунікативної толерантності	5,6	5,9	12,7	12,8	39,2	40,6	42,5	40,7
Наявність емпатії	6,1	6,7	13,1	13,4	40,1	41,2	40,7	38,7
Наявність емоційного інтелекту	5,8	6,1	12,8	13,2	38,8	39,1	42,6	41,6
\bar{X}	5,8	6,2	12,9	13,1	39,4	40,3	41,9	40,4

Як бачимо з таблиці 2.5, за показником особистісного критерію «Наявність комунікативної толерантності» було одержано такі результати: високий рівень засвідчили 5,6% респондентів ЕГ і 5,9% КГ, достатній рівень зафіксовано у 12,7% студентів ЕГ і 12,8% КГ, задовільний рівень виявили 39,2% респондентів ЕГ та 40,6% КГ, низький рівень показали 42,5% майбутніх учителів ЕГ і 40,7% КГ.

За показником «Наявність емпатії» високий рівень притаманний 6,1% респондентів ЕГ та 6,7% КГ, достатній рівень показали 13,1% студентів ЕГ і 13,4% КГ, задовільний рівень виявили 40,1% респондентів ЕГ та 41,2% КГ, низький рівень зафіксовано у 40,7% майбутніх учителів ЕГ і 38,7% КГ.

За показником «Наявність емоційного інтелекту» високий рівень виявили 5,8% респондентів ЕГ та 6,1% КГ, достатній рівень засвідчили 12,8% студентів ЕГ і 13,2% КГ, задовільний рівень показали 38,8% респондентів ЕГ та 39,1% КГ, на низькому рівні перебувало 42,6% майбутніх учителів ЕГ і 41,6% КГ.

Загалом за показниками особистісного критерію підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи високий рівень зафіксовано у 5,8% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ та 6,2% КГ, достатній рівень – у 12,9% студентів ЕГ і 13,1% КГ, задовільний рівень – у 39,4% респондентів ЕГ та 40,3% КГ, низький рівень – у 41,9% майбутніх учителів ЕГ і 40,4% КГ.

Зважаючи на одержані в ході констатувального етапу експерименту результати, було обчислено середньоарифметичні дані, що характеризують рівень підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи. Одержані результати подано в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Рівні підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи на констатувальному етапі експерименту (у%)

Критерії	Високий рівень		Достатній рівень		Задовільн. рівень		Низький рівень	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Ціннісний	4,6	4,3	11,2	11,1	43,0	43,1	41,2	41,5
Змістовий	5,5	5,8	13,2	13,7	38,3	38,4	43,0	42,1
Діяльнісний	5,8	5,9	12,6	13,2	38,2	38,6	43,4	42,3

Особистісний	5,8	6,2	12,9	13,1	39,4	40,3	41,9	40,4
\bar{X}	5,4	5,6	12,5	12,8	39,7	40,1	42,4	41,5

Як свідчать результати, подані в таблиці 2,6, за ціннісним критерієм високий рівень виявлено у 4,6% майбутніх учителів ЕГ і 4,3% КГ, достатній рівень – у 11,2% студентів ЕГ і 11,1% КГ, задовільний рівень – у 43,0% респондентів ЕГ та 43,1% КГ, низький рівень – у 41,2% майбутніх учителів ЕГ і 41,5% КГ;

за змістовим критерієм високий рівень зафіксовано у 5,5% майбутніх учителів ЕГ та 5,8% КГ, достатній рівень – у 13,2% студентів ЕГ і 13,7% КГ, задовільний рівень – у 38,3% респондентів ЕГ та 38,4% КГ, низький рівень – у 43,0% майбутніх учителів ЕГ і 42,1% КГ;

за діяльнісним критерієм високий рівень виявили 5,8% майбутніх учителів ЕГ та 5,9% КГ, достатній рівень – 12,6% студентів ЕГ і 13,2% КГ, задовільний рівень – 38,2% респондентів ЕГ та 38,6% КГ, низький рівень – 43,4% майбутніх учителів ЕГ і 42,3% КГ;

за особистісним критерієм високий рівень засвідчили 5,8% майбутніх учителів ЕГ та 6,2% КГ, достатній рівень – 12,9% студентів ЕГ і 13,1% КГ, задовільний рівень – 39,4% респондентів ЕГ та 40,3% КГ, низький рівень – 41,9% майбутніх учителів ЕГ і 40,4% КГ.

Загалом підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи на високому рівні характерна для 5,4% майбутніх учителів ЕГ та 5,6% КГ, на достатньому рівні зафіксовано 12,5% студентів ЕГ і 12,8% КГ, задовільний рівень виявили 39,7% респондентів ЕГ та 40,1% КГ, низький рівень засвідчили 42,4% майбутніх учителів ЕГ і 41,5% КГ.

Для перевірки достовірності одержаних під час констатувального етапу експерименту результатів було використано розрахунок λ – критерію між двома емпіричними даними (за λ -критерієм Колмогорова-Смирнова [21]).

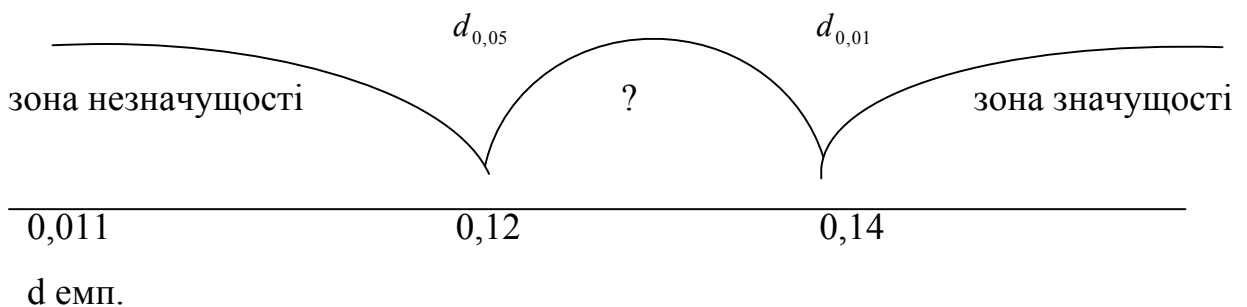
За даними констатувального етапу експерименту було висунуто статистичну гіпотезу H_0 : різниця між двома розподілами недостовірна (зважаючи на точку максимально накопиченої розбіжності між ними), тобто емпіричний розподіл рівнів інтерпретаційної компетентності не відрізняється від рівномірного розподілу. Одержані дані заносилися до таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Розрахунок λ -критерію при зіставленні емпіричних розподілів у контрольній та експериментальній групах за результатами констатувального етапу експерименту

Рівні	Емпіричні частоти		Емпіричні частоти		Накопичені емпіричні частоти		Різниця $\Sigma f_{EG}^* - \Sigma f_{KG}^*$ d
	EG	KG	EG	KG	$\Sigma f_{1 гр.}^*$	$\Sigma f_{2 гр.}^*$	
Високий	7	8	0,054	0,063	0,054	0,063	0,009
Достатній	16	16	0,123	0,125	0,177	0,188	0,011
Задовільний	52	51	0,4	0,398	0,577	0,586	0,009
Низький	55	53	0,423	0,414	1	1	
Суми	130	128	1	1			

За таблицею критичних значень $d_{кр} = 0,12$ (при $p \leq 0,05$) і $d_{кр} = 0,14$ (при $p \leq 0,01$). Побудуємо «вісь значущості» за результатами констатувального етапу експерименту:



Розрахунки критерію λ здійснювалися за формулою:

$$\lambda = d_{\max} \cdot \sqrt{\frac{n \cdot n_2}{n_1 + n_2}},$$

де n_1 – кількість спостережень у виборці контрольної групи,

n_2 – кількість спостережень в експериментальній групі,

d_{\max} - найбільша абсолютна різниця.

За результатами проведених розрахунків ми одержали:

$$\lambda = 0,01 \cdot \sqrt{\frac{130 \cdot 128}{130 + 128}} = 0,08$$

Розрахунки засвідчили, що для рівня статистичної значущості (див. таблицю рівнів значущості розбіжностей між двома розподілами [22, с. 329] з $p = 0,999$, $\lambda_{\text{кр}} = 1,15$. Було одержано $\lambda_{\text{емп}} = 0,08$. Тобто, $\lambda_{\text{кр}} > \lambda_{\text{емп}}$, що підтверджує гіпотезу H_0 .

Отже, на підставі одержаних на констатувальному етапі експерименту результатів доходимо висновку щодо необхідності цілеспрямованої роботи з майбутніми вчителями іноземної мови щодо їхньої підготовки до формування толерантності в учнів основної школи під час навчання у вищому педагогічному навчальному закладі.

2.2. Модель підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи та експериментальна методика її реалізації

Аналіз наукової психолого-педагогічної і методичної літератури з проблеми підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи. Теоретичне дослідження проблеми підготовки майбутніх учителів, аналіз Державного стандарту, навчальних планів і робочих навчальних програм підготовки студентів факультету іноземних мов, результати констатувального етапу дослідження дали змогу побудувати модель зазначеної підготовки у процесі навчання у вищому педагогічному навчальному закладі.

Термін «модель» походить з лат. *modus* – міра, взірць, норма, яким позначається уявний, знаковий чи матеріальний образ оригіналу: відображення об'єктів і явищ у вигляді описів, теорій, схем, креслень, графіків тощо [5, с. 22]. Дослідники трактують модель як зменшене або збільшене відтворення чого-небудь; схема для пояснення якогось предмета, явища, процесу в природі та суспільстві [24, с. 461], концептуальний інструмент, аналог певного фрагмента соціальної дійсності, який служить для зберігання та розширення знання про властивості і структуру процесів, що моделюються, орієнтований на керування ними [30, с. 19]; штучно створений об'єкт у вигляді схеми, фізичних конструкцій, знакових форм або формул, який, будучи подібний до досліджуваного об'єкта (або явища), відображає і відтворює в більш простому й узагальненому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язку і відносини між елементами цього об'єкта [17].

У роботі під моделлю розуміємо схематичне зображення, що відображає основні структурні складники процесу підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи (див. Рис. 2.1) і дає змогу наочно представити навчально-виховний процес, спрямований на досягнення запланованого результату – підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Розроблена модель передбачала в межах педагогічного гуртка «Основи педагогіки толерантності», навчальних дисциплін «Педагогіка», «Англійська мова», «Лінгвокраїнознавство» поетапну (мотиваційно-настановний, комунікативно-поведінковий, самостійно-творчий етапи) реалізацію визначених педагогічних умов: створення іншомовного толерантного середовища в студентському колективі; набуття майбутніми вчителями іноземної мови вмінь щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки; залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування.

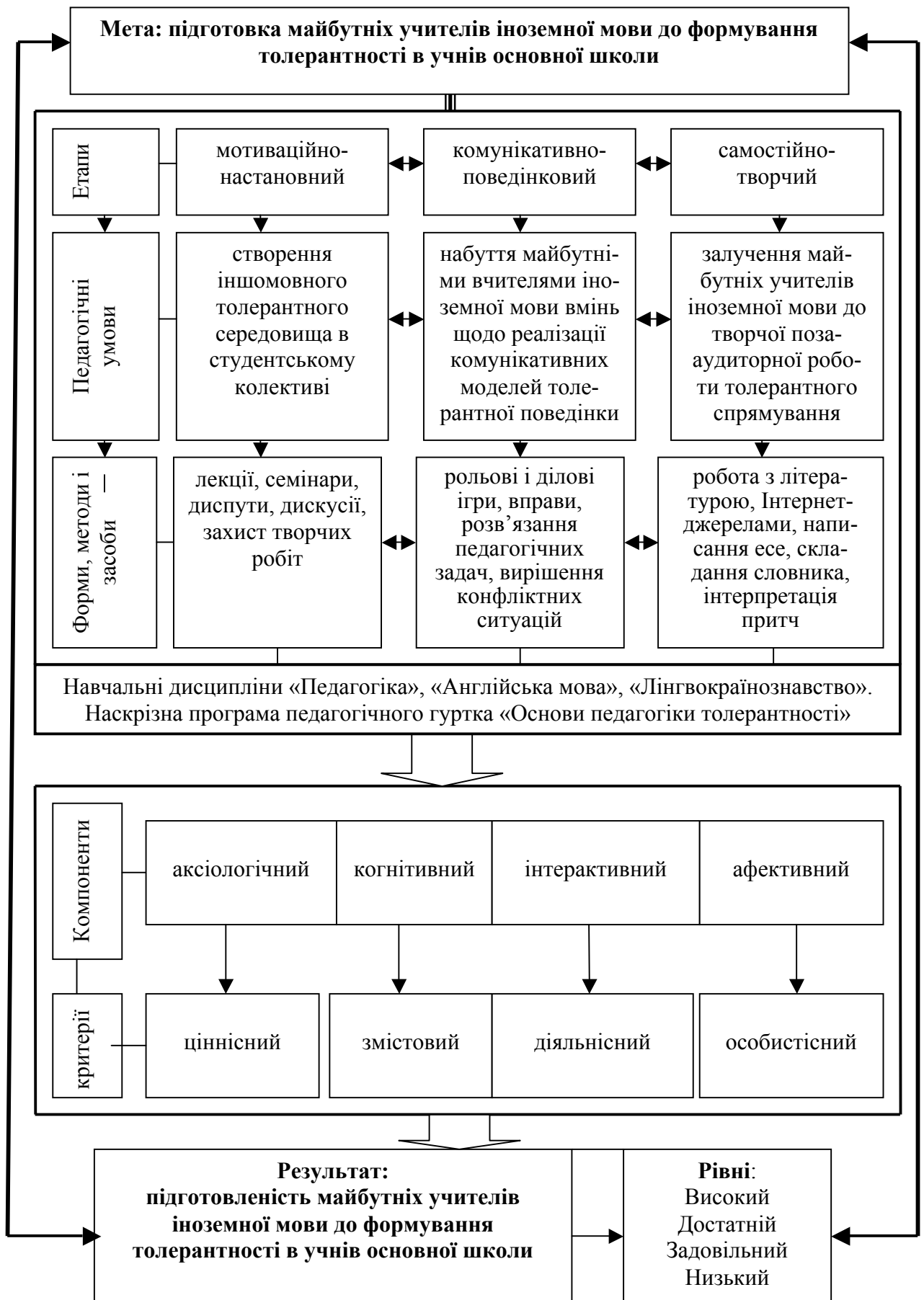


Рис. 2.1. Модель підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи

Метою першого – мотиваційно-настановного – етапу була реалізація педагогічної умови «створення іншомовного толерантного середовища в студентському колективі», яка була спрямована на набуття студентами необхідних знань щодо сутності поняття «толерантність», ознайомлення з видами толерантності та формами прояву інтолерантності, усвідомлення значущості толерантності в професійній діяльності вчителя іноземної мови.

Засобами реалізації зазначеної педагогічної умови виступили лекції, семінари, диспути, дискусії, що проводилися в межах педагогічного гуртка «Основи педагогіки толерантності» і навчальних дисциплін «Педагогіка», «Англійська мова», «Лінгвокраїнознавство». Зазначений етап передбачав індивідуальну роботу студентів з інформативними джерелами (складання конспектів, написання рефератів, доповідей, складання тезаурусу педагогічних термінів).

На другому – комунікативно-поведінковому – етапі впроваджувалася педагогічна умова «набуття майбутніми вчителями іноземної мови вмінь щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки», що передбачала набуття практичних умінь і навичок студентів щодо формування толерантності в учнів основної школи, організації толерантної взаємодії, відпрацювання їх шляхом упровадження активних методів навчання, рольових ігор, вирішення педагогічних задач, розв'язання конфліктних ситуацій тощо.

Третій – самостійно-творчий – етап був спрямований на реалізацію педагогічної умови «залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування» і передбачав проведення різних позааудиторних видів роботи, самостійну творчу діяльність студентів застосування студентами здобутих знань, умінь і навичок під час педагогічної практики.

Зазначимо, що поетапна реалізація педагогічних умов комплексно впливала на формування рівнів (високий, достатній, задовільний, низький) підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, структура якої передбачала наявність

ціннісного, аксіологічного, інтерактивного, афективного компонентів, які оцінювалися за ціннісним, змістовим, діяльнісним, особистісним критеріями. Результатом реалізації моделі виступила підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Експериментальна робота проводилася зі студентами впродовж трьох років (2, 3, 4 курси). Експериментальну групу, де проводилась експериментальна робота склали студенти факультету іноземних мов Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (130 осіб). Студенти факультету іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського склали контрольну групу (128 осіб).

Розкриємо змістовий аспект формувального етапу експерименту. Метою формувального етапу експерименту була перевірка ефективності реалізації розробленої моделі в ході поетапної підготовки майбутніх учителів іноземної мови та методики впровадження в експериментальній групі визначених педагогічних умов, що передбачали оновлення змісту фахових дисциплін, активізацію форм і методів організації аудиторної та позааудиторної діяльності студентів, а також самостійної творчої роботи. В контрольній групі навчання здійснювалося за традиційною програмою, без цілеспрямованої роботи щодо підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

З метою досягнення поставленої мети організація експериментальної роботи зі студентами-майбутніми вчителями іноземної мови передбачала:

- засвоєння теоретичних знань на лекційних заняттях навчальних дисциплін «Педагогіка», «Англійська мова», «Лінгвокраїнознавство», педагогічного гуртка «Основи педагогіки толерантності», які ґрунтувалися на застосуванні проблемного й евристичного методів навчання та полілогу;
- поглиблення отриманих теоретичних знань на практичних заняттях і під час самостійної творчої роботи студентів;
- практичне відпрацювання набутих умінь у ході створення іншомовного

толерантного середовища в студентському колективі, організації міжособистісної взаємодії на підставі толерантності, рольових і ділових ігор на практичних заняттях, вирішення педагогічних задач, розв'язання конфліктних ситуацій, виконання творчих завдань під час позааудиторної роботи;

- закріплення і вдосконалення здобутих знань і сформованих умінь під час проходження педагогічної практики.

Презентуємо сутність експериментальної методики підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи на різних етапах.

На мотиваційно-настановному етапі реалізовувалася педагогічна умова «Створення іншомовного толерантного середовища в студентській групі» на заняттях таких навчальних дисциплін, як «Педагогіка», «Англійська мова», «Лінгвокраїнознавство». З цією метою з викладачами зазначених навчальних дисциплін було проведено попередню роботу з ознайомлення їх з метою формувального експерименту, надано методичні рекомендації щодо підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи в процесі викладання фахових дисциплін.

Так, заняття навчальної дисципліни «Педагогіка» було доповнено змістовим модулем «Формування особистості учня на засадах толерантності». З огляду на те, що студенти виявили досить поверхневі знання щодо толерантності, на першому лекційному занятті визначалася сутність понять «толерантність» та «інтолерантність», розглядалися наслідки їх прояву. Крім цього, в ході лекції майбутніми вчителями усвідомлювалася значущість толерантності для сучасного суспільства й необхідність формування зазначеної якості в учнів, зокрема важливість виховання толерантності в підлітків.

Наступна лекція була присвячена розгляду видів толерантності, оскільки за результатами анкетування було з'ясовано, що студенти відзначили лише расову (відсутність упереджень до представників іншої

раси), міжнаціональну (ставлення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки та негативні дії деяких представників певної національності на конкретних людей) і релігійну (ставлення до догм різних конфесій, релігійності, особливостей літургії з боку віруючих та невіруючих, представників різних конфесійних груп) толерантність. З огляду на це, було розглянуто такі види толерантності, як: міжкласова (терпиме ставлення до представників різних майнових верств), географічна (неупередженість щодо жителів невеликих або провінційних міст, сіл та інших регіонів з боку столичних жителів і навпаки), освітня (терпиме ставлення до висловлювань і поведінки людей з більш низькою освітою у високоосвічених людей і навпаки), вікова (неупередженість до апріорних недоліків людини, які пов'язані з її віком), фізіологічна (терпиме ставлення до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних, людей з зовнішніми вадами), гендерна (неупереджене ставлення до представників іншої статі), сексуально-орієнтована (неупередженість щодо людей нетрадиційної сексуальної орієнтації), маргінальна (толерантність щодо маргіналів: бомжів, нужденних, наркоманів, алкоголіків, в'язнів), політична (ставлення до діяльності різних партій та об'єднань, висловлювань їх членів).

Зважаючи на те, що толерантність є важливою якістю вчителя, разом зі студентами на іншому занятті було визначено компоненти педагогічної толерантності. Майбутні вчителі відзначили, що толерантний педагог повинен мати такі якості, як доброзичливість, уважне ставлення до іншого, безконфліктне спілкування, емпатійні здібності, товариствність, педагогічне співробітництво, вміння слухати, комунікативна толерантність, діалогічне мислення, самоприйняття і прийняття інших. На їхню думку, у формуванні толерантності в учнів, особливо підліткового віку, вагому роль відіграє саме особистість учителя, оскільки він своєю поведінкою, ставленням до інших людей, у тому числі і до учнів, впливає на усвідомлення учнями необхідності доброзичливого і шанобливого ставлення до довколишніх людей.

Значний інтерес викликала лекція, на якій розглядалися особливості

міжнаціональної і релігійної (конфесійної) толерантності, характерні настанови, що властиві людям у галузі міжнаціональних відносин (до представників інших релігій, невіруючих, сект), формування етнічної самосвідомості школярів. Певною мірою це було зумовлено тим, що Україна є багатонаціональною країною, крім цього сьогодні у вищих навчальних закладах навчається значна кількість іноземних студентів (Туреччина, Китай, Туркменістан та ін.), які відрізняються від українців віросповіданням, укладом життя, традиціями, поведінкою тощо. Тому дуже важливим є знайомлення з етикетом різних країн, правилами поведінки, щоб не образити їх словом чи дією.

Метою наступної лекції «Толерантність до інших: різні світи» було показати масштаби і небезпеку виявів нетерпимості між народами і культурами; дати можливість студентам усвідомити причини і наслідки непорозуміння, що виникає внаслідок взаємодії людини з представниками інших культур; розвинути соціальну уяву і соціальну перцепцію, сформувати навички й настанови, необхідні для успішної взаємодії з представниками іншої культури, людьми, що сповідують інші погляди, допомогти усвідомити розмаїття культур.

Продовженням виступила лекція «Міжнаціональна інтолерантність», у ході якої розглядалися ознаки міжнаціональної інтолерантності: етноцентризм, ксенофобія, геноцид. Прояви інтолерантності в підлітковому середовищі та її особливості; міжнаціональні міжособистісні конфлікти, насилля над іншими тощо.

Остання лекція була присвячена з'ясуванню проблем, що виникають у сім'ї. Зокрема, в ході лекції розглядалися такі питання, як: взаємодія батьків і дітей (типи й особливості прояву), проблема «батьків» і «дітей» – наслідки відсутності толерантності у взаємовідносинах у сім'ї. Толерантність – основа сімейного благополуччя. Підліток і батьки: особливості відносин. Можливі варіанти вирішення проблеми сімейної інтолерантності.

Заняття навчальної дисципліни «Англійська мова» було доповнено

темою «Конфлікти» [34]. Це було зумовлено тим, що саме поведінка в конфліктній ситуації свідчить про толерантність чи інтолерантність людини. Тому необхідно вміти вирішувати конфліктні ситуації, що виникають у різних життєвих ситуаціях на підставі розуміння і доброзичливості, тобто толерантності. Після надання студентам теоретичного матеріалу щодо сутності конфліктів, обговорення з ними нових слів, їм було запропоновано виконати вправу, завданням якої було перекласти слова в дужках і закінчити речення:

1. Unfortunately after long exhaustive mediation process the conflict parties haven't found (компроміс). (На жаль, після тривалого й виснажливого процесу медіації (втручання посередника) сторони конфлікту не знайшли (компроміс).

2. Parents' models of conflict behavior affect a lot the way their children (мають справу із конфліктом) being grown-ups. (Те, як поведуться батьки в конфліктних ситуаціях, значною мірою впливає на поведінку їхніх дітей, уже будучи дорослими).

3. How can we (уникнути недовірливих стратегій) in our business? (Як можна уникнути неефективних стратегій у нашій справі?).

4. (Вирішення) of the (специфічний) issues brought him (успіх) and solid reputation in the business circles of Odessa. (Вирішення специфічних ситуацій принесло йому успіх і репутацію в ділових колах Одеси).

5. His manner of (перемови) is (інтенсивне) rejection and verbal aggression. (Він веде перемови шляхом заперечення і вербальної агресії).

6. Why did you let her to (втягнути себе у конфлікт)? (Чому ти дозволив їй втягнути себе в конфлікт?).

7. He (уникав) the straight answers and didn't look me at face. (Він уникав прямих відповідей і не дивився в очі співрозмовнику).

8. (Людська взаємодія) depends on communication, can be anticipated and corrected by means of systematical training. (Людська взаємодія залежить від спілкування, її можна коригувати за допомогою систематичних вправ).

З метою закріплення отриманих знань, на практичному занятті майбутнім

учителям був запропонований конкурс. Для цього їх було розподілено на дві команди. Перемагала та команда, яка зробила це першою.

Конкурсне завдання: перекласти слова в дужках англійською мовою.

Team A:

1. Students often use «Withdrawal» as (захисний механізм). (Студенти часто застосовують ігнорування як захисний механізм).
2. They attempted to (заперечити) their emotions or the existing problem. (Вони докладали всіх зусиль, щоб заперечити наявність проблеми і приховати свої почуття).
3. It is a useful technique when dealing with (негайною) volatile situation. (Це корисний метод у роботі з негайною нестабільною ситуацією).
4. (Уникнення) brought him poor status in front of his peers and lowered his chances to become a class president. (Уникнення зашкодило його репутацію перед однолітками й зменшило шанси стати президентом класу).
4. No matter how hard the mediator tried to avoid the parties' (зіткнення), it was inherent. (Не важливо, як способом медіатор намагався уникнути зіткнення сторін, воно було неминучим).
5. Confrontation methods include (гнів), (погрози), (фізичний напад), (помсту), and also (бійка) often occurs. (Методи протистояння передбачають гнів, погрозу, фізичний напад, помсту, а також бійку).

Team B:

1. Students may act in an (неприйнятним) way to get the teacher's attention. (Студенти можуть поводитися негідно, щоб привернути увагу вчителя).
2. His view of self has changed that brought much more (ворожості) that suddenly (з'явилася) in our everyday communication. (Він змінився, став ворожим, і тому в нашому спілкуванні з'явилася ворожість).
3. Jury's duty is to (судити про вину чи невинність) of the person suspected in perpetrating a crime. (Присяжні засідателі в суді виносять вирок «винна чи невинна» людині, яка скоїла злочин).
4. It is not a (суд) here, I'm not going to (судити про вину чи невинність) or

even (визначати покарання)! (Тут тобі не суд, і я не збираюся судити тебе чи визначати покарання).

5. Mediator's goal is to help to come to resolution of the conflict between two or more (сперечальниками). (Мета посередника (медіатора) – допомогти в розв'язанні конфлікту між сперечальниками).
6. Mediation will not deal with (фізичне насилля) and emotions a person experiences in a conflict. (Посередництво (медіація) не стосується питань фізичного насилля чи емоцій, які людина відчуває в конфліктній ситуації).

У такий спосіб майбутні вчителі збагачували свій словниковий запас, вправлялися в англійській мові, усвідомлювали можливості іноземної мови у формуванні толерантності учнів основної школи.

У межах навчальної дисципліни «Лінгвокраїнознавство» навчальний матеріал було доповнено такими темами, як «Культура різних народів», «Національна кухня різних народів», «Етикет і звичаї різних народів», що сприяло порівняльному аналізу студентами різних аспектів власної культури й культури інших країн. З метою виховання поваги до поглядів і переконань людей різного віросповідання майбутнім учителям була запропонована тема «Релігія, звичаї, традиції, свята». У такий спосіб майбутні вчителі знайомилися з розмаїттям культур. Зауважимо, що крім англомовних країн, деякі аспекти культури яких наявні в програмі іноземної мови, було запропоновано розглядати й інші країни (Китай, Туреччина, Туркменістан, Японія, Німеччина, Франція, Італія та ін.), з огляду на те, що англійська мова є міжнародною й володіння нею може стати в пригоді під час мандрівок або переїзду до якоїсь із країн.

На комунікативно-поведінковому етапі реалізовувалася педагогічна умова «набуття майбутніми вчителями іноземної мови вмінь щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки».

У межах навчальної дисципліни «Педагогіка» закріплення отриманої інформації відбувалося на практичному занятті у вигляді прес-конференції «Педагоги минулого: погляди на толерантність». З цією метою студентам

було запропоновано обрати для себе ролі виданих філософів і педагогів минулого, інші студенти обрали ролі журналістів, які ставили їм запитання щодо розуміння проблеми виховання підростаючого покоління в дусі толерантності.

Зазначимо, що студенти ретельно підготувалися до прес-конференції. Зокрема, Уляна Д. представила погляди китайського філософа Конфуція, який відкрито проповідував ідею толерантності: «Не роби іншим того, чого не бажаєш собі, і тоді в державі та в сім'ї до тебе не будуть відчувати ворожнечі». У цьому він убачав і джерело конфліктів, нетерпимості.

Оксана Ш. розповіла про погляди християнства на толерантність, що виявляється у відмові від насилля та щирості переконань. Як приклад цього явища нею було наведено «Повчання Володимира Мономаха», в якому подані правила моральної поведінки: «Усього ж паче – убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіть самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте і не повелівайте вбити його; не погубляйте ніякої душі християнської... Паче всього – гордості не майте в серці і в умі. Недужого треба одвідати, за мерцем іти. І чоловіка не можна минати, не привітавши, не сказавши доброго слова».

Андрій Б. виконував роль Джона Локка і висловив думку про те, що толерантність є основною характеристикою істинної церкви, оскільки релігійна віра – це стосунки між кожною людиною і Богом. Толерантність пов'язана зі справедливим розподілом життєвих вигод і є громадянським обов'язком людини, єдиним для всіх.

Також на прес-конференції свої погляди на сутність толерантності представили Вольтер (Анна Д.), Гегель (Дмитро В.), видатний чеський філософ і педагог Ян Амос Коменський (Марія С.), Ж.-Ж. Руссо (Катерина Я.), Г. Сковорода (Галина С.), М. Монтессорі (Діана В.), Л. Толстой (Світлана М.), М. Реріх (Костянтин Р.), В. Сухомлинський (Наталя Л.).

Підсумовуючи, студенти дійшли висновку, що проблема гуманності і

терпимого ставлення до довколишніх людей незалежно від їхньої національності, віросповідання чи соціального статусу завжди привертала увагу просвітян, які наголошували на необхідності виховання підростаючого покоління на засадах толерантності.

На іншому практичному занятті проводилося засідання асамблеї ЮНЕСКО «Світовий досвід формування толерантності». Студентів було розподілено на творчі групи, які представляли одну з країн світу і робили доповідь щодо заходів із формування толерантності в їхній країні. Так, група представників Німеччини повідомила, що виховання дітей у дусі миру здійснюється як частина антивоєнного руху, навчання у дусі взаємозбагачення культур, що спрямовано на навчання дітей уміння розбиратись у складних ситуаціях, шукати шляхи виходу з них без застосування сили, бути активними у справі підтримки миру на Землі. Також велика увага приділяється вихованню поваги до дітей і літніх людей, до хворих і інвалідів; толерантному ставленню до всіх, незалежно від їхньої національності, мови, культури тощо.

Інша група презентувала Японію й зазначила, що виховання дітей у дусі миру здійснюється в межах теорії «хейва кейку» (освіта в дусі миру), яка трактується у двох значеннях. Перше – це поняття миру як відсутність війни, що є фундаментом антивоєнної, антиядерної освіти. Друге – це такий погляд на проблему, згідно з яким навіть при відсутності війни мир неможливий у суспільстві, де існує нерівність між людьми різної національності, між чоловіками та жінками, росте кількість правопорушень у школах.

У США, як відзначили представники третьої групи, проблему виховання підростаючого покоління в дусі миру здійснюють неурядові організації: «Педагоги за соціальну відповідальність», «Союз стурбованих учених», «Організація учнів та учителів за запобігання ядерної війни» тощо.

На заняттях із навчальної дисципліни «Англійська мова» з метою закріплення отриманих знань студенти переглянули відеофільм і повинні були вставити пропущені в тексті слова (див. Додаток В).

Також студентам було запропоновано мозковий штурм щодо визначення причин виникнення конфліктів [34]. Унаслідок проведення мозкового штурму разом із майбутніми вчителями ми дійшли висновку, що основними причинами, які лежать в основі конфліктів, є такі:

Value conflicts: different ways of life, ideology, worldview; different criteria for evaluating ideas (Конфлікти, що стосуються цінностей: різні життєві шляхи, ідеологія, світогляд, різні критерії оцінювання понять).

Relationship conflicts: miscommunication, strong emotions, stereotyping, repetitive negative behavior (Конфлікти у взаємовідносинах: розбіжність у поглядах, надмірна емоційність, стереотипи, постійна негативна поведінка).

Data conflicts: lack of information, misinformation, different interpretations of data (Конфлікти через: нестачу інформації, дезінформацію, різні варіанти інтерпретації даних).

Interest conflicts: perceived or actual competition over interest, procedural interests, psychological interests (Конфлікти інтересів: боротьба інтересів, процесуальні (юридичні) інтереси, психологічні інтереси).

Structural conflicts: unequal authority, unequal control of resources, time constraints (Структурні конфлікти: перевищення повноважень, неправомірний контроль ресурсами, обмеження часом).

На іншому занятті зі студентами проводилися рольові ігри, що передбачали реакцію на конфліктну ситуацію: «We Lost – It's Your Fault» (Ми програли – це твоя провина), «You Embarrassed Me» (Мені соромно), «Class Clown» (Посміховисько в класі) (див. Додаток В). У ході обговорення проведених рольових ігор студенти відзначили, що пропоновані ігри будуть корисними й для учнів, оскільки такі ситуації, на жаль, виникають у сучасній школі і підлітки повинні знати, який вихід можна знайти з цих ситуацій, не завдаючи болю і не ображаючи своїх однолітків.

На практичних заняттях із навчальної дисципліни «Лінгвокраїнознавство» виконувалися вправи з використанням відеоматеріалів (уривки документальних, художніх фільмів, телепрограм,

новин), які відображали проблеми толерантної/інтолерантної поведінки героїв сюжету. Заняття проходило у вигляді конкурсу, під час якого творчі групи повинні були виконати відповідне завдання. Задля цього було обрано «організаційний комітет», який добирав для конкурсних завдань необхідний матеріал англійською мовою (уривки документальних фільмів, новин, ток-шоу, що відображали прояви толерантності чи інтолерантності в різних країнах) із Інтернет-джерел. Виграла та команда, яка найбільш точно і правильно виконала завдання. Такими завданнями були:

1. What did they say?: студенти повинні були переглянути запропонований «оргкомітетом» короткий сюжет без звука і вгадати, в якій країні відбувалася подія і про що говорять персонажі. Потім команди складали діалог і програвали його, тобто озвучували цей сюжет. Завданням інших команд було зіставити правильність озвучування, тобто, чи збігається діалог персонажів із тим діалогом, який відтворила команда.
2. What will you see?: майбутні вчителі прослуховували звуковий супровід відео-сюжету без зображення. Їхня увага зверталася на інтонації персонажів і звукові ефекти. Надалі вони повинні були відповісти на такі запитання: «Where does the scene take place? How many characters will you see? What are they doing? How are they dressed?» etc. (Де відбувається дія? Скільки дійових осіб Ви можете назвати? Що вони роблять? Як вони одягнені? тощо).
3. Who said it?: студентам пропонувалися аркуші з рядками діалогу та іменами персонажів. Перегляд сюжету проводився без звука. Після перегляду вони намагалися відгадати, які слова належать якому персонажу. Надалі відбувався перегляд зі звуком і відзначалося, наскільки правильно майбутні вчителі виконали завдання.
4. Body Language: переглядаючи відео без звуку, майбутні вчителі іноземної мови повинні були стежити за жестами і мімікою учасників сюжету. Їхнім завданням було скопіювати міміку і жести персонажа й інтерпретувати побачений діалог. Виграла та команда, яка більш правильно

інтерпретувала побачене в сюжеті.

5. Biographies. Студентам демонструвався відео-сюжет зі звуком. Завданням команд було придумати біографію персонажів, оцінюючи їхній характер, соціальний статус, рівень освіченості за характеристиками мовлення, поведінки і комунікативно культури.
6. Inner monologues: Командам пропонувалося простежити за одним із персонажів із відео-сюжету. Після чого вони переглядали завершений уривок із діалогом персонажів. Завданням для команд було скласти внутрішній діалог цього персонажа, ґрунтуючись на його реакціях, міміці, жестах.
7. What if?: Команди переглядали відео-сюжет, після чого повинні були показати свій варіант побачених подій, якби вони відбувалося в нашій країні.
8. What do you want to know about?: Перед переглядом тематичного відео-сюжету чи документального фільму команди складають список можливих запитань за темою фільму. Надалі вони переглядали відео і повинні були знайти відповіді на ті запитання, які склала команда-суперник.

Зазначимо, що така форма роботи викликала інтерес у студентів. Вони намагались ускладнювати завдання для інших команд. Значну роботу зробила й команда оргкомітету, оскільки вони дібрали матеріал не лише серйозний, а й жартівливі ситуації, використовували мультфільми тощо.

На іншому занятті зі студентами проводилися дебати. Для цього майбутніх учителів було розподілено на дві команди, кожна з яких повинна була підготувати обґрунтовані доведення щодо такого твердження: «Кожна людина похилого віку або смертельно хвора людина має право на швидкий і безболісний відхід з життя (евтаназія)». Студенти виступали по черзі, аргументуючи свої «за» і «проти». Ми стежили за тим, щоб дебати проходили в доброзичливій, толерантній обстановці, не припускалося перебивання тих, хто доповідає, висловлювання не містили образливих слів тощо.

Проведені заняття сприяли набуттю майбутніми вчителями вмінь толерантної поведінки: здатність до толерантного висловлення й відстоювання власної позиції, готовність до толерантного ставлення стосовно висловлювань інших; здатність до «взаємодії різномислячих» і вміння домовлятися; толерантна поведінка в напружених ситуаціях. У ході практичних занять студенти записували нові слова, звороти, висловлювання до своїх словників, що збагачували їхнє мовлення англійською. Крім цього, проведені заняття спрямовувалися на набуття студентами певного досвіду щодо формування толерантності в підлітків засобами англійської мови.

Метою занять педагогічного гуртка «Основи педагогіки толерантності» виступили створення доброзичливої атмосфери в студентському колективі, забезпеченість спрямованості на педагогічну діяльність на засадах толерантності, набуття студентами знань щодо культурно-національних особливостей різних народів, особливостей створення діалогу культур, механізмів толерантної поведінки, формування вмінь організації міжособистісної толерантної взаємодії, розвиток емпатії, емоційного інтелекту.

У процесі практичних занять із майбутніми вчителями було проведено вправи («Емблема толерантності», «Пантоміма толерантності», «Відгадай колір за жестом», «Християни – мусульмани», «Карта нетерпимості», «Павутина забобонів», «Культіонарі», «Суд присяжних»), рольові ігри («Європейський потяг», «Чарівна крамниця», «Країни», «Карамбія», «Невідомі світи», «Як бути?», «Вгадайте, хто до нас на вечерю?» тощо).

Наведемо приклади деяких вправ і рольових ігор.

Вправа «Карта нетерпимості».

Мета: формування у студентів ціннісних орієнтацій у професійній діяльності, усвідомлення культурно-національних особливостей різних народів, спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності.

Обладнання: карта світу і прапорці.

Процедура проведення: студенти називали «гарячі точки» планети

(наприклад, Ічкерія, Югославія, Афганістан, Іран, Ізраїль, Україна) і позначали їх на карті прапорцями.

Запитання для обговорення:

- Чи можна виправдати конфлікти, що призводять до людських жертв?
- Які основні причини конфліктів?
- Які Ви могли б запропонувати способи, що допомагають уникнути та не допустити виникнення загрози війни?

Зауважимо, що студенти були одностайні в тому, що людські жертви в жодному разі не можуть виправдати війну. Звісно, що більше обговорення викликали події саме в Україні, оскільки це відбувається в наш час і стосується українського народу. Зокрема, Оксана Ш. зазначила, що дуже багато молодих хлопців сьогодні гинуть за те, щоб відстояти незалежність України, і це не припустимо, оскільки дуже багато матерів залишилися без своїх синів, а діти без батька. Необхідно знайти якісь інші засоби, щоб не допускати воєнних дій – перемовини, домовленості, укладання мирних договорів тощо.

Вправа «Павутина забобонів»

Мета: формування вмінь організації міжособистісної толерантної взаємодії, емпатії, емоційного інтелекту.

Матеріал: клубок ниток чи моток мотузки.

Процедура проведення: на початку вправи студентам розповіли про негативну роль забобонів у взаєминах між людьми. Обплутана павутиною забобонів, людина почувається безправною, беззахисною, скривдженою, позбавленою права голосу. Щодо деяких національностей, етнічних меншин є безліч анекдотів, заснованих на негативних стереотипах і ярликах.

Надалі просили студентів згадати і назвати, що традиційно є об'єктом глузувань чи анекдотів і запропонували їм зіграти роль обраного народу. Один із студентів сів у центр кола на стілець, а інші розповідали про названу національність анекдоти, засновані на негативних стереотипах і забобонах чи висловлювали негативні уявлення, що існують. Після кожного

негативного висловлення обмотували студента, який представляв «народ», мотузкою, ніби обплутуючи «павутиною забобонів», доки той не мав змоги повернутися.

Після цього запитували «народ» про те, що він зараз відчуває. «Народ» розповідав про свій стан і свої почуття. Запитання: «Які у Вас виникли почуття? Чи хотіли б Ви опинитись у ролі такого «народу»?» Майбутні вчителі відзначали, що в них виникло почуття сорому за те, що вони ображали представника народу країни, з якої вони глузували. Дмитро Д. висловив загальне враження про те, що вони ніколи не замислювалися, що в такий спосіб можуть принизити людей, образити їх, завдати болю. У них виникло бажання розплутати «народ». Для цього було запропоновано їм пригадати щось гарне про цей «народ». Студенти по черзі висловлювалися, і в цей час поступово розплутували «павутину». Вправа закінчилася, коли «народ» був цілком звільнений від «павутини забобонів».

Вправа «Культіонарі»

Мета: формування навичок толерантного ставлення до довколишніх людей, вмінь організації міжособистісної толерантної взаємодії, емпатії.

Матеріали: перелік речей/слів, аркуші паперу, маркери для малювання, скоч для експонування малюнків.

Процедура проведення. Студентів було розподілено на групи по три-чотири особи, які брали по кілька аркушів паперу і сідали так, щоб вони були дещо віддалені один від одного. З кожної групи запрошували по одному учаснику, яким називали певне слово для малювання: Расизм – Відмінність – Освіта – Дискримінація – Антисемітизм – Біженець – Конфлікт – Європейський – Українець – Селянин – Бідність – Мусульманин – Гомосексуаліст – Європейка – Рівність – ВІЛ позитивна особа – Циган – Японець – Росіянин – Африканець – Права людини – ЗМІ – Турист – Іноземець – Солідарність – Сліпа людина – Любов – Араб – Грузин.

Групи повинні були намалювати це слово так, щоб інші учасники змогли відгадати його. Дозволялося лише малювати картинки, не можна було

писати слова або цифри. Розмовляти також не можна. Можна було лише подавати знак на підтвердження правильності або неправильності відповідей. Інші члени групи мали змогу лише виголошувати свої здогадки і не могли ставити запитань. Коли слово відгадано, група повідомляла про це ведучого. Після кожного раунду студента, який малював слово, просили написати його під малюнком незалежно від того, чи було воно відгадано. Потім обирався інший студент для малювання. Наприкінці вправи групи демонстрували свої малюнки й проводилось обговорення.

Вправа «Християни – мусульмани»

Мета: розуміння культурно-національних особливостей різних народів; розвиток комунікативної толерантності, емоційного інтелекту.

Процедура проведення: Кожна група працювала з одним із робочих аркушів. На робочих аркушах потрібно було записати уявлення про християн та мусульман. Спочатку члени груп самостійно заповнювали робочі аркуші. Потім знову об'єднувались у групу та обговорювали відповіді.

Робочий аркуш:

Християни: «Українці люблять...», «Ми всі знаємо, що українці...», «Українців можна відрізнити за...», «Українці завжди вчиняють...», «Усі вважають, що українці...».

Мусульмани: «Мусульмани люблять...», «Ми всі знаємо, що мусульмани...», «Мусульман завжди можна відрізнити за...», «Мусульмани завжди вчиняють...», «Усі інші вважають, що мусульмани...».

Євреї: «Євреї люблять...», «Ми всі знаємо, що євреї...», «Євреїв можна відрізнити за...», «Євреї завжди вчиняють...», «Усі інші вважають, що євреї...».

Обговорення: Чи важко було заповнювати робочі аркуші? Якщо деяким групам це було легше, а іншим важче, то чому це сталося? Чи збігаються думки всієї групи? Чи насправді всі мусульмани/росіяни/євреї є такими, як написано в робочих аркушах? Яким чином у Вас сформувалася саме така думка? Чи впливають на Вашу думку стереотипи?

Під час обговорення студенти наголошували на тому, що під час відповідей на них сильно впливали ті забобони, які вони чують від своїх батьків, довколишніх людей. Також пригадували якусь інформацію, яка міститься в анекдотах, що не завжди правильно характеризує народ країни. Вони доходили висновку про те, що у своїх уявленнях про людей, які відрізняються від них віросповіданням чи національністю необхідно керуватися іншими знаннями, цікавитися культурою інших країн, їхніми національними особливостями і керуватися цими знаннями в стосунках із представниками інших народів.

Вправа «Суд присяжних»

Мета: набуття вмінь взаємодії у ситуації «діалог культур»; розвиток умінь запобігання конфліктів, емпатії, емоційного інтелекту.

Процедура проведення: ведучий пропонував студентам уявити, що вони – громадяни країни, в якій усі судові рішення з цивільних і кримінальних справ приймаються на основі «Кодексу толерантності». З-поміж студентів було обрано тих, хто виявив бажання грати роль судді, прокурора, адвоката і присяжних засідателів (5 осіб). Адвокат виступав захисником підсудного, прокурор – обвинувачем, присяжні засідателі після обговорення між собою повинні були винести своє рішення, а суддя зачитував вирок. Студентам було запропоновано кілька судових справ. При цьому для розгляду наступної справи запрошувалися інші студенти, які грали запропоновані ролі.

Перелік ситуацій для розгляду в суді:

1. Проблеми сексуальних меншин. В одному із житлових районів міста є кафе, де збираються гомосексуалісти. Відвідувачі кафе нікому не заподіюють шкоди, поведуться тихо і спокійно. Однак жителі району вважають, що сам факт перебування такого закладу в житловому районі, там, де гуляють діти, не припустимо. Тому мешканці будинку, поруч із яким знаходиться кафе, подали прохання до суду про те, щоб заклад закрили. Суд має задовольнити прохання чи відхилити його.

2. Осуд чи примусове лікування. Серійний маніяк-убивця в результаті експертизи визнаний психічно хворою людиною, не здатною впоратись із власними інстинктами. Його направляють на примусове лікування до психіатричної клініки. Через кілька років, вийшовши із клініки, він убиває трьох жінок і знову опиняється в суді. Яке рішення має прийняти суд у цьому випадку?

3. Справа про розлучення. До суду звернувся із заявою про розлучення чоловік, який довідався, що його дружина не може мати дітей. Це єдина причина, через яку він вимагає розлучення. Його дружина не дає своєї згоди, мотивуючи це тим, що вона кохає чоловіка і вважає, що родина може бути щасливою і без дітей. Суд має прийняти рішення – задовольнити чи не задовольнити прохання чоловіка про розлучення.

4. Проблема наркоманії. У молодого хлопця, що вживає наркотики, міліція знайшла дозу героїну. Очевидно, що він не займається продажем і поширенням наркотиків, а здобуває їх лише для себе. Проте на нього заведена кримінальна справа і сьогодні вона розглядається в суді. Суд має прийняти рішення про те, чи підлягає карному покаранню підсудний за вживання наркотиків.

5. Справа «зелених». Слухається судова справа про псування особистого майна членом «партії зелених», яка виступає проти вбивства тварин. Він облив із пульверизатора незмивною фарбою коштовну норкову шубу жінки, що виходила з крамниці. Та подала до суду. Суд покликаний розглянути цю справу і винести підсудному вердикт: «винен» чи «не винен».

Зазначимо, що запропоновані ситуації викликали жваве обговорення з-поміж студентів. Найбільше обговорення було пов'язане із ситуацією з сексуальними меншинами і наркоманом. Зокрема було висловлене припущення, що в тому разі, якщо суд закриє заклад, де збираються представники сексуальних меншин, то вони нічого не виправлять, оскільки ті будуть збиратись в іншому місці. Якщо ж вони нікому не завдають шкоди і не пропагують своїх поглядів щодо сексуального життя, то потрібно

поставитися до їхнього вибору з розумінням і не заважати їм жити так, як вони вважають за потрібне. Щодо наркомана, то студенти були одностайні в тому, що цього хлопчину в жодному разі не можна засуджувати, оскільки в тюрмі він стане ще гіршим, через те, що його будуть оточувати справжні злочинці. А, отже, крім того, що він вживатиме наркотики, він буде й скоювати злочини, або навіть залучати до вживання наркотиків інших людей. Таку людину потрібно лікувати. А в ситуації з маніяком-убивцею навпаки було висловлене припущення, що його неодмінно потрібно ув'язнити, оскільки лікування йому не допомогло і суспільство слід позбавити від його присутності.

Рольова гра «Європейський потяг».

Мета: розвиток комунікативної толерантності.

Процедура проведення: Студентів розподілили на творчі групи, яким було запропоновано опис людей, які подорожуватимуть у потязі. Кожний із студентів повинен був індивідуально обрати 3 особи, з якими б він хотів подорожувати найбільше, та три людини, з якими б він хотів подорожувати найменше. Після того, коли всі зробили свій вибір, студентам пропонувалося поділитися своїми особистими виборами та причинами, чому вони зробили саме такий вибір; порівняти свій вибір і причини, знайти відмінності та спільності; зробити загальний список людей (позначаючи плюсами людей, із ким би вони хотіли їхати, та мінусами – тих, з ким не хотіли б). Надалі кожна група презентувала свої висновки, пояснюючи причини свого вибору.

Ситуація: «Ви сідаєте в потяг «Східний експрес» для здійснення подорожі з Лондону до Одеси. Подорож триватиме 7 днів. Ви маєте квиток у купейному вагоні і будете їхати з трьома іншими пасажирями. З ким би з наведених нижче пасажирів Ви б хотіли подорожувати?»

Перелік пасажирів: повія; афроамериканець; неформал (скінхед); актор із гітарою; депутат; спортсмен; циганка; мусульманин – фундаменталіст; єврей; чеченський біженець; нелегальний заробітчанин; п'яний пасажир; віл-інфікований; наркоман; селянин; вагітна жінка; людина з місць позбавлення

волі; людина на інвалідному візку; гомосексуаліст.

Зазначимо, що більшість майбутніх учителів обрали із запропонованого переліку пасажирів студента, нелегального заробітчанина і селянина, з якими вони погодилися б їхати в одному купе, пояснюючи, що ці люди можуть найменше надокучати чи робити якісь незручності. А з-поміж пасажирів, із якими вони не хотіли б разом подорожувати було виокремлено афроамериканця, п'яну людину, людину з місць позбавлення волі. Деякі зі студентів до цього списку додали ще віл-інфікованого, гомосексуаліста, людину на інвалідному візку. При цьому свій вибір вони пояснили тим, що нічого гарного про таких людей вони не чули, що ці люди можуть певним чином заважати приємно провести час під час поїздки.

Надалі проводилося обговорення за такими запитаннями: Наскільки реалістичною є представлена ситуація? Чи хтось із учасників колись на власному досвіді стикався з такою ситуацією? Які чинники були основними, коли Ви робили свій вибір? Якщо групам не вдалося домовитись, чому це сталося? Що було найважчим у цій справі? Що заважало Вам досягти згоди? Які стереотипи викликав список пасажирів? Чи містяться ці стереотипи в описі справи, чи вони походять із нашої уяви? Звідки ми взяли наші уявлення? Як би Ви почувались у ситуації, коли ніхто не хотів би їхати з Вами в купе?

Рольова гра «Чарівна крамниця».

Мета: усвідомлення значущості толерантних якостей.

Процедура проведення: Студентам пропонувалося розділитися на кілька груп по 5–6 осіб у кожній. Учасники грали роль покупців «толерантних якостей». Позитивні якості (доброта, милосердя, чуйність, терплячість, толерантність, ввічливість тощо), яких, на їхню думку, у них не вистачає, вони здобували в крамниці «Толерантні якості» в обмін на свої негативні якості (недисциплінованість, брутальність, егоїзм і тощо) або ж на властиві їм позитивні з надлишком. Після проведеної «купівлі-продажу» ведучий разом з учасниками підводив підсумки здійсненої «угоди».

Обговорювалося, що потрібно зробити для того, щоб «куплені», тобто придбані, позитивні якості закріпити у своїй поведінці.

Наприкінці гри підводилися підсумки «торгів», що допомагало студентам проаналізувати результати роботи з осмислення моральних цінностей. За підсумками гри проводився рефлексивний аналіз її результатів для того, щоб визначити роль толерантності у взаємовідносинах з довколишніми людьми.

Гра «Карамбія» [6]

Мета: формування вмінь взаємодії у ситуації «діалог культур», організації міжособистісної толерантної взаємодії, невербальної комунікації, запобігання конфліктів.

Процедура проведення: 3-поміж учасників обиралося два-три члени групи, які в цій грі виконували роль «посланців». «Посланці» виходили до іншої кімнати. Там вони отримували інструкцію і на її основі готували запитання для групи. Кожен «посланець» готував свій перелік запитань самостійно.

Інструкція для «карамбійців» (члени групи, які залишилися): «Ми – карамбійці, представники країни Карамбія, що має багате історичне минуле, величезну територію і невичерпні природні ресурси. До нас їдуть посланці з іншої країни, щоб дізнатися про нас і нашу культуру. Ми повинні дотримуватися трьох правил, що діють у нашій країні:

- Ми можемо говорити тільки з людиною тієї самої статі, що й самі (це стосується і посланців).
- У нашому словнику всього два слова – «так» і «ні».
- Наша відповідь на запитання залежить від того, усміхається той, хто нас запитує, чи ні. Якщо людина усміхається, ми відповідаємо «так», якщо не усміхається – відповідаємо «ні».

Інструкція для посланців: Ваша країна планує встановити дипломатичні зв'язки з країною Карамбією. Для цього потрібно довідатися, що це за країна і які особливості її культури. Уряд Вашої країни наділив Вас

почесною місією: Ви маєте відправитись як посланець до Карамбії. Цей візит буде першим контактом представника Вашої країни з цією культурою. Ваша завдання полягає в тому, щоб довідатися якнайбільше про культуру цієї країни, її жителів, і написати звіт своєму урядові. Ваша діяльність, на жаль, має одне обмеження: жителям Карамбії потрібно ставити тільки такі запитання, на які можна відповісти або «так», або «ні». Ви можете закінчити візит, як тільки відчуєте, що зібрали достатньо інформації для звіту.

«Посланців» запрошували поодиночки до кімнати, щоб інші посланці не знали, які запитання ставлять їхньому колезі. Після опитування кожен із посланців представляє свій звіт про культуру Карамбії і її жителів.

Обговорення: Як карамбійці прийняли посланців: чи були вони доброзичливі, дружелюбні, орієнтовані на взаємодію? Чи помітили посланці якісь особливості поведінки і спілкування в карамбійців? Які почуття виникли в посланців під час контакту з карамбійцями? Чи були у Вашому житті ситуації, в яких Ви також відчували подібні почуття? Що можуть карамбійці сказати про поведінку посланців? Як Ви поясните випадки непорозумінь? Що корисного дала Вам ця гра?

Слід зазначити, що гра принесла задоволення студентам. Вони відзначали, що під час гри з'ясували, наскільки посмішка, лагідний зацікавлений погляд сприяв вирішенню завдання посланцями. В ході гри вони зрозуміли, що під час спілкування з незнайомими людьми, які не мають наміру завдати школи, а лише бажають отримати якусь інформацію необхідно привітно до них ставитися, що допоможе порозумітися. А в житті ми навпаки часто поводимось із незнайомцями вороже, неодмінно вважаючи, що крім неприємностей від спілкування з ними не отримаємо. Отже, потрібно більш терпимо ставитися до інших людей, особливо, якщо вони чимсь відрізняються чимсь від нас, тобто виявляти толерантність.

Рольова гра «Як бути?» [4]

Мета: формування вмінь толерантної поведінки, взаємодії у ситуації «діалог культур», запобігання конфліктів.

Процедура проведення: Студентів було розподілено на пари, яким пропонувалися конкретні ситуації дискримінації, з якими вони можуть зустрітись у повсякденному житті і можливі засоби реагування на них. У кожній ситуації пара обирала найбільш і найменш придатний спосіб поведінки, після чого вони по колу презентували свої ситуації, розповідали про можливі варіанти та варіанти, що були обрані.

Ситуація 1. Прозвиська: В компанії, де Ви проводите свій вільний час, прийнято називати друзів за прозвиськом. Хтось має приємні прозвиська, хтось – не дуже. Одного з хлопців усі називають «Товстий», хоча він кілька разів просив не називати його так. Насправді його звать Сашко. Ви називаєте його на ім'я, але всі кричать: «Який він Сашко, він – Товстий!»:

- Ви також почнете називати його «Товстий», інакше всі будуть сміятися з Вас.
- Будете називати його на ім'я. Вам начхати на думку довколишніх.
- Спробуєте пояснити всім, що називати людей за прозвиськом – безглуздо.

Ситуація 2. Упередження: У Вашому дворі живе дівчина-інвалід. Вона пересувається за допомогою візка. Учора Ви зустріли її у дворі. Вона запросила Вас на свій День народження. Ви:

- Відмовитися. Навіщо Вам спілкуватися з інвалідами?
- погодитися, але потім не підете. Напевно, там буде нудно.
- Підете і візьмете із собою друга (подругу).

Ситуація 3. Бойкотування: Аня – дуже дивна дівчинка. Ніхто в класі не хоче з нею спілкуватися, тому що вона вдягається не так, як усі, і взагалі вона якась незрозуміла. На цьому тижні Ви готуетесь до шкільної театральної вистави. Аня прийшла до вас і попросилася також взяти участь у підготовці в якості художника. Вона справді чудово малює, але Ваші друзі не хочуть, щоб вона входила до групи, що готує виставу. Ви – керівник групи. Ваші дії:

- Не зважаючи на протести друзів, дозволити Ані взяти участь в якості художника.
- Дозволити Ані взяти участь, але дати їй якусь «чорну роботу», яку ніхто

інший виконувати не хоче.

- Знайти причину, щоб не дозволити Ані взяти участь.

Ситуація 4. Свастика: На стіні шкільного туалету Ви побачили свастику. Ваші дії:

- Пройду повз і не помічу.
- Напишу поруч: «смерть усім чорношкірим».
- Непомітно зітру її.
- Разом з друзями розпочну в школі кампанію проти нацистських символів.

Ситуація 5. Скінхеди: У Вашій школі модно бути скінхедом і нацистом. Ваші дії:

- Теж поголю голову й почну носити свастику.
- Не буду звертати увагу на те, що відбувається.
- Поясню друзям, що позначає цей рух. Організую показ фільмів на цю тему.

Ситуація 6. Анекдоти: Всі навколо сміються над вірменами і розповідають про них образливі анекдоти. Хлопчик-вірмен, що навчається у Вашому класі, дуже ображається. Анекдоти, щоправда, смішні.

- Я теж пригадаю кілька анекдотів.
- Поясню вірменському хлопцю, що анекдоти – це просто жарт.
- Попрошу не розповідати при мені образливих анекдотів.

Ситуація 7. Війна: Один із учителів розповідає, що всі араби і мусульмани загалом – терористи і ми повинні їх ненавидіти. Ваші дії:

- Продовжу гратися з мобільним телефоном, не концентруючись на словах вчителя.
- Після уроків поясню друзям, що це – упередження.
- Під час уроку заперечуватиму вчителеві.
- Звернуся до директора школи.

Ситуація 8. Расизм: У Вашому дворі живе чорношкірий хлопчик. Його батько – з Нігерії. Ви з ним товаришуєте. Але Ваш батько дізнався про це, і

не хоче, щоб Ви спілкувалися з негром, оскільки це небезпечно.

- Я дотримуватимуся порад батька, він все ж таки дорослий і поганого мені не порадить.
- Я попрошу дозволу запросити друга в гості й познайомлю його з папою. Він зрозуміє, що все нормально, і проблему буде вирішено.

Після проведення рольової гри студенти відзначали, що такі ситуації в школі дійсно мають місце і не завжди ми правильно поведимось у них. На їхню думку, розігрування таких ситуацій з підлітками необхідно в школі, оскільки розуміння того, як вчинити, усвідомити наслідки інтолерантної поведінки може навчити учнів по-іншому подивитися на ситуацію, не припуститися помилок у спілкуванні з людьми, які потребують нашої підтримки, і позбавить їх від почуття провини перед довколишніми людьми, яких вони неусвідомлено образили, в майбутньому. Навчити їх розуміти стан, особливості життя, причини певної поведінки тих людей, які їх оточують.

У такий спосіб під час практичних занять педагогічного гуртка студенти поглиблювали свої знання щодо сутності толерантності, комунікативних моделей поведінки в різноманітних ситуаціях, набували вмінь організації міжособистісної взаємодії на засадах толерантності, розвивали емоційний інтелект, емпатію тощо.

Третій – самостійно-творчий – етап передбачав виконання майбутніми вчителями іноземної мови творчих завдань і залучення їх до різноманітних позааудиторних заходів, що забезпечувало реалізацію третьої педагогічної умови «залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування».

Для самостійної роботи майбутнім учителям іноземної мови було запропоновано інтерпретувати висловлювання видатних людей щодо толерантності (див. Додаток Е).

Наведемо кілька інтерпретацій студентів щодо висловлювання Далай Лами «У практиці толерантності, твої вороги – найкращі вчителі». Катерина

К.: «Мені здається, що в цьому вислові йдеться про те, що ми повинні бути стриманими та ввічливими. Повинні бути розумнішими за наших ворогів та ніколи не повторювати їхніх помилок». Василь Г.: «Цей вислів є актуальним, адже саме у ставленні до неприємних тобі людей найяскравіше виявляється твоя сутність, тому саме у ставленні до своїх ворогів ми зможемо навчитися стриманості та терпіння». Тетяна П.: «У сучасному світі неможливо обійтися без такої якості характеру, як толерантність, адже саме толерантність дає людям можливість жити разом навіть за відсутності приязні, поваги та любові. Вона допомагає зберігати певну дистанцію між людьми та запобігати взаємним образам. Бувають ситуації, коли люди відносно тебе несправедливі, неприязні і навіть намагаються образити. В таких ситуаціях головне не поводитися так само. Ти повинен зберігати своє почуття гідності, поваги до інших де, коли і як би це не було. Дивлячись на помилки довколишніх, людина збагне, як точно вчиняти не можна».

Також студенти мали інтерпретувати запропоновані притчі, в яких порушується проблема толерантності (див. Додаток Е): «Про аксакала», «Про цвяхи», «Мандрівник», «Зробімо світ толерантним!», «Про Рай та пекло», «Про інваліда».

Розглянемо, як майбутніми вчителями трактувалася притча «Про цвяхи» Вікторія Д. «Людині дано велике диво – уміння говорити. Але, на жаль, вона не завжди використовує цей дар у добрих намірах, подекуди люди не замислюючись говорять дуже образливі та болючі слова. Я прочитала притчу про цвяхи та зрозуміла одну найголовнішу річ, що слова, які вже сказані, не можна повернути, навіть вибачившись, ми залишаємо слід. Сенс цієї притчі саме в тому, що кожна людина за своє життя може говорити дуже багато образливого, некоректного, але, на жаль, повернути час назад і забрати свої слова вже не вдасться нікому. Батько підніс своєму сину дуже життєво важливий урок. У притчі дуже мудрий батько порадив сину вбивати цвях при гніві, та коли хлопчик все ж таки зміг обійтися без прибивання цвяха в паркан, тим самим навчивши контролювати себе, тоді батько показав

йому зворотний бік цього уроку. І хлопчик побачив – все було не так добре, коли він почав витягувати кожного дня цвях, коли не з ким не посвариться, він побачив, які сліди залишилися від цих цвяхів. Так і від наших слів залишаються глибокі сліди на душі в кожній людині. І, що не важливо, скільки разів ми скажемо «вибач», ці сліди ніколи в житті вже не загояться».

Світлана В.: «У цій притчі розповідається про гнів. Батько хотів навчити сина стриманості, щоб він був увічливим. Адже перед тим, як комусь щось говорити, то ми повинні спочатку думати, чи варто це говорити. Якщо ми образимо людину, то ця образа може назавжди залишитись у неї на серці, немов ті дірки в паркані. Адже якщо ми будемо погано ставитися до довколишніх, то і вони будуть так ставитися до нас. Тож завжди ми повинні бути толерантними».

Кирило Р.: «Ця притча має за мету донести до нас суть та особливість самовдосконалення у спілкуванні та й узагалі в соціумі. Кожне наше неправильне рішення чи слово стосовно інших людей призводить до певних проблем і кожен із нас згодом це розуміє. Але мета цієї притчі – вказати нам на те, що кожне рішення, слово, вчинок потрібно спочатку обдумати, аби не залишити так званих «дірок».

Ліля В.: «На мою думку, притча має дуже повчальний характер. Люди із жахливим характером завжди погано впливають на довколишніх та своїх близьких людей. Вони можуть нагрубити, тим самим образити. Такі люди подекуди втрачають самоконтроль, можуть, навіть, підняти руку, не розуміючи всієї згубності ситуації. Звісно, якщо навчитися тримати себе в руках, ситуація стане кращою. Багато хто з людей кажуть, що характер змінити неможливо. Проте я з цим не згодна. Головною складовою при зміні характеру є бажання. Незважаючи на це, перемини не очистять всієї провини перед людьми, яким він зробив боляче. Адже образа людини лежить глибоко в душі. Унаслідок цього ставлення ображеного ніколи не стане колишнім».

Олена Ф.: «Люди можуть змінюватися, починати все з чистого аркуша, але їхнє минуле завжди буде так чи так нагадувати про себе. В такому випадку,

як у цій притчі, синові залишається згадувати минуле лише для того, щоб ніколи не повторювати своїх помилок».

Значний інтерес викликав квест «Подорожуючи планетою», який було присвячено темам, які відображали відмінності у привітаннях різних народів, значенню жестів, ставлення до гумору, правил етикету в публічних місцях, в школі, в гостинах тощо.

Ознайомленню майбутніх учителів іноземної мови з культурно-національними особливостями різних народів, особливостями створення діалогу культур, сприяло залучення студентів до світових культурних традицій, виховання в них поваги до інших народів, зокрема, студенти із зацікавленістю допомагали підготовці національних свят, які традиційно проводять іноземні студенти (Курбан Байрам, Новруз, Китайський Новий рік), що значною мірою сприяло розвитку толерантних якостей студентів, згуртовувало, давало можливість дізнатися більше про їхні країни, особливості культури та побуту, що сприяло поглибленню їхніх знань щодо культурно-національних особливостей інших країн, із яких приїхали студенти, які навчаються разом із ними, сприяло покращенню взаємовідносин.

Крім цього, під час самостійної роботи студенти повинні були розробити сценарій виховного заходу для учнів основної школи, включаючи до нього конкурси, ігри, вистави, спрямованих на поглиблення знань щодо відмінностей різних культур, віросповідання, соціального статусу довколишніх людей, формування толерантних якостей школярів, які вони додали до портфоліо.

Одержані знання і набуті навички толерантної поведінки майбутні вчителі іноземної мови застосовували під час проходження педагогічної практики. Перед практикою студентів було зібрано на настановну конференцію, де вони отримали завдання, яке передбачало розробку власних виховних заходів щодо формування толерантності в учнів основної школи, використання свого портфоліо, перевірку й удосконалення знань і навичок,

здобутих під час практичних занять, позааудиторних занять, лекцій та самостійної роботи з подальшим аналізом власної діяльності, що здійснювався за допомогою щоденника спостережень під час проходження практики. Одним із завдань, які повинні були відобразитись у щоденнику, був аналіз своєї діяльності щодо організації толерантного середовища в учнівському колективі, міжособистісної взаємодії на засадах толерантності, т. Студенти також аналізували досвід роботи вчителів-практиків, які досягли успіху у формуванні толерантності в учнів на заняттях з іноземної мови та в позакласний час.

У процесі педагогічної практики студентами були застосовані різні заходи, як-от: ігри, бесіди, перегляд художніх і документальних фільмів, випусків зарубіжних новин, уривків телевізійних передач, у яких порушувалися проблеми прояву інтолерантності в поведінці людей тощо. У такий спосіб студенти закріпили отримані знання під час занять педагогічного гуртка і фахових навчальних дисциплін та придбали нові, необхідні для майбутньої діяльності знання в реальній практиці.

Після проходження студентами педагогічної практики було проведено підсумкову конференцію, де були обговорені такі запитання: «Ваші загальні враження про педагогічну практику (схвалення, критика, побажання, поради тим, хто прийде після Вас, Ваше самопочуття, надії, сумніви тощо)?», «Що викликало найбільші труднощі?», «Як Ви особисто оцінюєте рівень проведення Вами занять, виховних заходів?», «Чи потрібна спеціальна підготовка студентів до педагогічної практики?» тощо. Студенти відзначили, що практика є дуже важливою для майбутньої діяльності, оскільки вони мали змогу втілити отримані знання щодо формування толерантності в учнів у реальність. Реалізуючи свої знання й набуті вміння щодо формування толерантності в учнів під час занять з іноземної мови і в позакласний час, вони побачили власні помилки та вдосконалили свої методики. Звісно, що педагогічна практика також сприяла позитивному ставленню до майбутньої професійної діяльності.

Відтак, проведений формувальний етап експерименту сприяв набуттю у майбутніх учителів іноземної мови необхідних знань, розвитку вмінь і навичок, набуттю певного досвіду щодо формування толерантності в учнів основної школи.

2.3. Порівняльний аналіз рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи на констатувальному та прикінцевому етапах експериментального дослідження

По завершенні експериментальної роботи було проведено повторний зріз стану підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за методиками, що застосовувалися на констатувальному етапі експерименту.

На підставі методу спостереження за студентами в ході занять було проаналізовано, як експериментальна методика вплинула на якість знань і вмінь студентів за показниками визначених критеріїв підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи. Слід зазначити, що результати підготовленості майбутніх учителів до формування толерантності в учнів основної школи експериментальної групи, в якій здійснювалася реалізація моделі з упровадженням визначених педагогічних умов, виявилися значно більші, ніж у контрольній групі, де цілеспрямована робота не проводилася.

Наведемо одержані результати за визначеними критеріями підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи в тій послідовності, що й на констатувальному етапі експерименту.

Так, за показниками ціннісного критерію підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи було з'ясовано, що після проведення формувального етапу

експерименту відбулися значні зміни в експериментальній групі. У контрольній групі результати також змінилися, проте не так суттєво, як в експериментальній.

За першим показником ціннісного критерію «Наявність у майбутніх учителів іноземної мови ціннісних орієнтацій» на прикінцевому етапі експерименту високого рівня досягли 22,4% студентів ЕГ (було 3,9%) і 7,6% КГ (було 3,1%), які відзначили на перших п'яти місцях альтруїстичні цінності; достатній рівень, що характеризувався наявністю у студентів як альтруїстичних, так і конформістських цінностей виявлено у 38,7% респондентів ЕГ (було 10,8%) та 15,2% КГ (було 9,4%); задовільний рівень зафіксовано у 29,1% студентів ЕГ (було 41,5%) і 45,8% КГ (було 43,6%), які обрали конформістські цінності; на низькому рівні залишилося 9,8% майбутніх учителів ЕГ (було 43,8%) та 31,4% КГ (було 43,9%), в яких переважають індивідуалістичні цінності

За другим показником ціннісного критерію «Розуміння культурно-національних особливостей різних народів», унаслідок діагностування на прикінцевому етапі експерименту було одержано такі результати: «Знання, якою мовою спілкуються»: високий рівень – 25,9% студентів ЕГ (було 5,4%) і 9,2% КГ (було 5,6%), достатній рівень – 35,1% респондентів ЕГ (було 12,0%) та 16,7% КГ (було 12,1%), задовільний рівень – 30,5% студентів ЕГ (було 43,6%) та 46,3% КГ (було 43,2%), низький рівень – 8,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 39,0%) та 27,8% КГ (було 39,1%); «Знання щодо релігії, яку сповідують»: високий рівень – 25,2% студентів ЕГ (було 4,2%) і 8,9% КГ (було 4,4%), достатній рівень – 35,3% респондентів ЕГ (було 11,1%) та 16,5% КГ (було 11,8%), задовільний рівень – 30,8% студентів ЕГ (було 43,9%) та 46,4% КГ (було 43,1%), низький рівень – 8,7% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 40,8%) та 28,2% КГ (було 40,7%); «Знання культурного надбання (література, мистецтво): високий рівень – 25,6% студентів ЕГ (було 4,6%) і 8,7% КГ (було 4,0%), достатній рівень – 34,9% респондентів ЕГ (було 11,4%) та 16,0% КГ (було 11,7%), задовільний рівень –

30,5% студентів ЕГ (було 42,8%) та 46,6% КГ (було 40,6%), низький рівень – 9,0% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 41,2%) та 28,7% КГ (було 43,7%); «Знання культурно-історичних пам'яток»: високий рівень – 25,1% студентів ЕГ (було 4,7%) і 8,3% КГ (було 4,3%), достатній рівень – 35,2% респондентів ЕГ (було 11,0%) та 16,8% КГ (було 11,4%), задовільний рівень – 30,7% студентів ЕГ (було 42,9%) та 46,4% КГ (було 42,1%), низький рівень – 9,0% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 41,4%) та 28,5% КГ (було 42,2%); «Знання національної символіки»: високий рівень – 25,4% студентів ЕГ (було 4,7%) і 8,2% КГ (було 4,3%), достатній рівень – 35,5% респондентів ЕГ (було 11,3%) та 16,5% КГ (було 11,5%), задовільний рівень – 30,4% студентів ЕГ (було 43,6%) та 46,9% КГ (було 40,7%), низький рівень – 8,7% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 40,4%) та 28,4% КГ (було 43,5%); «Знання особливостей національних свят, традицій, обрядів»: високий рівень – 26,1% студентів ЕГ (було 4,8%) і 9,2% КГ (було 4,5%), достатній рівень – 35,7% респондентів ЕГ (було 11,7%) та 16,8% КГ (було 11,4%), задовільний рівень – 30,6% студентів ЕГ (було 43,4%) та 46,9% КГ (було 40,8%), низький рівень – 7,6% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 40,1%) та 27,1% КГ (було 43,3%); «Знання ділового етикету»: високий рівень – 24,9% студентів ЕГ (було 4,9%) і 9,0% КГ (було 4,6%), достатній рівень – 35,4% респондентів ЕГ (було 11,5%) та 16,7% КГ (було 11,8%), задовільний рівень – 30,7% студентів ЕГ (було 43,1%) та 46,6% КГ (було 43,7%), низький рівень – 9,0% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 40,5%) та 27,7% КГ (було 39,9%); «Знання особливостей привітання»: високий рівень – 26,2% студентів ЕГ (було 4,5%) і 9,3% КГ (було 4,3%), достатній рівень – 35,9% респондентів ЕГ (було 11,3%) та 16,8% КГ (було 11,2%), задовільний рівень – 30,3% студентів ЕГ (було 43,7%) та 46,2% КГ (було 43,2%), низький рівень – 7,6% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 40,5%) та 27,7% КГ (було 41,3%); «Знання особливостей поведінки в гостинах»: високий рівень – 25,7% студентів ЕГ (було 4,6%) і 8,9% КГ (було 4,0%), достатній рівень – 35,0% респондентів ЕГ (було 11,6%) та 16,4% КГ

(було 11,6%), задовільний рівень – 30,4% студентів ЕГ (було 43,6%) та 46,7% КГ (було 43,1%), низький рівень – 8,9% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 40,2%) та 28,0% КГ (було 41,3%).

За показником ціннісного критерію «Спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності» було одержано такі результати.

На високому рівні 21,8% майбутніх учителів ЕГ (було 5,4%) і 7,7% КГ (було 5,7%) відзначили такі твердження, як: «Навіть якщо в мене є власна думка, я готовий вислухати й інші думки», «У засобах масової інформації може бути представлена будь-яка думка», «З неохайними людьми неприємно спілкуватися», «Безлад мене дуже дратує», «Я хотів би стати більш толерантною людиною стосовно інших».

На достатньому рівні 38,6% студентів ЕГ (було 11,6%) і 17,1% КГ (було 12,4%) зафіксували твердження: «У змішаних шлюбах зазвичай більше проблем, ніж у шлюбах між людьми однієї національності», «Нормально вважати, що твій народ кращий, ніж всі інші», «Будь-які релігійні течії мають право на існування», «Я можу уявити людину не такої раси, до якої належу я, своїм близьким другом», «Для наведення порядку в країні необхідна «сильна рука»».

До задовільного рівня 30,1% респондентів ЕГ (було 43,7%) і 45,9% КГ (було 42,8%) віднесли такі твердження: «До представників тих народностей, яких більшість недолюблює, будуть ставитися краще, якщо вони змінять свою поведінку», «У суперечці може бути правильним тільки один погляд», «Я готовий прийняти як члена своєї сім'ї людину будь-якої національності», «Приїжджі повинні мати ті самі права, що й місцеві жителі», «Якщо хтось чинить зі мною грубо, я відповідаю тим самим», «Я хочу, щоб серед моїх друзів були люди різних національностей».

На низькому рівні залишилося 9,5% майбутніх учителів ЕГ (було 39,3%) і 29,3% КГ (було 39,1%), які обрали твердження: «Якщо друг зрадив, треба помститися йому», «Жебраки та безхатченки самі винні у своїх проблемах», «Всіх психічно хворих людей необхідно ізолювати від

суспільства», «Біженцям треба допомагати не більше, ніж усім іншим, тому що в місцевих проблем не менше», «Людина, яка думає не так, як я, викликає в мене роздратування», «До деяких націй і народів важко добре ставитися».

Узагальнені результати рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, одержані за показниками ціннісного критерію на прикінцевому етапі експерименту, подано в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Рівні підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за ціннісним критерієм на прикінцевому етапі експерименту (у%)

Показники	Етапи	Високий рівень		Достатній рівень		Задовільн. рівень		Низький рівень	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Наявність ціннісних орієнтацій у професійній діяльності	Конст.	3,9	3,1	10,8	9,4	41,5	43,6	43,8	43,9
	Прик.	22,4	7,6	38,7	15,2	29,1	45,8	9,8	31,4
Розуміння культурно-національних особливостей різних народів	Конст.	4,6	4,1	11,3	11,5	43,8	43,0	40,3	41,4
	Прик.	25,7	8,9	35,0	16,4	30,4	46,7	8,9	28,0
Спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності	Конст.	5,4	5,7	11,6	12,4	43,7	42,8	39,3	39,1
	Прик.	21,8	7,7	38,6	17,1	30,1	45,9	9,5	29,3
\bar{X}	Конст.	4,6	4,3	11,2	11,1	43,0	43,1	41,2	41,5
	Прик.	23,3	8,1	37,4	16,2	29,9	46,1	9,4	29,6

Як бачимо з таблиці 2.8, за показником «Наявність ціннісних орієнтацій у професійній діяльності» високий рівень виявили 22,4% студентів ЕГ (було 3,9%) і 7,6% КГ (було 3,1%), достатній рівень – 38,7%

респондентів ЕГ (було 10,8%) та 15,2% КГ (було 9,4%), задовільний рівень – 29,1% студентів ЕГ (було 41,5%) і 45,8% КГ (було 43,6%), низький рівень – 9,8% майбутніх учителів ЕГ (було 43,8%) та 31,4% КГ (було 43,9%).

За показником «Розуміння культурно-національних особливостей різних народів» на високому рівні перебувало 25,7% респондентів ЕГ (було 4,6%) і 8,9% КГ (було 4,1%), на достатньому рівні – 35,0% студентів ЕГ (було 11,3%) та 16,4% КГ (було 11,5%), на задовільному рівні – 30,4% майбутніх учителів ЕГ (було 43,8%) і 46,7% КГ (було 43,0%), на низькому рівні – 8,9% студентів ЕГ (було 40,3%) та 28,0% КГ (було 41,4%).

За показником «Спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності» високий рівень зафіксовано у 21,8% респондентів ЕГ (було 5,4%) і 7,7% КГ (було 5,7%), достатній рівень – у 38,6% студентів ЕГ (було 11,6%) та 17,1% КГ (було 12,4%), задовільний рівень – у 30,1% респондентів ЕГ (було 43,7%) і 45,9% КГ (було 42,8%), низький рівень – у 9,5% майбутніх учителів ЕГ (було 39,3%) та 29,3% КГ (було 39,1%).

Загалом за показниками ціннісного критерію високий рівень підготовленості до формування толерантності в учнів основної школи виявили 23,3% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 4,6%) і 8,1% КГ (було 4,3%), достатній рівень – 37,4% студентів ЕГ (було 11,2%) та 16,2% КГ (було 11,1%), задовільний рівень – 29,9% респондентів ЕГ (було 43,0%) і 46,1% КГ (було 43,1%), низький рівень – 9,4% майбутніх учителів ЕГ (було 41,2%) та 29,6% КГ (було 41,5%).

Отже, на прикінцевому етапі результати за ціннісним критерієм змінилися в обох групах. Натомість в експериментальній групі вони виявилися більш суттєвими завдяки проведенню формувального експерименту з упровадженням визначених педагогічних умов на заняттях педагогічного гуртка «Основи педагогіки толерантності», навчальних дисциплін «Педагогіка», «Англійська мова», «Лінгвокраїнознавство», які містили додатковий теоретичний матеріал щодо сутності толерантності, були спрямовані на опанування практичних навичок толерантної взаємодії під час

занять і позааудиторних творчих заходів, а також самостійної роботи толерантного спрямування, що впливало на формування в майбутніх учителів іноземної мови ціннісних орієнтацій, розвитку спрямованості на педагогічну діяльність на засадах толерантності, розумінню культурно-національних особливостей різних народів.

Динаміку сформованості рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за ціннісним критерієм на констатувальному і прикінцевому етапах експерименту подано на рис. 2.2.



Рис. 2.2. Динаміка змін результатів рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за ціннісним критерієм на констатувальному та прикінцевому етапах (у %)

Як видно з рис. 2.2, відчутні зміни в рівнях підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за ціннісним критерієм відбулися в експериментальній групі, в якій

відповідно до мети дослідження проводилася цілеспрямована робота. Так, на високому рівні результати збільшилися на 18,7%, на достатньому рівні – 26,2%, на задовільному рівні зменшилися на 13,1%, на низькому рівні – на 31,8%.

У контрольній групі зміни, що відбулися в рівнях підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за означеним критерієм, не такі суттєві порівняно з експериментальною групою: на високому рівні результати збільшилися на 3,8%, на достатньому рівні результати – на 5,1%, на задовільному – на 3,0%, на низькому рівні результати зменшилися на 11,9%.

Наступним кроком було діагностування показників змістового критерію, за яким оцінювався когнітивний компонент у структурі підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

За показником змістового критерію «Обізнаність студентів із сутністю толерантності» на прикінцевому етапі експерименту за результатами діагностики було встановлено, що на високому рівні перебувало 23,7% респондентів ЕГ (було 5,7%) і 10,1% КГ (було 5,9%), відповіді яких були повними і ґрунтовними. До достатнього рівня було віднесено 32,6% студентів ЕГ (було 14,6%) та 16,3% КГ (було 15,1%), які переважно надали правильні відповіді, проте не змогли їх достатньо обґрунтувати. 33,9% респондентів ЕГ (було 36,8%) і 38,5% КГ (було 36,2%) засвідчили поверхове уявлення щодо сутності толерантності, що дало змогу віднести їх до задовільного рівня сформованості зазначеного показника, на низькому рівні перебували 9,8% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,9%) і 35,1% КГ (було 42,8%), які на більшість запитань не змогли дати правильної відповіді.

За показником «Обізнаність майбутніх учителів іноземної мови з особливостями взаємодії у ситуації «діалог культур» унаслідок повторного діагностування було одержано такі результати: «Я думаю, що необхідно

стерегтися відносин з іншими країнами для збереження культурної ідентичності країни»: високий рівень – 21,6% студентів ЕГ (було 4,6%) і 9,1% КГ (було 5,0%), достатній рівень – 31,6% респондентів ЕГ (було 12,6%) та 15,6% КГ (було 13,1%), задовільний рівень – 36,7% студентів ЕГ (було 40,6%) та 39,5% КГ (було 42,1%), низький рівень – 10,1% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,2%) та 35,8% КГ (було 39,8%), «Я негативно ставлюся до будь-яких представників інших національностей»: високий рівень – 21,4% студентів ЕГ (було 4,1%) і 9,5% КГ (було 4,5%), достатній рівень – 32,3% респондентів ЕГ (було 12,8%) та 15,4% КГ (було 13,0%), задовільний рівень – 36,9% студентів ЕГ (було 40,1%) та 39,8% КГ (було 40,6%), низький рівень – 9,4% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,0%) та 35,3% КГ (було 41,9%), «Мені б хотілося спілкуватися з представниками різних етнічних груп, здійснювати міжкультурне спілкування»: високий рівень – 22,3% студентів ЕГ (було 4,3%) і 9,7% КГ (було 4,9%), достатній рівень – 31,5% респондентів ЕГ (було 12,5%) та 15,5% КГ (було 12,9%), задовільний рівень – 35,9% студентів ЕГ (було 39,9%) та 39,8% КГ (було 40,1%), низький рівень – 10,3% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,3%) та 35,0% КГ (було 42,1%), «Вважаю, що полікультурна освіта сприяє врегулюванню міжособистісних відносин та національних конфліктів»: високий рівень – 21,8% студентів ЕГ (було 4,8%) і 9,4% КГ (було 5,1%), достатній рівень – 31,6% респондентів ЕГ (було 12,4%) та 15,9% КГ (було 13,6%), задовільний рівень – 36,2% студентів ЕГ (було 40,2%) та 39,7% КГ (було 40,7%), низький рівень – 10,4% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,6%) та 35,0% КГ (було 40,6%), «Вважаю вірним судження «Толерантність – це те, що робить можливим досягнення миру та приводить від культури війни до культури миру» (високий рівень – 21,2% студентів ЕГ (було 4,8%) і 9,8% КГ (було 5,2%), достатній рівень – 31,6% респондентів ЕГ (було 12,1%) та 15,7% КГ (було 13,4%), задовільний рівень – 36,3% студентів ЕГ (було 39,6%) та 39,3% КГ (було 40,1%), низький рівень – 10,9% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,5%) та 35,2% КГ (було 41,3%), «Я не

вважаю за необхідне формування навичок співпраці в умовах міжкультурного діалогу»: високий рівень – 21,8% студентів ЕГ (було 4,4%) і 9,4% КГ (було 5,3%), достатній рівень – 31,3% респондентів ЕГ (було 12,8%) та 15,9% КГ (було 13,1%), задовільний рівень – 36,7% студентів ЕГ (було 40,1%) та 39,1% КГ (було 40,5%), низький рівень – 10,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,7%) та 35,6% КГ (було 41,1%), «Вважаю необхідним засвоєння особливостей різних культур» (високий рівень – 21,4% студентів ЕГ (було 4,1%) і 9,2% КГ (було 5,4%), достатній рівень – 31,5% респондентів ЕГ (було 12,3%) та 15,6% КГ (було 13,5%), задовільний рівень – 36,8% студентів ЕГ (було 39,7%) та 39,4% КГ (було 40,7%), низький рівень – 10,3% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,9%) та 35,8% КГ (було 40,4%), «Я погоджуюсь, що коли людина опиняється в іншому культурно-мовному середовищі, вона відчуває так званий «культурний шок» через недостатнє знання національних цінностей і досвіду спілкування з іншомовними представниками»: високий рівень – 21,3% студентів ЕГ (було 4,9%) і 9,7% КГ (було 5,2%), достатній рівень – 31,9% респондентів ЕГ (було 12,8%) та 15,7% КГ (було 13,4%), задовільний рівень – 36,5% студентів ЕГ (було 39,9%) та 39,4% КГ (було 40,6%), низький рівень – 10,3% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,4%) та 35,2% КГ (було 40,8%), «Я не згоден, що процес глобалізації призводить до виникнення культурних форм, нових цінностей, зразків поведінки і діяльності»: високий рівень – 21,1% студентів ЕГ (було 4,8%) і 9,4% КГ (було 5,3%), достатній рівень – 31,9% респондентів ЕГ (було 12,7%) та 15,6% КГ (було 13,5%), задовільний рівень – 36,8% студентів ЕГ (було 39,9%) та 39,7% КГ (було 40,1%), низький рівень – 10,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 40,6%) та 35,3% КГ (було 41,1%), «Вважаю, що використання країнознавчої інформації забезпечує підвищення пізнавальної активності»: високий рівень – 21,0% студентів ЕГ (було 4,3%) і 10,1% КГ (було 5,2%), достатній рівень – 32,3% респондентів ЕГ (було 12,4%) та 16,0% КГ (було 13,1%), задовільний рівень – 36,3% студентів ЕГ (було 39,8%) та 39,9% КГ (було 40,6%), низький рівень – 10,4%

майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,5%) та 34,0% КГ (було 41,1%), «Я зацікавлений у розширенні загального світогляду, причому маю бажання познайомитися з побутом, культурою, традиціями, історією, географією інших країн» (високий рівень – 21,4% студентів ЕГ (було 4,1%) і 9,8% КГ (було 5,1%), достатній рівень – 31,9% респондентів ЕГ (було 12,3%) та 15,6% КГ (було 13,0%), задовільний рівень – 36,6% студентів ЕГ (було 39,8%) та 39,8% КГ (було 40,3%), низький рівень – 10,1% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,8%) та 34,8% КГ (було 41,6%), «Вважаю актуальним виховання громадянина на ідеях гуманізму, демократії, моральності, волі й рівноправності»: високий рівень – 21,9% студентів ЕГ (було 3,9%) і 10,1% КГ (було 4,6%), достатній рівень – 32,4% респондентів ЕГ (було 12,1%) та 16,2% КГ (було 12,9%), задовільний рівень – 36,8% студентів ЕГ (було 40,8%) та 39,6% КГ (було 40,1%), низький рівень – 8,9% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,2%) та 34,1% КГ (було 42,4%), «Я погоджуюсь, що вищі навчальні заклади повинні готувати таку особистість, яка має толерантний світогляд, здатна до міжкультурного діалогу й взаєморозуміння з представниками інших народів»: високий рівень – 21,7% студентів ЕГ (було 4,1%) і 9,8% КГ (було 5,3%), достатній рівень – 31,9% респондентів ЕГ (було 12,1%) та 15,6% КГ (було 13,4%), задовільний рівень – 36,5% студентів ЕГ (було 39,6%) та 40,1% КГ (було 40,3%), низький рівень – 9,9% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 44,2%) та 34,5% КГ (було 41,0%), «Я не вважаю, що в мене є здатність до культурного самовизначення і зміни свідомості» (високий рівень – 20,8% студентів ЕГ (було 4,7%) і 10,9% КГ (було 5,3%), достатній рівень – 32,4% респондентів ЕГ (було 12,2%) та 16,1% КГ (було 13,8%), задовільний рівень – 36,8% студентів ЕГ (було 40,1%) та 40,2% КГ (було 40,6%), низький рівень – 10,0% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,0%) та 32,8% КГ (було 40,3%).

Наступним показником означеного критерію є «Обізнаність із механізмами толерантної поведінки». За результатами відповідей студентів

на прикінцевому етапі експерименту до високого рівня було віднесено 21,8% респондентів ЕГ (було 5,9%) і 9,8% КГ (було 6,1%), на достатньому рівні було виявлено 32,1% студентів ЕГ (було 12,3%) та 15,1% КГ (було 12,8%), на задовільному рівні зафіксовано 35,8% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 38,2%) і 39,6% КГ (було 38,7%), на низькому рівні залишилося 10,3% респондентів ЕГ (було 43,6%) і 35,5% КГ (було 42,4%), які набрали найменшу кількість балів.

Узагальнені результати рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за показниками змістового критерію на прикінцевому етапі експерименту подано в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Рівні підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за змістовим критерієм на прикінцевому етапі експерименту (у%)

Показники	Етапи	Високий рівень		Достатній рівень		Задовільн. рівень		Низький рівень	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Обізнаність із сутністю толерантності	Конст.	5,7	5,9	14,6	15,1	36,8	36,2	42,9	42,8
	Прик.	23,7	10,1	32,6	16,3	33,9	38,5	9,8	35,1
Обізнаність із особливостями взаємодії у ситуації «діалог культур»	Конст.	4,8	5,4	12,7	13,3	39,8	40,2	42,7	41,1
	Прик.	21,5	9,6	31,8	15,8	36,6	39,7	10,1	34,9
Обізнаність із механізмами толерантної поведінки	Конст.	5,9	6,1	12,3	12,8	38,2	38,7	43,6	42,4
	Прик.	21,8	9,8	32,1	15,1	35,8	39,6	10,3	35,5
\bar{X}	Конст.	5,5	5,8	13,2	13,7	38,3	38,4	43,0	42,1
	Прик.	22,3	9,8	32,2	15,7	35,4	39,3	10,1	35,2

Як видно з таблиці 2.9, за показником змістового критерію

«Обізнаність із сутністю толерантності» на прикінцевому етапі експерименту було одержано такі результати: високий рівень засвідчили 23,7% респондентів ЕГ (було 5,7%) і 10,1% КГ (було 5,9%), достатній рівень – 32,6% студентів ЕГ (було 14,6%) і 16,3% КГ (було 15,1%), задовільний рівень – 33,9% респондентів ЕГ (було 36,8%) та 38,5% КГ (було 36,2%), низький рівень – 9,8% майбутніх учителів ЕГ (було 42,9%) і 35,1% КГ (було 42,8%).

За показником «Обізнаність із особливостями взаємодії у ситуації «діалог культур»» високий рівень виявлено у 21,5% респондентів ЕГ (було 4,8%) та 9,6% КГ (було 5,4%), достатній рівень – у 31,8% студентів ЕГ (було 12,7%) і 15,8% КГ (було 13,3%), задовільний рівень – у 36,6% студентів ЕГ (було 39,8%) і 39,7% КГ (було 41,1%), на низькому рівні залишилося 10,1% майбутніх учителів ЕГ (було 42,7%) і 34,9% КГ (було 41,1%).

За показником «Обізнаність із механізмами толерантної поведінки» високий рівень показали 21,8% респондентів ЕГ (було 5,9%) та 9,8% КГ (було 6,1%), достатній рівень – 32,1% студентів ЕГ (було 12,3%) і 15,1% КГ (було 12,8%), задовільний рівень – 35,8% респондентів ЕГ (було 38,2%) та 39,6% КГ (було 38,7%), на низькому рівні – 10,3% майбутніх учителів ЕГ (було 43,6%) і 35,5% КГ (було 42,4%).

Загалом за показниками змістового критерію підготовленості до формування толерантності в учнів основної школи високий рівень зафіксовано у 22,3% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 5,5%) та 9,8% КГ (було 5,8%), достатній рівень – у 32,2% студентів ЕГ (було 13,2%) і 15,7% КГ (було 13,7%), задовільний рівень – у 35,4% респондентів ЕГ (було 38,3%) та 39,3% КГ (було 38,4%), низький рівень – у 10,1% майбутніх учителів ЕГ (було 43,0%) і 35,2% КГ (було 42,1%).

Динаміку рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за змістовим критерієм на констатувальному і прикінцевому етапах експерименту подано на рис. 2.3.

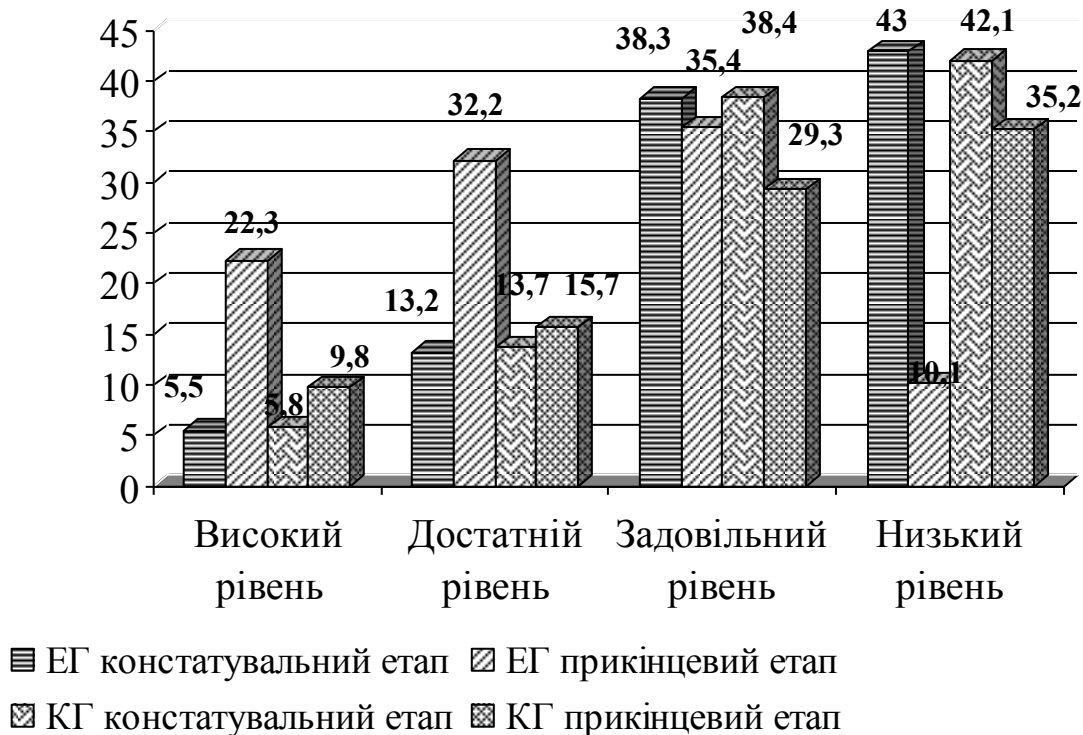


Рис. 2.3. Динаміка змін результатів рівнів підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за змістовим критерієм на констатувальному та прикінцевому етапах (у %)

Як видно з рис. 2.3, відчутні зміни в рівнях підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за змістовим критерієм відбулися в експериментальній групі завдяки проведеній цілеспрямованій роботі. Так, на високому рівні результати збільшилися на 16,8%, на достатньому рівні – на 19,0%, на задовільному рівні зменшилися на 2,9%, на низькому рівні – на 32,9%.

У контрольній групі зміни, що відбулися в рівнях підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за означеним критерієм, виявилися менш результативними порівняно з експериментальною групою. На високому рівні результати збільшилися на 4,0%, на достатньому рівні результати – на 2,0%, на

задовільному – на 0,9%, на низькому результати зменшилися на 6,9%.

Підвищенню рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи в експериментальній групі за змістовим критерієм сприяли завдання, які передбачали інтерпретацію висловлювань видатних людей про толерантність і запропонованих притч, які змушували студентів замислитися щодо сутності толерантності, в ході лекційних занять вони усвідомлювали необхідність будувати свої стосунки з довколишніми людьми на засадах толерантності, опановували механізми толерантної поведінки тощо. У контрольній групі, де така робота не проводилася, результати виявилися нижчими.

Надалі визначалися рівні прояву показників діяльнісного критерію, за яким оцінювався інтерактивний компонент у структурі підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

За показником «Наявність умінь організації міжособистісної толерантної взаємодії», що є показником діяльнісного критерію, після повторного діагностування було одержано такі результати самооцінки умінь організації міжособистісної толерантної взаємодії: «Треба прагнути підтримувати звичаї, традиції і спосіб життя свого народу»: високий рівень – 26,1% студентів ЕГ (було 5,8%) і 10,4% КГ (було 5,7%), достатній рівень – 31,7% респондентів ЕГ (було 12,6%) та 14,5% КГ (було 12,9%), задовільний рівень – 32,8% студентів ЕГ (було 38,4%) та 40,3% КГ (було 38,3%), низький рівень – 9,4% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,2%) та 34,8% КГ (було 43,1%); «У своїх вчинках слід керуватися скоріше особистими інтересами, ніж якими-небудь іншими, в тому числі і національними»: високий рівень – 25,1% студентів ЕГ (було 6,1%) і 9,8% КГ (було 6,2%), достатній рівень – 31,3% респондентів ЕГ (було 12,8%) та 14,5% КГ (було 12,6%), задовільний рівень – 33,8% студентів ЕГ (було 38,9%) та 40,7% КГ (було 38,8%), низький рівень – 9,8% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,2%) та 35,0% КГ (було 42,4%); «Взаєморозуміння в сім'ї абсолютно

не залежить від того, до якої національності належать члени цієї родини»: високий рівень – 25,7% студентів ЕГ (було 5,7%) і 10,3% КГ (було 5,9%), достатній рівень – 31,2% респондентів ЕГ (було 12,7%) та 15,1% КГ (було 12,5%), задовільний рівень – 33,4% студентів ЕГ (було 38,6%) та 39,8% КГ (було 38,4%), низький рівень – 9,7% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,0%) та 34,8% КГ (було 43,2%); «Кожна людина несе в собі частку провини за помилки, здійснені його народом»: високий рівень – 25,1% студентів ЕГ (було 5,2%) і 10,1% КГ (було 5,7%), достатній рівень – 31,5% респондентів ЕГ (було 12,6%) та 15,0% КГ (було 12,9%), задовільний рівень – 32,7% студентів ЕГ (було 38,5%) та 40,3% КГ (було 38,7%), низький рівень – 10,7% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,7%) та 34,6% КГ (було 42,7%); «У житті необхідно дотримуватися норм і правил, вироблених у культурі свого народу»: високий рівень – 25,3% студентів ЕГ (було 6,0%) і 10,0% КГ (було 6,3%), достатній рівень – 31,5% респондентів ЕГ (було 12,9%) та 15,3% КГ (було 12,7%), задовільний рівень – 33,2% студентів ЕГ (було 38,4%) та 40,4% КГ (було 38,6%), низький рівень – 10,0% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,7%) та 34,3% КГ (було 42,4%); «У житті необхідно жити своїм розумом без опори на норми і правила поведінки, прийняті в того чи того народу»: високий рівень – 25,4% студентів ЕГ (було 5,9%) і 10,5% КГ (було 6,1%), достатній рівень – 31,3% респондентів ЕГ (було 12,5%) та 14,8% КГ (було 12,6%), задовільний рівень – 33,8% студентів ЕГ (було 38,0%) та 40,6% КГ (було 38,2%), низький рівень – 9,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,6%) та 34,1% КГ (було 43,1%); «Взаєморозуміння між народами не залежить від того, яку релігію вони сповідують»: високий рівень – 25,1% студентів ЕГ (було 5,7%) і 10,8% КГ (було 5,8%), достатній рівень – 30,9% респондентів ЕГ (було 12,5%) та 15,7% КГ (було 12,6%), задовільний рівень – 33,6% студентів ЕГ (було 38,4%) та 40,3% КГ (було 38,6%), низький рівень – 10,4% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,4%) та 33,5% КГ (було 43,0%); «Людині необхідно відчувати себе частиною якогось народу»: високий рівень – 25,7% студентів

ЕГ (було 5,2%) і 10,5% КГ (було 6,2%), достатній рівень – 30,5% респондентів ЕГ (було 12,3%) та 15,1% КГ (було 12,4%), задовільний рівень – 33,3% студентів ЕГ (було 38,3%) та 40,6% КГ (було 38,1%), низький рівень – 10,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 44,2%) та 33,8% КГ (було 43,3%); «Сучасній людині не обов'язково відчувати себе частиною якогось народу»: високий рівень – 25,3% студентів ЕГ (було 5,9%) і 10,3% КГ (було 6,2%), достатній рівень – 31,6% респондентів ЕГ (було 12,2%) та 15,1% КГ (було 12,3%), задовільний рівень – 32,7% студентів ЕГ (було 38,6%) та 40,7% КГ (було 38,4%), низький рівень – 10,4% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,3%) та 33,9% КГ (було 43,1%), «Людина завжди повинна пам'ятати про свою національність»: високий рівень – 25,5% студентів ЕГ (було 5,3%) і 10,7% КГ (було 6,0%), достатній рівень – 31,0% респондентів ЕГ (було 12,8%) та 14,8% КГ (було 12,6%), задовільний рівень – 33,2% студентів ЕГ (було 38,2%) та 40,8% КГ (було 38,3%), низький рівень – 10,3% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,7%) та 33,7% КГ (було 43,1%); «Окрема людина не може відповідати за справи свого народу»: високий рівень – 25,4% студентів ЕГ (було 5,9%) і 10,3% КГ (було 6,2%), достатній рівень – 31,3% респондентів ЕГ (було 12,4%) та 15,2% КГ (було 12,6%), задовільний рівень – 33,8% студентів ЕГ (було 38,5%) та 40,6% КГ (було 38,2%), низький рівень – 9,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,2%) та 33,9% КГ (було 43,0%); «За національністю людини завжди можна побачити її народ»: високий рівень – 25,6% студентів ЕГ (було 5,9%) і 10,1% КГ (було 6,1%), достатній рівень – 31,5% респондентів ЕГ (було 12,3%) та 14,8% КГ (було 12,7%), задовільний рівень – 32,4% студентів ЕГ (було 38,1%) та 40,3% КГ (було 38,4%), низький рівень – 10,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,7%) та 35,1% КГ (було 42,8%).

За результатами діагностування рівня підготовленості майбутніх учителів до формування толерантності в учнів основної школи за показником «Наявність умінь розуміння невербальної комунікації» на високому рівні було зафіксовано 26,1% студентів ЕГ (було 5,6%) і 10,4% КГ (було 5,9%), на

достатньому рівні виявлено 31,7% респондентів ЕГ (було 13,1%) та 15,2% КГ (було 13,9, до задовільного рівня віднесено 33,1% студентів ЕГ (було 38,6%) і 40,5% КГ (було 39,1%), на низькому рівні залишилося 9,1% майбутніх учителів ЕГ (було 42,7%) та 33,9% КГ (було 41,1%).

За показником «Наявність умінь запобігання конфліктів» на прикінцевому етапі на високому рівні зафіксовано 25,3% студентів ЕГ (було 5,8%) і 9,8 % КГ (було 5,7 %) за питаннями картки самооцінки: «знання теорії і методики конфліктів» (25,1% ЕГ (було 4,9%) та 9,6% КГ (було 5,0%)); «володіння знаннями щодо видів конфліктів» (25,4% ЕГ (було 5,1%) та 9,8% КГ (було 5,3%)); «усвідомлення цілей розв'язання конфліктів» (25,6% ЕГ (було 5,9%) та 10,2% КГ (було 5,8%)); «усвідомлення значущості вмінь до запобігання і розв'язання конфліктів для майбутньої професійної діяльності» (25,2% ЕГ (було 5,7%) та 10,1% КГ (було 5,9%)); «здатність самостійно вирішувати конфлікт» (25,1% ЕГ (було 5,2%) та 9,6% КГ (було 5,4%)); «здатність здійснювати аналіз власної діяльності і діяльності учнів у конфліктній ситуації» (25,4% ЕГ (було 5,6%) та 9,9% КГ (було 5,5%)); «прагнення до запобігання конфліктних ситуацій» (25,3% ЕГ (було 5,8%) та 9,8% КГ (було 5,9%)).

На достатньому рівні зафіксовано 30,9% майбутніх учителів ЕГ (було 12,5%) та 15,6% КГ (було 13,1%) за картою самооцінки: «знання теорії і методики конфліктів» (30,2% ЕГ (було 12,1%) та 15,4% КГ (було 12,9%)); «володіння знаннями щодо видів конфліктів» (30,4% ЕГ (було 12,3%) та 15,3% КГ (було 13,3%)); «усвідомлення цілей розв'язання конфліктів» (31,3% ЕГ (було 12,7%) та 15,6% КГ (було 13,6%)); «усвідомлення значущості вмінь до запобігання і розв'язання конфліктів для майбутньої професійної діяльності» (30,9% ЕГ (було 12,6%) та 15,5% КГ (було 13,2%)); «здатність самостійно вирішати конфлікт» (30,7% ЕГ (було 12,4%) та 15,7% КГ (було 13,5%)); «здатність здійснювати аналіз власної діяльності і діяльності учнів у конфліктній ситуації» (30,8% ЕГ (було 12,8%) та 15,2% КГ (було 13,0%)); «прагнення до запобігання конфліктних ситуацій» (31,0% ЕГ (було 12,2%) та

15,9% КГ було 13,0%)).

На задовільному рівні за карткою самооцінки було зафіксовано 33,7% респондентів ЕГ (було 37,9%) і 40,4% КГ (було 38,2%): «знання теорії і методики конфліктів» (33,4% ЕГ (було 37,1%) та 40,1% КГ (було 39,8%)); «володіння знаннями щодо видів конфліктів» (33,1% ЕГ (було 37,3%) та 40,3% КГ (було 38,0%)); «усвідомлення цілей розв'язання конфліктів» (33,8% ЕГ (було 38,2%) та 40,6% КГ (було 38,4%)); «усвідомлення значущості вмінь запобігання і розв'язання конфліктів для майбутньої професійної діяльності» (33,7% ЕГ (було 37,6%) та 40,8% КГ (було 38,0%)); «здатність самостійно вирішувати конфлікт» (33,4% ЕГ (було 37,8%) та 40,3% КГ (було 38,3%)); «здатність здійснювати аналіз власної діяльності і діяльності учнів у конфліктній ситуації» (33,6% ЕГ (було 37,6%) та 40,2% КГ (було 37,8%)); «прагнення до запобігання конфліктних ситуацій» (33,9% ЕГ (було 38,1%) та 40,8% КГ (було 38,5%)).

До низького рівня було віднесено 10,1% респондентів ЕГ (було 43,8%) і 34,2 % КГ (було 43,0 %): «знання теорії і методики конфліктів» (9,8% ЕГ (було 43,4%) та 34,0% КГ (було 43,6%)); «володіння знаннями щодо видів конфліктів» (10,1% ЕГ (було 43,8%) та 34,3% КГ (було 43,1%)); «усвідомлення цілей розв'язання конфліктів» (10,4% ЕГ (було 43,5%) та 34,1% КГ (було 42,8%)); «усвідомлення значущості вмінь запобігання і розв'язання конфліктів для майбутньої професійної діяльності» (10,2% ЕГ (було 43,2%) та 34,5% КГ (було 43,0%)); «здатність самостійно вирішувати конфлікт» (10,1% ЕГ (було 43,6%) та 34,2% КГ (було 42,9%)); «здатність здійснювати аналіз власної діяльності і діяльності учнів у конфліктній ситуації» (10,3% ЕГ (було 43,5%) та 34,3% КГ (було 43,6%)); «прагнення до запобігання конфліктних ситуацій» (10,5% ЕГ (було 43,9%) та 34,6% КГ (було 43,6%)).

Узагальнені результати рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за діяльнісним критерієм прикінцевому етапі експерименту подано в таблиці

2.10.

Таблиця 2.10

**Рівні підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування
толерантності в учнів основної школи за діяльнісним критерієм на
прикінцевому етапі експерименту (у%)**

Показники	Етапи	Високий рівень		Достатній рівень		Задовільн. рівень		Низький рівень	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Наявність умінь організації міжособистісної толерантної взаємодії	Конст.	5,9	6,1	12,3	12,7	38,1	38,4	43,7	42,8
	Прик.	25,8	10,2	31,4	14,9	33,0	40,0	9,8	34,9
Наявність умінь невербальної комунікації	Конст.	5,6	5,9	13,1	13,9	38,6	39,1	42,7	41,1
	Прик.	26,1	10,4	31,7	15,2	33,1	40,5	9,1	33,9
Наявність умінь запобігання конфліктів	Конст.	5,8	5,7	12,5	13,1	37,9	38,2	43,8	43,0
	Прик.	25,3	9,8	30,9	15,6	33,7	40,4	10,1	34,2
\bar{X}	Конст.	5,8	5,9	12,6	13,2	38,2	38,6	43,4	42,3
	Прик.	25,7	10,1	31,3	15,2	33,3	40,3	9,7	34,4

Як бачимо з таблиці 2.10, за показником діяльнісного критерію «Наявність умінь організації міжособистісної толерантної взаємодії» було одержано такі результати: високий рівень засвідчили 25,8% респондентів ЕГ (було 5,9%) і 10,2% КГ (було 6,1%), достатній рівень зафіксовано у 31,4% студентів ЕГ (було 12,3%) і 14,9% КГ (було 12,7%), задовільний рівень виявили 33,0% респондентів ЕГ (було 38,1%) та 40,0% КГ (було 38,4%), низький рівень показали 9,8% майбутніх учителів ЕГ (було 43,7%) і 34,9% КГ (було 42,8%).

За показником «Наявність умінь невербальної комунікації» високий

рівень притаманний 26,1% респондентів ЕГ (було 5,6%) та 10,4% КГ (було 5,9%), достатній рівень показали 31,7% студентів ЕГ (було 13,1%) і 15,2% КГ (було 13,9%), задовільний рівень виявили 33,1% респондентів ЕГ (було 38,6%) та 40,5% КГ (було 39,1%), низький рівень зафіксовано у 9,1% майбутніх учителів ЕГ (було 42,7%) і 33,9% КГ (було 41,1%).

За показником «Наявність умінь запобігання конфліктів» високий рівень виявили 25,3% респондентів ЕГ (було 5,8%) та 9,8% КГ (було 5,7%), достатній рівень засвідчили 30,9% студентів ЕГ (було 12,5%) і 15,6% КГ (було 13,1%), задовільний рівень показали 33,7% респондентів ЕГ (було 37,9%) та 40,4% КГ (було 38,2%), на низькому рівні перебувало 10,1% майбутніх учителів ЕГ (було 43,8%) і 34,2% КГ (було 43,0%).

Загалом за показниками діяльнісного критерію підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи високий рівень зафіксовано у 25,7% студентів ЕГ (було 5,8%) та 10,1% КГ (було 5,9%), достатній рівень – у 31,3% респондентів ЕГ (було 12,6%) і 15,2% КГ (було 13,2%), задовільний рівень – у 33,3% студентів ЕГ (було 38,2%) та 40,3% КГ (було 38,6%), низький рівень – у 9,7% майбутніх учителів ЕГ (було 43,4%) і 34,4% КГ (було 42,%).

Динаміку рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за діяльнісним критерієм на прикінцевому етапі експерименту подано на рис. 2.4.

Як видно з рис. 2.4, завдяки проведеній цілеспрямованій роботі в експериментальній групі в рівнях підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за діяльнісним критерієм відбулися значні зміни. Так, на високому рівні результати збільшилися на 19,9%, на достатньому рівні – на 18,7%, на задовільному рівні результати зменшилися – на 4,9%, на низькому рівні – на 33,7%.

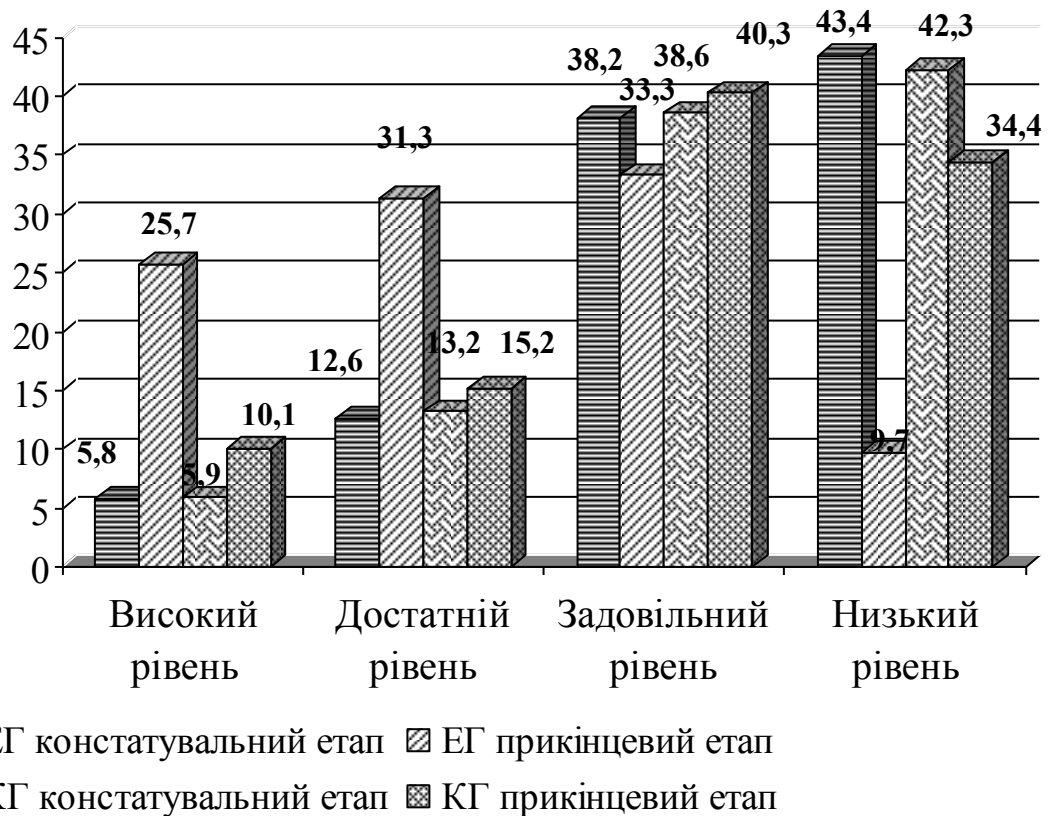


Рис. 2.4. Динаміка змін результатів рівнів підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за діяльнісним критерієм на констатувальному та прикінцевому етапах (у %)

Одержанню таких результатів в експериментальній групі сприяли вправи, рольові ігри, в ході яких майбутні вчителі використовували набуті знання на практиці, вчилися організовувати міжособистісну толерантну взаємодію з довколишніми людьми, правильно застосовувати жести і міміку, набували вмінь запобігання конфліктів під час вирішення педагогічних задач і пропонованих конфліктних ситуацій.

У контрольній групі зміни, що відбулися в рівнях підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за означеним критерієм, не такі суттєві порівняно з експериментальною групою. На високому рівні результати збільшилися на 4,2%, на достатньому рівні – на 2,0%, на задовільному рівні – на 1,7%, на

низькому рівні результати зменшилися на 7,9%.

Наступним кроком прикінцевого етапу експерименту було визначення рівнів прояву показників особистісного критерію, за яким оцінювався афективний компонент у структурі підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

За показником особистісного критерію «Наявність комунікативної толерантності» результати в експериментальній групі значно покращилися порівняно з контрольною групою.

Так, за першим блоком запитань «Наскільки Ви здатні приймати чи не приймати індивідуальності людей, які Вам зустрічаються» було одержано такі результати: високий рівень 23,4% студентів ЕГ (було 5,4%) і 10,3% КГ (було 5,6%), достатній рівень – 30,3% респондентів ЕГ (було 12,8%) та 14,5% КГ (було 12,7%), задовільний рівень – 35,9% студентів ЕГ (було 40,1%) та 38,8% КГ (було 40,3%), низький рівень – 10,4% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 41,7%) та 36,4% КГ (було 41,4%).

За запитаннями другого блоку «Чи немає у Вас тенденції оцінювати людей, виходячи із власного «Я»» результати виявилися такими: високий рівень 23,1% студентів ЕГ (було 5,2%) і 10,1% КГ (було 5,3%), достатній рівень – 30,9% респондентів ЕГ (було 12,6%) та 14,8% КГ (було 12,8%), задовільний рівень – 35,6% студентів ЕГ (було 39,7%) та 39,1% КГ (було 40,4%), низький рівень – 10,4% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,5%) та 36,0% КГ (було 41,5%).

За третім блоком «Наскільки категоричні чи незмінні Ваші оцінки на адресу тих, хто Вас оточує» було зафіксовано такі результати: високий рівень 23,0% студентів ЕГ (було 5,5%) і 10,7% КГ (було 5,7%), достатній рівень – 30,7% респондентів ЕГ (було 12,8%) та 14,4% КГ (було 12,6%), задовільний рівень – 36,1% студентів ЕГ (було 39,4%) та 38,6% КГ (було 40,6%), низький рівень – 10,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,3%) та 36,3% КГ (було 41,1%).

У четвертому блоці «Наскільки Ви вмієте приховувати чи згладжувати

неприємні враження під час зіткнення з некомунікабельними якостями людей» одержано такі результати: високий рівень 23,2% студентів ЕГ (було 5,4%) і 10,0% КГ (було 5,7%), достатній рівень – 30,7% респондентів ЕГ (було 12,9%) та 14,5% КГ (було 12,8%), задовільний рівень – 35,6% студентів ЕГ (було 39,3%) та 38,8% КГ (було 40,4%), низький рівень – 10,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,4%) та 36,7% КГ (було 41,1%).

За п'ятим блоком «Чи є у Вас схильність перероблювати і перевиховувати партнера» результати виявилися такими: високий рівень 23,4% студентів ЕГ (було 5,2%) і 10,3% КГ (було 5,4%), достатній рівень – 30,8% респондентів ЕГ (було 12,4%) та 14,6% КГ (було 12,6%), задовільний рівень – 35,7% студентів ЕГ (було 39,6%) та 38,5% КГ (було 40,5%), низький рівень – 10,1% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,8%) та 36,6% КГ (було 41,5%).

За шостим блоці запитань «Наскільки Ви схильні підганяти партнерів під себе, робити їх зручними» студенти розподілилися в такий спосіб: високий рівень 23,5% студентів ЕГ (було 5,1%) і 10,3% КГ (було 5,6%), достатній рівень – 30,7% респондентів ЕГ (було 12,7%) та 14,7% КГ (було 12,9%), задовільний рівень – 35,6% студентів ЕГ (було 40,1%) та 38,8% КГ (було 41,2%), низький рівень – 10,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 40,1%) та 36,2% КГ (було 40,3%).

За сьомим блоком «Чи властива Вам така тенденція поведінки» виявлено такі результати: високий рівень 23,4% студентів ЕГ (було 5,1%) і 10,5% КГ (було 5,4%), достатній рівень – 30,3% респондентів ЕГ (було 12,5%) та 14,6% КГ (було 12,7%), задовільний рівень – 35,8% студентів ЕГ (було 40,2%) та 38,9% КГ (було 41,0%), низький рівень – 10,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,2%) та 36,% КГ (було 40,9%).

У восьмому блоці «Наскільки Ви терплячі до дискомфортних станів людей, які Вас оточують» виявлено такі результати: високий рівень 23,4% студентів ЕГ (було 5,3%) і 10,4% КГ (було 6,1%), достатній рівень – 30,3% респондентів ЕГ (було 12,9%) та 15,0% КГ (було 13,1%), задовільний рівень –

36,1% студентів ЕГ (було 40,3%) та 38,7% КГ (було 40,8%), низький рівень – 10,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 41,5%) та 35,9% КГ (було 40,0%).

За дев'ятим блоком «Які Ваші адаптаційні здібності у взаємодії з людьми: студенти розподілилися так: високий рівень 23,1% студентів ЕГ (було 5,3%) і 10,3% КГ (було 5,5%), достатній рівень – 30,5% респондентів ЕГ (було 12,4%) та 14,6% КГ (було 12,7%), задовільний рівень – 35,9% студентів ЕГ (було 40,3%) та 38,9% КГ (було 41,1%), низький рівень – 10,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,0%) та 36,2% КГ (було 40,7%).

За показником особистісного критерію «Наявність емпатії» на високому рівні емпатійності було виявлено 24,1% студентів ЕГ (було 6,1%) і 10,6% КГ (було 6,7%), до достатнього рівня емпатійності віднесено 30,4% респондентів ЕГ (було 13,1%) та 15,4% КГ (було 13,4%), на задовільному рівні зафіксовано 35,7% студентів ЕГ (було 40,1%) і 38,1% КГ (було 41,2%), на низькому рівні залишилося 9,8% майбутніх учителів ЕГ (було 40,7%) та 35,9% КГ (було 38,7%).

За останнім показником особистісного критерію «Наявність емоційного інтелекту» було одержані такі результати за шкалами: 1) емоційна обізнаність: високий рівень – 23,8% студентів ЕГ (було 5,4%) і 10,1% КГ (було 5,9%), достатній рівень – 29,5% респондентів ЕГ (було 12,7%) та 16,3% КГ (було 13,0%), задовільний рівень – 36,4% студентів ЕГ (було 38,6%) та 37,8% КГ (було 38,8%), низький рівень – 10,3% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 43,3%) та 35,8% КГ (було 42,3%); 2) управління своїми емоціями (емоційна відхідливість) високий рівень – 23,7% студентів ЕГ (було 5,9%) і 9,9% КГ (було 6,2%), достатній рівень – 29,8% респондентів ЕГ (було 12,7%) та 15,7% КГ (було 13,2%), задовільний рівень – 35,6% студентів ЕГ (було 39,1%) та 38,4% КГ (було 39,4%), низький рівень – 10,9% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,3%) та 36,0% КГ (було 41,2%); 3) самомотивація (вільне управління своїми емоціями)

високий рівень – 23,7% студентів ЕГ (було 5,8%) і 10,1% КГ (було 6,3%), достатній рівень – 30,2% респондентів ЕГ (було 13,1%) та 16,0% КГ (було 13,5%), задовільний рівень – 35,6% студентів ЕГ (було 39,4%) та 38,7% КГ (було 39,8%), низький рівень – 10,5% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 41,7%) та 35,2% КГ (було 40,4%); 4) емпатія: високий рівень – 23,6% студентів ЕГ (було 5,9%) і 9,8% КГ (було 6,6%), достатній рівень – 30,4% респондентів ЕГ (було 13,2%) та 16,3% КГ (було 13,7%), задовільний рівень – 35,8% студентів ЕГ (було 38,9%) та 38,5% КГ (було 39,4%), низький рівень – 10,2% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,0%) та 35,4% КГ (було 40,3%); 5) розпізнавання емоцій інших людей (уміння впливати на емоційний стан інших людей): високий рівень – 23,8% студентів ЕГ (було 5,8%) і 9,7% КГ (було 6,1%), достатній рівень – 29,9% респондентів ЕГ (було 13,0%) та 16,0% КГ (було 13,3%), задовільний рівень – 35,7% студентів ЕГ (було 38,8%) та 38,4% КГ (було 39,9%), низький рівень – 10,6% майбутніх учителів іноземної мови ЕГ (було 42,4%) та 35,9% КГ (було 40,7%).

Узагальнені результати рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за особистісним критерієм на прикінцевому етапі експерименту подано в таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Рівні підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за особистісним критерієм на прикінцевому етапі експерименту (у%)

Показники	Етапи	Високий рівень		Достатній рівень		Задовільн. рівень		Низький рівень	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Наявність комунікативної толерантності	Конст.	5,6	5,9	12,7	12,8	39,2	40,6	42,5	40,7
	Прик.	23,3	10,2	30,6	14,7	35,8	38,7	10,3	36,4

Наявність емпатії	Конст.	6,1	6,7	13,1	13,4	40,1	41,2	40,7	38,7
	Прик.	24,1	10,6	30,4	15,4	35,7	38,1	9,8	35,9
Наявність емоційного інтелекту	Конст.	5,8	6,1	12,8	13,2	38,8	39,1	42,6	41,6
	Прик.	23,9	9,8	29,8	15,9	35,9	38,2	10,4	36,1
\bar{X}	Конст.	5,8	6,2	12,9	13,1	39,4	40,3	41,9	40,4
	Прик.	23,8	10,2	30,2	15,3	35,9	38,4	10,1	36,1

Як бачимо з таблиці 2.11, за показником особистісного критерію «Наявність комунікативної толерантності» було одержано такі результати: високий рівень засвідчили 23,3% респондентів ЕГ (було 5,6%) і 10,2% КГ (було 5,9%), достатній рівень зафіксовано у 30,6% студентів ЕГ (було 12,7%) і 14,7% КГ (було 12,8%), задовільний рівень виявили 35,8% респондентів ЕГ (було 39,2%) та 38,7% КГ (було 40,6%), низький рівень показали 10,3% майбутніх учителів ЕГ (було 42,5%) і 36,4% КГ (було 40,7%).

За показником «Наявність емпатії» високий рівень притаманний 24,1% респондентів ЕГ (було 6,1%) та 10,6% КГ (було 6,7%), достатній рівень показали 30,4% студентів ЕГ (було 13,1%) і 15,4% КГ (було 13,4%), задовільний рівень виявили 35,7% респондентів ЕГ (було 40,1%) та 38,1% КГ (було 41,2%), низький рівень зафіксовано у 9,8% майбутніх учителів ЕГ (було 40,7%) і 35,9% КГ (було 38,7%).

За показником «Наявність емоційного інтелекту» високий рівень виявили 23,9% респондентів ЕГ (було 5,8%) та 9,8% КГ (було 6,1%), достатній рівень засвідчили 29,8% студентів ЕГ (було 12,8%) і 15,9% КГ (було 13,2%), задовільний рівень показали 35,9% респондентів ЕГ (було 38,8%) та 38,2% КГ (було 39,1%), на низькому рівні перебувало 10,4% майбутніх учителів ЕГ (було 42,6%) і 36,1% КГ (було 41,6%).

Загалом за показниками особистісного критерію підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи високий рівень зафіксовано у 23,8% майбутніх учителів

іноземної мови ЕГ (було 5,8%) та 10,2% КГ (було 6,2%), достатній рівень – у 30,2% студентів ЕГ (було 12,9%) і 15,3% КГ (було 13,1%), задовільний рівень – у 35,9% респондентів ЕГ (було 39,4%) та 38,4% КГ (було 40,3%), низький рівень – у 10,1% майбутніх учителів ЕГ (було 41,9%) і 36,1% КГ (було 40,4%).

Динаміку рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за особистісним критерієм на констатувальному і прикінцевому етапах експерименту подано на рис. 2.5.

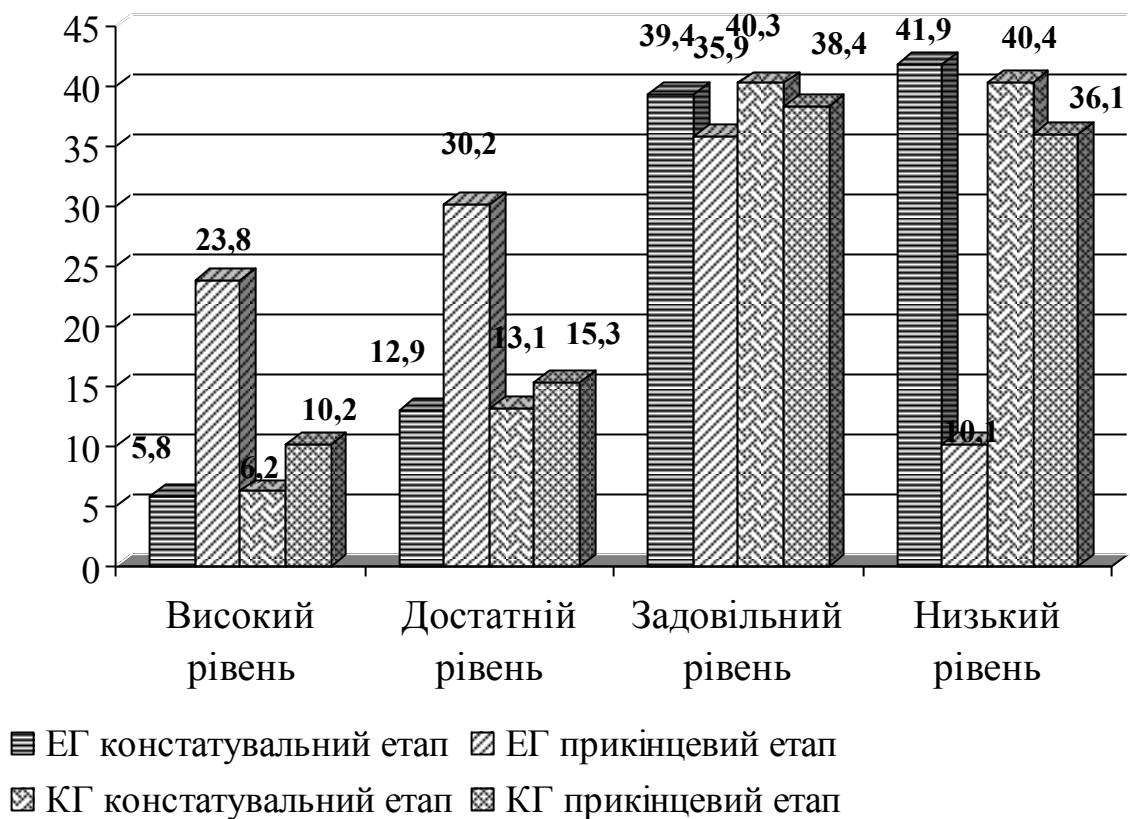


Рис. 2.5. Динаміка змін результатів рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за особистісним критерієм на констатувальному та прикінцевому етапах (у %)

Як видно з рис. 2.5, відчутні зміни в рівнях підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної

школи за особистісним критерієм відбулися в експериментальній групі завдяки проведеній цілеспрямованій роботі. Так, на високому рівні результати збільшилися на 18,0%, на достатньому рівні – на 17,3%, на задовільному рівні – на 3,5%, на низькому рівні зменшилися на 31,8%.

У контрольній групі зміни, що відбулися в рівнях підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за означеним критерієм, не такі суттєві порівняно з експериментальною групою. На високому рівні результати збільшилися на 4,0%, на достатньому рівні результати – на 2,2%, на задовільному рівні результати зменшилися на 1,9%, на низькому на 4,3%.

За результатами проведених діагностик на прикінцевому етапі дослідження було виявлено, що в експериментальній групі відбулися значні позитивні зміни в рівнях підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи на відміну від контрольної групи, результати якої також змінилися на краще, проте не так суттєво (див. табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Рівні підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи на прикінцевому етапі експерименту (у%)

Критерії	Етапи	Високий рівень		Достатній рівень		Задовільн. рівень		Низький рівень	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Ціннісний	конст.	4,6	4,3	11,2	11,1	43,0	43,1	41,2	41,5
	прикінц.	23,3	8,1	37,4	16,2	29,9	46,1	9,4	29,6
Змістовий	конст.	5,5	5,8	13,2	13,7	38,3	38,4	43,0	42,1
	прикінц.	22,3	9,8	32,2	15,7	35,4	39,3	10,1	35,2
Діяльнісний	конст.	5,8	5,9	12,6	13,2	38,2	38,6	43,4	42,3
	прикінц.	25,7	10,1	31,3	15,2	33,3	40,3	9,7	34,4

Особистісний	конст.	5,8	6,2	12,9	13,1	39,4	40,3	41,9	40,4
	прикінц.	23,8	10,2	30,2	15,3	35,9	38,4	10,1	36,1
\bar{X}	конст.	5,4	5,6	12,5	12,8	39,7	40,1	42,4	41,5
	прикінц.	23,8	9,6	32,8	15,6	33,6	41,0	9,8	33,8

Як свідчать результати, подані в таблиці 2.12, за ціннісним критерієм високий рівень виявлено у 23,3% майбутніх учителів ЕГ (було 4,6%) і 8,1% КГ (було 4,3%), достатній рівень – у 37,4% студентів ЕГ (було 11,2%) і 16,2% КГ (було 11,1%), задовільний рівень – у 29,9% респондентів ЕГ (було 43,0%) та 46,1% КГ (було 43,1%), низький рівень – у 9,4% майбутніх учителів ЕГ (було 41,2%) і 29,6% КГ (було 41,5%);

за змістовим критерієм високий рівень зафіксовано у 22,3% майбутніх учителів ЕГ (було 5,5%) та 9,8% КГ (було 5,8%), достатній рівень – у 32,2% студентів ЕГ (було 13,2%) і 15,7% КГ (було 13,7%), задовільний рівень – у 35,4% респондентів ЕГ (було 38,3%) та 39,3% КГ (було 38,4%), низький рівень – у 10,1% майбутніх учителів ЕГ (було 43,0%) і 35,2% КГ (було 42,1%);

за діяльнісним критерієм високий рівень виявили 25,7% майбутніх учителів ЕГ (було 5,8%) та 10,1% КГ (було 5,9%), достатній рівень – 31,3% студентів ЕГ (було 12,6%) і 15,2% КГ (було 13,2%), задовільний рівень – 33,3% респондентів ЕГ (було 38,2%) та 40,3% КГ (було 38,6%), низький рівень – 9,7% майбутніх учителів ЕГ (було 43,4%) і 34,4% КГ (було 42,3%);

за особистісним критерієм високий рівень засвідчили 23,8% майбутніх учителів ЕГ (було 5,8%) та 10,2% КГ (було 6,2%), достатній рівень – 30,2% студентів ЕГ (було 12,9%) і 15,3% КГ (було 13,1%), задовільний рівень – 35,9% респондентів ЕГ (було 39,4%) та 38,4% КГ (було 40,3%), низький рівень – 10,1% майбутніх учителів ЕГ (було 41,9%) і 36,1% КГ (було 40,4%).

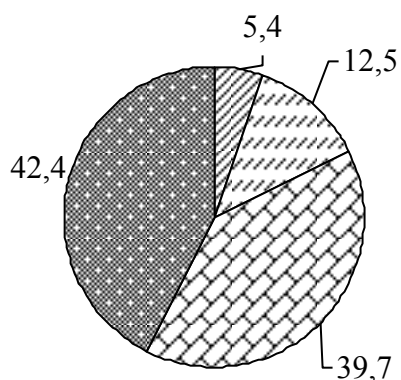
Загалом підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до

формування толерантності в учнів основної школи на високому рівні характерна для 23,8% майбутніх учителів ЕГ (було 5,4%) та 9,6% КГ (було 5,6%), на достатньому рівні зафіксовано 32,8% студентів ЕГ (було 12,5%) і 15,6% КГ (було 12,8%), задовільний рівень виявили 33,6% респондентів ЕГ (було 39,7%) та 41,0% КГ (було 40,1%), низький рівень засвідчили 9,8% майбутніх учителів ЕГ (було 42,4%) і 33,8% КГ (було 41,5%).

Динаміку рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи на констатувальному і прикінцевому етапах експерименту подано на рис. 2.6.

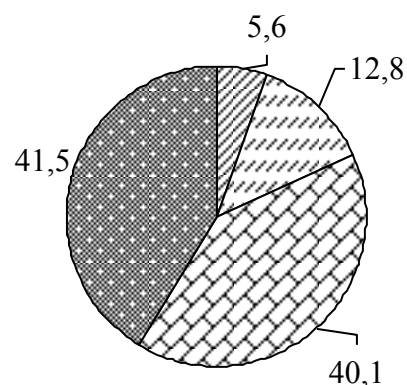
Констатувальний етап експерименту

Експериментальна група



- ▣ високий рівень
- ▤ достатній рівень
- ▥ задовільний рівень
- ▧ низький рівень

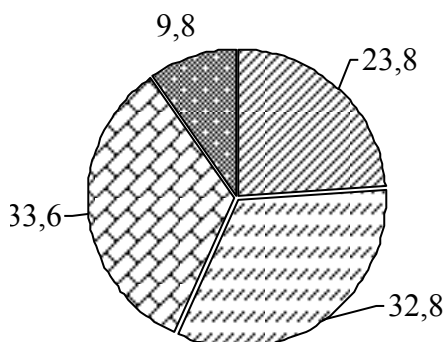
Контрольна група



- ▣ високий рівень
- ▤ достатній рівень
- ▥ задовільний рівень
- ▧ низький рівень

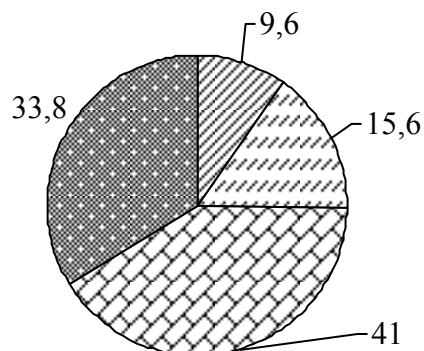
Прикінцевий етап експерименту

Експериментальна група



- ▣ високий рівень
- ▤ достатній рівень
- ▥ задовільний рівень
- ▧ низький рівень

Контрольна група



- ▣ високий рівень
- ▤ достатній рівень
- ▥ задовільний рівень
- ▧ низький рівень

Рис. 2.6. Динаміка рівнів підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи за результатами констатувального і прикінцевого етапів експерименту (у %)

Як видно з рис. 2.6, у рівнях підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи експериментальної групи відбулися відчутні зміни внаслідок проведення цілеспрямованої роботи: на високому рівні результати збільшилися на 18,4%, на достатньому рівні – на 20,3%, на задовільному рівні зменшилися на 6,1%, на низькому рівні – на 32,6%.

У контрольній групі результати виявилися не такими відчутними: на високому рівні результати збільшилися на 4,0%, на достатньому рівні – на 2,8%, на задовільному рівні – на 0,9%, на низькому рівні результати зменшилися – на 7,7%.

Для більш якісного аналізу одержаних внаслідок дослідження даних було повторно визначено λ -критерій Колмогорова-Смирнова. Було висунуто

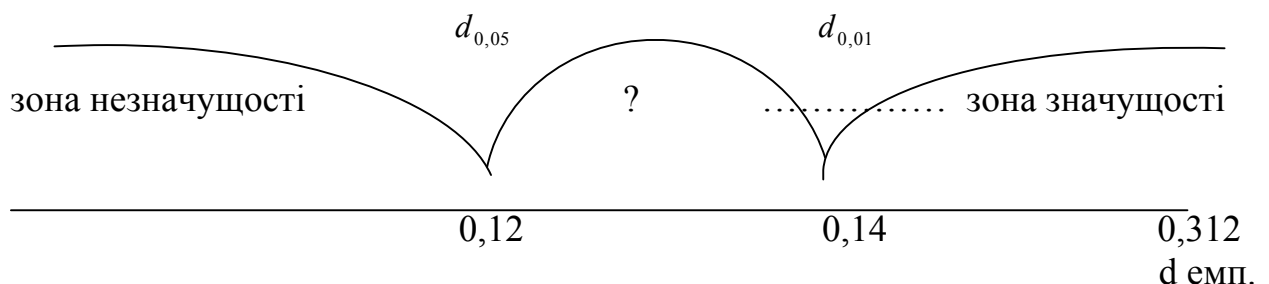
статистичну гіпотезу H_1 : різниця між розподілами контрольної та експериментальної груп достовірна (зважаючи на точку максимально накопиченої розбіжності між ними), тобто емпіричний розподіл рівнів досліджуваної готовності суттєво відрізняється. Алгоритм розрахунку λ -критерію між показниками контрольної та експериментальної груп за результатами формувального експерименту здійснювався за тими самими формулами і в такому ж порядку, як і на констатувальному етапі. Одержані дані заносилися до таблиці 2.13.

Таблиця 2.13

Розрахунок λ -критерію при зіставленні емпіричних розподілів у контрольній та експериментальній групах за результатами прикінцевого етапу експерименту

Рівні	Емпіричні частоти		Емпіричні частоти		Накопичені емпіричні частоти		Різниця $\Sigma f_{EG}^* - \Sigma f_{KG}^*$ d
	EG	KG	EG	KG	$\Sigma f_{1 гр.}^*$	$\Sigma f_{2 гр.}^*$	
Високий	30	12	0,231	0,094	0,231	0,094	0,137
Достатній	43	20	0,331	0,156	0,562	0,25	0,312
Задовільний	44	53	0,338	0,414	0,9	0,664	0,236
Низький	13	43	0,1	0,336	1	1	
Суми	130	128	1	1			

За таблицею критичних значень $d_{кр} = 0,12$ (при $p \leq 0,05$) і $d_{кр} = 0,14$ (при $p \leq 0,01$). Побудуємо «вісь значущості» за результатами прикінцевого етапу експерименту:



За результатами проведених розрахунків ми одержали:

$$\lambda = 0,312 \cdot \sqrt{\frac{130 \cdot 128}{130 + 128}} = 2,51$$

Для рівня статистичної значущості з $p = 0,999$, $\lambda_{кр} = 1,15$. На парикінцевому етапі експерименту було одержано $\lambda_{емп} = 2,51$. Отже, $\lambda_{емп} > \lambda_{кр}$, що підтверджує гіпотезу H_1 .

Отже, на підставі одержаних результатів доходимо висновку щодо доцільності впровадження педагогічних умов підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи в освітній процес вищих педагогічних навчальних закладів.

Висновки до розділу 2

У другому розділі визначено критерії і показники, схарактеризовано рівні підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, розроблено й апробовано діагностувальну та експериментальну методики, позиціоновано модель підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, подано результати констатувального і прикінцевого зрізів.

Критеріями оцінювання визначених компонентів із відповідними показниками обрано: ціннісний (наявність ціннісних орієнтацій у професійній діяльності; розуміння культурно-національних особливостей різних народів; спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності); змістовий (обізнаність із сутністю толерантності; особливостями взаємодії у ситуації «діалог культур»; механізмами толерантної поведінки); діяльнісний (наявність умінь організації міжособистісної толерантної взаємодії, невербальної комунікації, запобігання конфліктів); особистісний (наявність комунікативної толерантності, емпатії, емоційного інтелекту). Подано якісні характеристики

рівнів зазначеного феномена (високий, достатній, задовільний, низький).

На підставі теоретичного дослідження і результатів констатувального етапу експерименту було розроблено модель підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, що містить мету, етапи, педагогічні умови, форми, методи і засоби їх реалізації, компоненти, критерії і кінцевий результат.

Експериментальна робота з підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи передбачала поетапну реалізацію визначених педагогічних умов.

Метою першого – мотиваційно-настановного – етапу була реалізація педагогічної умови «створення іншомовного толерантного середовища в студентському колективі», яка була спрямована на набуття студентами необхідних знань щодо сутності поняття «толерантність», ознайомлення з видами толерантності та формами прояву інтолерантності, усвідомлення значущості толерантності в професійній діяльності вчителя іноземної мови. Засобами реалізації зазначеної педагогічної умови виступили лекції, семінари, диспути, дискусії. Зазначений етап передбачав індивідуальну роботу студентів з інформативними джерелами (складання конспектів, написання рефератів, доповідей, складання тезаурусу педагогічних термінів).

На другому – комунікативно-поведінковому – етапі впроваджувалася педагогічна умова «набуття майбутніми вчителями іноземної мови вмінь щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки», що передбачала в межах набуття практичних умінь і навичок студентів щодо формування толерантності в учнів основної школи, організації толерантної взаємодії, відпрацювання їх шляхом упровадження активних методів навчання, рольових ігор, вирішення педагогічних задач, розв'язання конфліктних ситуацій тощо.

Третій – самостійно-творчий – етап був спрямований на реалізацію педагогічної умови «залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування» і передбачав проведення різних позааудиторних видів роботи, самостійну творчу діяльність студентів

застосування студентами здобутих знань, умінь і навичок під час педагогічної практики.

Установлено, що впровадження моделі підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи дозволило досягти кращих змін у рівнях прояву зазначеного феномена у студентів експериментальної групи порівняно з контрольною.

За результатами прикінцевого зрізу встановлено, що підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи на високому рівні характерна для 23,8% майбутніх учителів ЕГ (було 5,4%) та 9,6% КГ (було 5,6%), на достатньому рівні зафіксовано 32,8% студентів ЕГ (було 12,5%) і 15,6% КГ (було 12,8%), задовільний рівень виявили 33,6% респондентів ЕГ (було 39,7%) та 41,0% КГ (було 40,1%), низький рівень засвідчили 9,8% майбутніх учителів ЕГ (було 42,4%) і 33,8% КГ (було 41,5%).

Отже, на підставі одержаних результатів доходимо висновку щодо доцільності впровадження педагогічних умов підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи в освітній процес вищих педагогічних навчальних закладів.

Матеріали другого розділу дисертації висвітлено в публікаціях автора [10, 11, 12, 13, 14, 15, 31, 32, 33]

Список використаних джерел до розділу 2

1. Беликов В. А. Организация педагогического эксперимента в образовательных учреждениях : [методические рекомендации] / В. А. Беликов. – Магнитогорск : МГПИ, 1998. – 40 с.
2. Бизюкова И. В. Теоретические основы оценки работников управления производством / И. В. Бизюкова // Материалы семинара «Оценка деятельности и материальное стимулирование труда ИТР и служащих». – М. : МДНТП имени Ф. Э. Дзержинского, 1978. – 121 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Вчимося бути толерантними: тренінгів курс для молоді / Ольга Собченко, Андрій Донець Валентина Дьомкіна. – Донецьк : Донецький молодіжний дебатний центр, 2008. – 50 с.
5. Гусинский Э. Н. Введение в философию образования / Э. Н. Гусинский, Ю. И. Турчанинова. – М. : Издательская корпорация «Логос», 2000. – 224 с.
6. Живолуп Л. В. Тренінг розвитку толерантності у підлітків / Автор-укладач Л. В. Живолуп. – Кременчук, 2008. – 33 с.
7. Кобозоева И. М. Немец, англичанин, француз и русский: выявление стереотипов национальных характеров через анализ коннотаций этнонимов // Вестник МГУ. – Серия 9. Филология. – 1995. – № 3. – С. 100–118.
8. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д : МарТ, 2005. – 448 с.
9. Кострубань Р. В. Формування толерантності у майбутніх учителів у процесі гуманітарної підготовки у педагогічних коледжах : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Руслан Валерійович Кострубань. – Хмельницький, 2016. – 333 с.
10. Логвиненко А. Ю. Приобретение будущими учителями опыта положительного субъект-субъектного взаимодействия в процессе обучения / А. Ю. Логвиненко // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2014. – № 10 (октябрь). – С. 31–35.
11. Логвіненко А. Ю. Використання інтерактивних методів навчання у підготовці майбутніх учителів іноземної мови до толерантної комунікативної діяльності / А. Ю. Логвіненко // Педагогіка вищої та середньої освіти : зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2014. – Вип. 41. – С. 77–81.

12. Логвіненко А. Ю. Модель підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності учнів / А. Ю. Логвіненко // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм»], (24 лютого 2017). – Кременчук, 2017. – С. 24–27.
13. Логвіненко А. Ю. Особливості ділового етикету в зарубіжних країнах / А. Ю. Логвіненко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса, 2013. – Вип. 5–6. – С. 177–182.
14. Логвіненко А. Ю. Підготовка майбутніх учителів до формування толерантності учнів засобами іноземної мови / А. Ю. Логвіненко // Матеріали III міжнародного конгресу [«Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі»], (18–21 травня 2017 р.). – Одеса, 2017. – С. 83–84.
15. Логвіненко А. Ю. Реалізація педагогічних умов підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи / А. Ю. Логвіненко // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса, 2017. – № 2 (115). – С. 57–61.
16. Новый словарь иностранных слов. – [Електронний текст]. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/es/29820/критерий>
17. Почуєва О. О. Моделювання в теорії управління освітніми процесами. – [Электронный текст]. – Режим доступа : <http://virtkafedra.ucoz.ua/ik4/Pochueva.pdf>
18. Психологічні тести : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyfactor.org/lybr101.htm
19. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании : [учебное пособие] / Е. И. Рогов. – М. : Владос, 1996. – 236 с.
20. Розум К.В. Формування готовності майбутніх учителів гуманітарного профілю до запобігання і розв'язання конфліктів у навчально-виховній

- роботі з учнями : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Катерина Вікторівна Розум. – Одеса, 2015. – 253 с.
21. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : ООО «Речь», 2000. – 350 с.
 22. Солдатова Г. У. Практикум по психодиагностике и исследованию толерантности личности / Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова. – Москва : МГУ имени М. В. Ломоносова, 2003. – 112 с.
 23. Соціально педагогічний словник / за ред. В. В. Радула. – К. : «ЕксОб», 2004. – 304 с.
 24. Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тис. слів і словосполучень [уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 789 с. – (Словники України).
 25. Тренінговий модуль «6 кроків до толерантності». – [Електронний текст]. – Режим доступу <http://masyutina.blogspot.ru/p/6.html>
 26. Український радянський енциклопедичний словник : В 3-х т. / Редкол.: А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. – [2-ге вид.]. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1987. – Т. 2. – 736 с.
 27. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2005. – 490 с.
 28. Шавкун І. Г. Основи ділової комунікації : Практикум з навчального курсу «Основи ділової комунікації» для студентів напрямів підготовки «Менеджмент», «Міжнародні відносини», «Міжнародна економіка» / І. Г. Шавкун – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – 100 с/
 29. Шаюк О. Я. Психологічні особливості формування професійної толерантності у майбутніх економістів : дис. ... канд. психол. наук : спец. 10.00.07 / Ольга Ярославівна Шаюк. – Тернопіль, 2011. – 216 с.
 30. Штоф В. А. Моделирование и философия : [монография] / В. А. Штоф. – М.-Л. : Наука, 1966. – 301 с.
 31. Logvinenko A. Yu. Games as interactive means to form and develop

- communicative competence / A. Yu. Logvinenko // Conference Proceedings of the 5th International Scientific Conference [«Problems and Prospects of territories' socio-economic development»], (April 14–17). – Opole, Poland, 2016. – P. 114–116.
32. Logvinenko A. Yu. Listening as means of communicative competence formation / A. Yu. Logvinenko // Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel : the way to integratio. – Arial, 2014. – № 5. – P. 218–225.
33. Logvinenko A. Yu. Video as teaching tool for communicative competence formation / A. Yu. Logvinenko // Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel : the way to integratio. – Arial, 2015. –№ 6 – P. 24–29.
34. Professionaly oriented English Communication of Psychologists (in a conflict situation) : [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл] / Л. І. Морська, І. Ю. Левчик. – Тернопіль : «Вектор», 2012. – 140 с.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, що дозволило обґрунтувати й побудувати модель та експериментальну методику забезпечення цього процесу, визначити й експериментально перевірити педагогічні умови підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Визначено, що толерантність – це духовно-моральна якість особистості, що виражена в прийнятті «іншого» як особистості незалежно від національності, мови, віросповідання, переконань, приналежності до громадських організацій, соціального, майнового і службового стану, а також віку, стану здоров'я, статі, раси; готовність прийняти «інших» такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на засадах згоди через розвиток їхньої особистості, відкритої до сприйняття різних культур, здатної поважати багатогранність людської думки, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами.

Підготовку майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи визначено як процес набуття ними теоретичних знань щодо толерантності, оволодіння практичними вміннями організації толерантної взаємодії з учнями в навчально-виховному процесі основної школи засобами іноземної мови, результатом якої є підготовленість студентів до означеної діяльності.

Доведено, що підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи є інтегративною властивістю особистості, яка характеризується ціннісним ставленням до людей незалежно від їхньої національної, культурної, релігійної, вікової, статевої, соціальної приналежності, повагою до думок інших, звичаїв, вірувань, інтересів та почуттів, прийняттям ідей толерантності як

загальнолюдської, особистісної і професійної цінності, здатністю до організації толерантної взаємодії у процесі навчання іноземних мов як на уроці, так і в позакласний час, уміннями конструктивного вирішення конфліктних ситуацій засобами діалогових стратегій.

Іншомовне толерантне середовище розуміється як особливим чином організований освітній процес, що ґрунтується на використанні змодельованих професійних ситуацій під час вивчення іноземної мови і спрямований на формування полікультурної мовної особистості майбутнього вчителя, здатного позиціонувати свою країну в умовах міжкультурного спілкування засобами іноземної мови, залучення студентів до світових культурних традицій, виховання в них поваги до інших народів, забезпечення рівноправного діалогу з представниками інших культур, що відбувається на тлі доброзичливості, взаємодовіри, взаєморозуміння та взаємодії у процесі професійної підготовки.

Визначено структуру підготовленості майбутніх учителів іноземної мови, що містить чотири взаємопов'язаних компоненти (аксіологічний, когнітивний, інтерактивний, афективний), критерії та показники: ціннісний (наявність ціннісних орієнтацій у професійній діяльності, розуміння культурно-національних особливостей різних народів, спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності), змістовий (обізнаність із сутністю толерантності, особливостями взаємодії у ситуації «діалог культур», механізмами толерантної поведінки), діяльнісний (наявність умінь організації міжособистісної толерантної взаємодії, невербальної комунікації, запобігання конфліктів), особистісний (наявність комунікативної толерантності, емпатії, емоційного інтелекту). Схарактеризовано рівні (високий, достатній, задовільний, низький) підготовленості майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Доведено, що підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи відбувається ефективно в

процесі реалізації таких педагогічних умов: створення іншомовного толерантного середовища в студентському колективі; набуття майбутніми вчителями іноземної мови вмінь щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки; залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування.

За результатами констатувального етапу експерименту побудовано й апробовано модель та експериментальну методику підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи під час навчання в педагогічному виші, яка передбачала проведення цілеспрямованої роботи, що відбувалася поетапно (мотиваційно-настановний, комунікативно-поведінковий, самостійно-творчий етапи), із упровадженням визначених педагогічних умов.

Метою першого – мотиваційно-настановного – етапу була реалізація педагогічної умови «створення іншомовного толерантного середовища в студентському колективі», яка була спрямована на набуття студентами необхідних знань щодо сутності поняття «толерантність», ознайомлення з видами толерантності та формами прояву інтолерантності, усвідомлення значущості толерантності в професійній діяльності вчителя іноземної мови. Засобами реалізації зазначеної педагогічної умови виступили лекції, семінари, диспути, дискусії, індивідуальна робота студентів з інформативними джерелами (складання конспектів, написання рефератів, доповідей, складання тезаурусу педагогічних термінів).

На другому – комунікативно-поведінковому – етапі впроваджувалася педагогічна умова «набуття майбутніми вчителями іноземної мови вмінь щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки», що передбачала в межах набуття практичних умінь і навичок студентів щодо формування толерантності в учнів основної школи, організації толерантної взаємодії, відпрацювання їх шляхом упровадження активних методів навчання, рольових ігор, вирішення педагогічних задач, розв'язання конфліктних ситуацій тощо.

Третій – самостійно-творчий – етап був спрямований на реалізацію

педагогічної умови «залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування» і передбачав проведення різних позааудиторних видів роботи, самостійну творчу діяльність студентів застосування студентами здобутих знань, умінь і навичок під час педагогічної практики.

Встановлено, що реалізація моделі й експериментальної методики підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи дозволила досягти позитивних змін у рівнях прояву зазначеного феномена у студентів експериментальної групи порівняно з контрольною. Так, підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи на високому рівні виявлено у 23,8% майбутніх учителів ЕГ (було 5,4%) та 9,6% – КГ (було 5,6%), на достатньому рівні зафіксовано 32,8% студентів ЕГ (було 12,5%) і 15,6% – КГ (було 12,8%), на задовільному рівні стало 33,6% респондентів ЕГ (було 39,7%) та 41,0% – КГ (було 40,1%), на низькому рівні залишилося 9,8% майбутніх учителів ЕГ (було 42,4%) і 33,8% – КГ (було 41,5%). Статистичну значущість і не випадковість позитивних зрушень доведено застосуванням розрахунку λ -критерію Колмогорова-Смирнова.

Проведене дослідження не висвітлює всіх аспектів проблеми підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи. Перспективу подальших наукових досліджень убачаємо в підготовці вчителів-практиків у системі післядипломної освіти до формування толерантності в учнів на заняттях з іноземної мови та в позакласній творчій діяльності, вивчення зарубіжного досвіду й упровадження його прогресивних ідей у практику вітчизняної вищої педагогічної школи.

ДОДАТКИ

Додаток А. 1

МЕТОДИКА «ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ» (за М. Рокичем [18])

Інструкція: «Зараз Вам буде наданий набір із 18 карток із позначенням цінностей. Ваше завдання – розкласти їх за порядком значущості для Вас як принципів, якими Ви керуєтесь у Вашому житті. Кожна цінність написана на окремій картці. Уважно вивчіть картки і, вибравши ту, яка для Вас найбільш значуща, помістіть її на перше місце. Надалі виберіть другу за значущістю цінність і помістіть її слідом за першою. Потім виконайте те саме з усіма картками, що залишилися. Найменш важлива залишиться останньою і посяде 18 місце. Працюйте, не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи Ви зміните свою думку, то можете виправити свої відповіді, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинен відображати Вашу справжню позицію.

Список А (термінальні цінності):

1. Активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість).
2. Життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, що передбачає життєвий досвід).
3. Здоров'я (фізичне і психічне).
4. Цікава робота.
5. Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві).
6. Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною).
7. Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів).
8. Наявність хороших і вірних друзів.
9. Суспільне визнання (повага інших, колективу, товаришів по роботі).
10. Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток).
11. Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей).

12. Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалення).
13. Розваги (приємне проведення часу, відсутність обов'язків).
14. Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках).
15. Щасливе сімейне життя.
16. Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства загалом).
17. Творчість (можливість творчої діяльності).
18. Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх суперечностей, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

1. Акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах.
2. Вихованість (хороші манери).
3. Високі запити (високі вимоги до життя і високі прагнення).
4. Життєрадісність (почуття гумору).
5. Старанність (дисциплінованість).
6. Незалежність (здатність діяти самостійно).
7. Непримиренність до недоліків у собі та інших.
8. Освіченість (широта знань, висока загальна культура).
9. Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати слово).
10. Раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, ухвалювати обдумані, раціональні рішення).
11. Самоконтроль (стриманість, самодисципліна).
12. Сміливість в обстоюванні своєї думки, своїх поглядів.
13. Тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами).
14. Терпимість й толерантне відношення до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їхні помилки та омани.
15. Широта поглядів (уміння зрозуміти чужий погляд, поважати інші смаки,

звичаї, звички).

16. Чесність (правдивість, щирість).
17. Ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі).
18. Чуйність (дбайливість).

Додаток А. 2

КАРТКА САМООЦІНКИ ОБІЗНАНОСТІ З КУЛЬТУРНО- НАЦІОНАЛЬНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ РІЗНИХ НАРОДІВ

Інструкція: Вашій увазі пропонуються запитання, які спрямовані на з'ясування рівня Вашої обізнаності з культурно-національними особливостями різних країн. Вам потрібно відзначити рівень, на якому Ви володієте знаннями щодо культурно-національних особливостей: високий рівень обізнаності (В), достатній рівень обізнаності (Д) задовільний рівень обізнаності (З) низький обізнаності (Н).

№ п/п	Запитання	Рівень знань			
		В	Д	С	Н
1.	Знання, якою мовою спілкуються				
2.	Знання щодо політичного устрою				
3.	Знання щодо релігії, яку сповідують				
4.	знання культурного надбання (література, мистецтво)				
5.	Знання культурно-історичних пам'яток				
6.	Знання національної символіки				
7.	Знання особливостей національних свят, традицій, обрядів				
8.	Знання ділового етикету				
9.	Знання особливостей привітання				
10.	Знання особливостей поведінки в гостинах				

Дякуємо за допомогу!

Додаток А. 3

ЕКСПРЕС-ПИТАЛЬНИК «ІНДЕКС ТОЛЕРАНТНОСТІ» [22]

Інструкція: Оцініть, будь ласка, наскільки Ви згодні або не згодні з наведеними твердженнями, і відповідно до цього поставте відмітку навпроти кожного твердження.

Текст питальника:

№	Твердження	Повністю не згоден	Не згоден	Скоріше не згоден	Швидше згоден	Згоден	Повністю згоден
1	У засобах масової інформації може бути представлена будь-яка думка						
2	У змішаних шлюбах зазвичай більше проблем, ніж у шлюбах між людьми однієї національності						
3	Якщо друг зрадив, треба помститися йому						
4	До представників тих народностей, яких більшість недолюблює, будуть ставитися краще, якщо вони змінять свою поведінку						
5	У суперечці може бути правильним тільки один погляд						
6	Жебраки та безхатченки самі винні у своїх проблемах						
7	Нормально вважати, що твій народ кращий, ніж всі інші						
8	З неохайними людьми неприємно спілкуватися						

9	Навіть якщо у мене є власна думка, я готовий вислухати й інші думки						
10	Усіх психічно хворих людей необхідно ізолювати від суспільства						
11	Я готовий прийняти як члена своєї сім'ї людину будь-якої національності						
12	Біженцям треба допомагати не більше, ніж усім іншим, тому що в місцевих проблемах не менше						
13	Якщо хтось чинить зі мною грубо, я відповідаю тим самим						
14	Я хочу, щоб серед моїх друзів були люди різних національностей						
15	Для наведення порядку в країні необхідна «сильна рука»						
16	Приїжджі повинні мати ті самі права, що й місцеві жителі						
17	Людина, яка думає не так, як я, викликає в мене роздратування						
18	До деяких націй і народів важко добре ставитися						
19	Безлад мене дуже дратує						
20	Будь-які релігійні течії мають право на існування						
21	Я можу уявити людину не такої раси, до якої належу я, своїм близьким другом						

22	Я хотів би стати більш толерантною людиною стосовно інших						
----	---	--	--	--	--	--	--

Опрацювання результатів

Для кількісного аналізу підраховується загальний результат, без поділу на субшкали.

За кожну відповідь на пряме твердження нараховується від 1 до 6 балів («повністю не згоден» – 1 бал, «повністю згоден» – 6 балів). За відповіді на зворотні твердження нараховуються реверсивні бали («повністю не згоден» – 6 балів, «повністю згоден» – 1 бал). Потім отримані бали сумуються.

Номери прямих тверджень: 1, 9, 11, 14, 16, 20, 21, 22.

Номери зворотних тверджень: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 15, 17, 18, 19.

Індивідуальна або групова оцінка виявленого рівня толерантності здійснюється за такими рівнями:

22-60 – низький рівень толерантності. Такі результати свідчать про високу інтолерантність людини і наявність у неї виразних інтолерантних настанов стосовно довкілля і людей.

61-99 – середній рівень. Такі результати демонструють респонденти, для яких характерним є поєднання як толерантних, так і інтолерантних рис. В одних соціальних ситуаціях вони поведуться толерантно, в інших можуть виявляти інтолерантність.

100-132 – високий рівень толерантності. Представники цієї групи характеризуються яскраво вираженою толерантністю. Водночас необхідно розуміти, що результати, що наближаються до верхньої межі (більше 115 балів), можуть свідчити про розмивання в людини «кордонів толерантності», що може бути пов'язане, наприклад, із психологічним інфантилізмом, тенденціями до потурання, поблажливості чи байдужості. Також важливо враховувати, що респонденти, які мають такі показники, можуть демонструвати високий ступінь соціальної бажаності (особливо якщо вони

мають уявлення про погляди дослідника і цілі дослідження).

Для якісного аналізу аспектів толерантності можна використовувати розподіл на субшкали:

1. Етнічна толерантність: 2, 4, 7, 11, 14, 18, 21.
2. Соціальна толерантність: 1, 6, 8, 10, 12, 15, 16, 20.
3. Толерантність як риса особистості: 3, 5, 9, 13, 17, 19, 22.

Субшкала «етнічна толерантність» виявляє ставлення людини до представників інших етнічних груп і настанови у сфері міжкультурної взаємодії. Субшкала «соціальна толерантність» дозволяє досліджувати толерантні і інтолерантні прояви щодо різних соціальних груп (меншин, злочинців, психічно хворих людей), а також вивчати настанови особистості по відношенню до деяких соціальних процесів. Субшкала «Толерантність як риса особистості» містить висловлювання, які діагностують особистісні риси, настанови і переконання, що значною мірою визначають ставлення людини до довкілля.

Додаток А. 4

ПИТАЛЬНИК «ПОВНОТА РОЗУМІННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ»

(за А. Фурманом та О. Шаюк [29])

1. Сутність толерантності

1.1. Опишіть Ваше загальне уявлення про толерантність як соціокультурне явище.

1.2. Який зміст вкладаєте Ви у поняття «толерантність»?

1.3. Аргументуйте, чи є альтернатива ідеї толерантності?

1.4. Доведіть значущість толерантності у повсякденній взаємодії людей.

2. Функції толерантності

2.1. Які функції виконує толерантність у Вашому розумінні.

2.2. Назвіть та аргументуйте головне призначення толерантності у людській життєдіяльності.

2.3. Чи впливає толерантність на Ваш світогляд? (аргументуйте своє «так» і «ні»).

2.4. Як Ви вважаєте, чи передбачає толерантність моральний обов'язок та відповідальність?

3. Структура толерантності

3.1. Підберіть якомога більше синонімів до слова «толерантність».

3.2. Порівняйте «толерантність» та «інтолерантність» (або нетолерантність) за використанням фактів суспільного повсякдення.

3.3. У чому і як виявляється толерантність у спілкуванні людей?

3.4. Чи може бути ефективне ділове спілкування без толерантності з обох сторін?

4. Види толерантності.

4.1. Що таке релігійна толерантність і як ви розвиваєте її у собі?

4.2. Назвіть головні ознаки своєї майбутньої професійної толерантності (як педагога початкової школи).

4.3. Чи потрібно майбутнім учителям володіти навиками толерантного спілкування? (аргументуйте своє «так» і «ні»).

4.4. Чи існують межі людської міжособистісної толерантності?

5. Особистісний простір толерантності

5.1. Які властивості і риси у своїй щоденній поведінці виявляє толерантна особистість?

5.2. Які з описаних Вами властивостей і рис та якою мірою притаманні Вам?

5.3. Чи толерантні Ви самі до себе та як розумієте термін «толерантність»?

5.4. Аргументуйте, чи змінилася (якщо так, то наскільки) Ваша толерантність упродовж навчання в педагогічному університеті.

Дякуємо за щирі відповіді!

Додаток А. 5

ДІАГНОСТИКА УСВІДОМЛЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ЗНАЧУЩОСТІ ЩОДО АКТУАЛЬНОСТІ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ [22]

Інструкція. Вам пропонується низка тверджень. Поставте позначку від 1 до 4 навпроти кожного з них, відповідно до того, наскільки Ви з ним згодні або не згодні.

Текст опитування

№	Твердження	4	3	2	1
1	Я думаю, що необхідно стерегтися відносин з іншими країнами для збереження культурної ідентичності країни				
2	Я негативно ставлюся до будь-яких представників інших національностей				
3	Мені б хотілося спілкуватися з представниками різних етнічних груп, здійснювати міжкультурне спілкування				
4	Вважаю, що полікультурна освіта сприяє врегулюванню міжособистісних відносин та національних конфліктів				
5	Вважаю вірним судження «Толерантність – це те, що робить можливим досягнення миру та приводить від культури війни до культури миру»				
6	Я не вважаю за необхідне формування навичок співпраці в умовах міжкультурного діалогу				
7	Вважаю необхідним засвоєння особливостей різних культур				
8	Я погоджуюсь, що коли людина опиняється в іншому культурно-мовному середовищі, вона відчуває так				

	званий «культурний шок» через недостатнє знання національних цінностей і досвіду спілкування з іншомовними представниками				
9	Я не згоден, що процес глобалізації призводить до виникнення культурних форм, нових цінностей, зразків поведінки і діяльності				
10	Вважаю, що використання країнознавчої інформації забезпечує підвищення пізнавальної активності				
11	Я зацікавлений у розширенні загального світогляду, причому маю бажання познайомитися з побутом, культурою, традиціями, історією, географією інших країн				
12	Мене не цікавлять автентичні матеріали: справжні літературні, образотворчі, музичні добутки, предмети реальної дійсності (одяг, меблі, посуд) та їх ілюстративне зображення				
13	Вважаю актуальним виховання громадянина на ідеях гуманізму, демократії, моральності, волі й рівноправності				
14	Я погоджуюсь, що вищі навчальні заклади повинні готувати таку особистість, яка має толерантний світогляд, здатна до міжкультурного діалогу й взаєморозуміння з представниками інших народів				
15	Я не вважаю, що в мене є здатність до культурного самовизначення і зміни свідомості				

Додаток А. 6**ТЕСТ «ЧИ ВИЯВЛЯЄТЕ ВИ ТОЛЕРАНТНУ ПОВЕДІНКУ» [9]**

Інструкція: Виберіть ту відповідь, яку Ви вважаєте правильною.

1. Для того, щоб не було війни
- а) Не можна нічого зробити, оскільки війни будуть завжди.
- б) Потрібно розуміти, чому вони відбуваються.
2. У педагогічному університеті, де Ви навчаєтеся, проходить акція «Милосердя»...
- а) Це Вас не цікавить.
- б) Ви намагатиметеся чим зможете допомогти у її проведенні.
3. Ви чините опір насильницьким діям.....
- а) Відповідаючи насиллям.
- б) Ви приєднуєтеся до акцій проти насильницьких дій.
4. Коли Ви бачите, що одна сильніша людина кривдить більш слабку то...
- а) Байдуже проходите.
- б) Втручаєтеся і заступаєте за слабшого.
5. Незнайома для Вас людина просить допомоги, Ви....
- а) Пройдете мимо і не зважатимете.
- б) Спробуйте вникнути та допомогти всім, чим зможете
6. Ваш кривдник потрапив у біду і від Вас потрібна допомога, Ви...
- а) Скажете що він отримав по заслuzі і не будете допомагати.
- б) Обов'язково відкладете чвари і допоможете.
7. Ваш однокласник відповідаючи на запитання викладача розгубився, Ви
- а) Піднімете руку і дасте відповідь на поставлене запитання.
- б) Дасте час, щоб однокласник подумав і відповів сам.
8. Ваш найкращий друг вчинив вчинок, який Ви зовсім не розумієте та не сприймаєте, Ви...

- а) Засуджуватимете його та докорятимете
- б) Спробуєте зрозуміти його та допомогти вийти із скрутного становища.

Обробка результатів тестування

Чим більше варіантів «Б» оберуть студенти, тим вищий рівень толерантності в них є.

Додаток А. 7

ДІАГНОСТИКА ЕТНІЧНОЇ АФІЛІАЦІЇ [22]

Інструкція: Прочитайте твердження питальника й оцініть ступінь своєї згоди (або незгоди) з ними. Не витрачайте часу на обдумування відповідей. Давайте ту відповідь, яка першою прийшла Вам у голову. Кожне наступне твердження читайте тільки після того, як Ви вже оцінили попереднє. На бланку для відповідей проти кожного судження обведіть кружком цифру, що відповідає обраному Вами відповіді. Обведіть цифру – 1, якщо Ви повністю не згодні з судженням; цифру 2, якщо Ви скоріше не згодні із судженням; цифру 3, якщо Ви скоріше згодні із судженням; цифру 4, якщо Ви повністю згодні із судженням.

Бланк відповідей

№	Судження	1	2	3	4
1	Треба прагнути підтримувати звичаї, традиції і спосіб життя свого народу				
2	У своїх вчинках слід керуватися скоріше особистими інтересами, ніж якими-небудь іншими, в тому числі і національними				
3	Взаєморозуміння в сім'ї абсолютно не залежить від того, до якої національності належать члени цієї родини				
4	Кожна людина несе в собі частку провини за помилки, здійснені його народом				
5	У житті необхідно дотримуватися норм і правил, вироблених у культурі свого народу				
6	У житті необхідно жити своїм розумом без опори на норми і правила поведінки, прийняті в того чи того народу				

7	Взаєморозуміння між народами не залежить від того, яку релігію вони сповідують				
8	Людині необхідно відчувати себе частиною якогось народу				
9	Сучасній людині не обов'язково відчувати себе частиною якогось народу				
10	Людина завжди повинна пам'ятати про свою національність				
11	Окрема людина не може відповідати за справи свого народу				
12	За національністю людини завжди можна побачити її народ				

Додаток А. 8**ТЕСТ «ПРО ЩО ГОВОРЯТЬ ВАМ МІМІКА І ЖЕСТИ?» [28]**

1. Ви вважаєте, що міміка і жести – це:

- а) спонтанне вираження душевного стану людини в певний момент,
- б) доповнення до мови;
- в) зрадницький вияв нашої підсвідомості.

2. Чи вважаєте Ви, що у жінок мова міміки і жестів виразніша, ніж у чоловіків?

- а) так;
- б) ні;
- в) не знаю.

3. Як Ви вітаєтеся з дуже хорошими товаришами?

- а) радісно кричите: «Привіт!»;
- б) сердечним рукостисканням;
- в) Ви обнімаєте один одного;
- г) вітаєте їх стриманим рухом руки;
- д) цілуєте один одного в щоку.

4. Яка міміка і жести означають в усьому світі одне і те саме? (обґрунтуйте три відповіді):

- а) коли хитають головою;
- б) коли кивають головою;
- в) коли морщать носа;
- г) коли морщать лоба;
- д) коли моргають;
- є) коли посміхаються.

5. Яка частина тіла найвиразніша?

- а) ступні;
- б) ноги;

- в) руки;
- г) кисті рук;
- д) плечі.

6. Яка частина Вашого власного обличчя найвиразніша? (дві відповіді):

- а) лоб;
- б) брови;
- в) очі;
- г) ніс;
- д) губи;
- є) куточки рота.

7. Коли Ви проходите повз вітрину магазину, в якій видно Ваше відображення, на що Ви звертаєте увагу насамперед?

- а) на те, як на Вас сидить одяг;
- б) на зачіску;
- в) на статуру;
- г) ні на що.

8. Якщо хтось, розмовляючи або сміючись, часто закриває рот рукою, у Вашому уявленні це означає, що:

- а) йому є що ховати;
- б) у нього некрасиві зуби;
- в) він чогось соромиться.

9. На що Ви передусім звертаєте увагу у Вашого співбесідника?

- а) очі;
- б) рот;
- в) руки;
- г) позу.

10. Якщо Ваш співбесідник, розмовляючи з Вами, відводить очі, це для Вас ознака:

- а) нечесності;
- б) невпевненості в собі;

в) зібраності.

11. Чи можна за зовнішнім виглядом взнати типового злочинця?

а) так;

б) ні;

в) не знаю.

12. Чоловік починає розмову з жінкою. Він це робить тому, що:

а) перший крок завжди роблять саме чоловіки;

б) жінка несвідомо дає зрозуміти, що хотіла б, щоб з нею розмовляли;

в) він дещо мужній для того, щоб ризикувати одержати «отворот поворот».

13. У Вас склалося враження, що слова людини не відповідають тим «сигналам», які можна вловити з її міміки і жестів. Чому Ви більше вірите?

а) словам;

б) «сигналам»;

в) вона взагалі викличе у Вас підозру?

14. Поп-зірки, наприклад Мадонна або Принц, направляють публіці «сигнали», що мають однозначно еротичний характер. Що, по-вашому, за цим ховається?

а) просто фіглярство;

б) вони «заводять» публіку;

в) це вираження їхнього власного настрою.

15. Ви дивитеся наодинці страшну детективну кінострічку. Що з Вами відбувається?

а) дивитесь цілком спокійно;

б) реагуєте на те, що відбувається, кожною клітинкою своєї істоти;

в) заплющуєте очі під час особливо страшних сцен.

16. Чи можна контролювати свою міміку?

а) так;

б) ні;

в) лише окремі її елементи.

17. При інтенсивному флірті Ви спілкуєтесь переважно:

- а) очима;
- б) руками;
- в) словами.

18. Чи вважаєте Ви, що більшість наших жестів:

- а) перейняті в когось і заучені;
- б) передаються із покоління в покоління;
- в) закладені в нас від природи.

19. Якщо в людини борода, для Вас це ознака:

- а) мужності;
- б) того, що людина хоче сховати риси свого обличчя;
- в) того, що цей тип занадто ледачий, щоб поголитися.

20. Більшість людей вважають, що права та ліва сторони обличчя в них різняться. Ви згодні з цим?

- а) так;
- б) ні.

Додаток А. 9

**КАРТКА САМООЦІНКИ СТУДЕНТІВ РІВНЯ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ
ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТАМ (за К. Розум [20])**

Інструкція. Просимо Вас оцінити свій рівень знань та вмінь щодо конфліктів. Відзначте рівень, який, на Вашу думку, найбільш точно відповідає Вам.

Показники	Високий рівень	Задовільний рівень	Низький рівень
знання теорії і методики конфліктів			
володіння знаннями щодо видів конфліктів			
усвідомлення цілей розв'язання конфліктів			
усвідомлення значущості до запобігання і розв'язання конфліктів для майбутньої професійної діяльності			
здатність самостійно вирішати конфлікт			
здатність здійснювати аналіз власної діяльності і діяльності учнів у конфліктній ситуації			
прагнення до запобігання конфліктних ситуацій			

Дякуємо Вам за допомогу в роботі!

Додаток А. 10.

ДІАГНОСТИКА КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

(за методикою В. Бойка [27])

Інструкція. Вам надається можливість здійснити екскурс у багатообразність людських відносин. З цією метою Вам пропонується оцінити себе в дев'яти запропонованих нескладних ситуаціях взаємодії з іншими людьми. У ході відповіді важлива перша реакція. Пам'ятайте, що немає поганих чи гарних відповідей. Відповідати потрібно, довго не роздумуючи, не пропускаючи запитання. Нижче наводяться судження; скористуйтеся оцінками від 0 до 3 балів, щоб виразити, наскільки вірні вони стосовно особисто Вас:

- 0 балів – зовсім невірно,
- 1 – вірно в деякому ступені (несильно),
- 2 – вірно в значному ступені (значно),
- 3 – вірно у вищому ступені (дуже сильно).

1. Перевірте себе: наскільки Ви здатні приймати чи не приймати індивідуальності людей, які Вам зустрічаються (оцінка суджень від 0 до 3 балів).

		бали
1	Повільні люди зазвичай діють мені на нерви	
2	Мене дратують метушливі, непосидючі люди	
3	Гучні дитячі ігри переношу складно	
4	Оригінальні, нестандартні, яскраві особистості зазвичай діють на мене негативно	
5	Досконала у всіх аспектах людина насторожила б мене	
	ВСЬОГО:	

2. Перевірте себе: чи немає у Вас тенденції оцінювати людей, виходячи із власного «Я» (оцінка суджень від 0 до 3 балів).

		бали
1	Мене зазвичай виводить із рівноваги некмітливий співрозмовник	
2	Мене дратують любителі поговорити	
3	Мені не хотілося б розмовляти з байдужим для мене супутником у потязі, літаку, якби він виявив ініціативу	
4	Мені не хотілося б розмовляти з випадковим супутником, який нижче за мене за рівнем знань і культури	
5	Мені важко знайти спільну мову з партнерами іншого інтелектуального рівня, ніж у мене	
	ВСЬОГО:	

3. Перевірте себе: наскільки категоричні чи незмінні Ваші оцінки на адресу тих, хто Вас оточує (оцінка суджень від 0 до 3 балів).

		бали
1	Сучасна молодь викликає неприємні почуття своїм зовнішнім виглядом (зачіска, косметика, одяг)	
2	Так звані «нові росіяни» зазвичай складають неприємне враження або безкультур'ям, або рвачеством	
3	Представники деяких національностей у моєму оточенні відверто несимпатичні мені	
4	Є тип чоловіків (жінок), який я не переносю	
5	Терпіти не можу ділових партнерів з низьким професійним рівнем	
	ВСЬОГО:	

4. Перевірте себе: наскільки Ви вмієте приховувати чи згладжувати неприємні враження під час зіткнення з некомунікабельними якостями людей (оцінка суджень від 0 до 3 балів).

		бали
1	Уважаю, що на грубість потрібно відповідати тим самим	
2	Мені складно приховати, якщо людина чимсь неприємна	
3	Мене дратують люди, які прагнуть у суперечці наполягати на своєму	
4	Мені неприємні самовпевнені люди	
5	Зазвичай мені складно утриматися від зауваження на адресу злої чи нервової людини, яка штовхається у транспорті	
	ВСЬОГО:	

5. Перевірте себе: чи є у Вас схильність перевиховувати партнера (оцінка суджень від 0 до 3 балів).

		бали
1	Я маю звичку повчати тих, хто мене оточує	
2	Невиховані люди обурюють мене	
3	Я часто ловлю себе на тому, що намагаюсь виховувати когось	
4	Я за звичкою постійно роблю комусь зауваження	
5	Я люблю командувати близькими	
	ВСЬОГО:	

6. Перевірте себе: наскільки Ви схильні підганяти партнерів під себе, робити їх зручними (оцінка суджень від 0 до 3 балів).

		бали
1	Мене дратують люди похилого віку, коли в годину пік опиняються у міському транспорті чи в крамницях	
2	Жити в номері готелю з чужою людиною для мене просто мука	
3	Коли партнер не погоджується в чомусь із моєю правильною позицією, то зазвичай це дратує мене	
4	Я виявляю нетерплячість, якщо мені заперечують	

5	Мене дратує, якщо партнер робить щось по-своєму, не так, як мені того хочеться	
	ВСЬОГО:	

7. Перевірте себе: чи властива Вам така тенденція поведінки (оцінка суджень від 0 до 3 балів).

		бали
1	Зазвичай я сподіваюся, що мої образники отримують по заслuzі	
2	Мені часто докоряють у буркотливості	
3	Я довго пам'ятаю образи, які нанесли мені ті люди, яких я ціную і поважаю	
4	Не можна прощати співробітникам нетактовні жарти	
5	Якщо діловий партнер ненавмисно задіне моє самолюбство, то я на нього все одно ображуся	
	ВСЬОГО:	

8. Перевірте себе: наскільки Ви терплячі до дискомфортних станів людей, які Вас оточують (оцінка суджень від 0 до 3 балів).

		бали
1	Я осуджую людей, які плачуться у чужу жилетку	
2	Внутрішньо я не схвалюю колег (приятелів), які у зручному випадку розповідають про свої хвороби	
3	Я намагаюсь уникати розмови, коли хтось починає жалітися на своє сімейне життя	
4	Зазвичай я без особливої уваги вислуховую сповіді друзів (подруг)	
5	Іноді мені подобається позлити когось із рідних чи близьких	
	ВСЬОГО:	

9. Перевірте себе: які Ваші адаптаційні здібності у взаємодії з людьми

(оцінка суджень від 0 до 3 балів).

		бали
1	Зазвичай мені важко поступатися партнерам	
2	Мені важко ладити з людьми, в яких поганий характер	
3	Зазвичай я важко пристосовуюся до нових партнерів по спільній роботі	
4	Я уникаю підтримувати стосунки з дещо дивними людьми	
5	Зазвичай я із принципу наполягаю на своєму, навіть, якщо розумію, що партнер правий	
	ВСЬОГО:	

Обробка й інтерпретація даних

Ви ознайомилися з деякими поведінськими ознаками, що свідчать про низький рівень загальної комунікативної толерантності. Підрахуйте суму балів, отриманих Вами за всіма ознаками, і зробіть висновок: чим більше балів, тим нижчий рівень комунікативної толерантності. Максимальне число балів, яке можна отримати – 135, свідчить про абсолютну нетерпимість до людей, що навряд чи можливе для нормальної особистості. Точно так само неможливо отримати нуль балів – свідчення терпимості до всіх типів партнерів у всіх ситуаціях.

Зверніть увагу на те, за якими із запропонованих вище поведінських ознак у Вас найбільші сумарні оцінки (тут можливий інтервал від 0 до 15 балів). Чим більше балів за конкретною ознакою, тим менше Ви терпимі до людей в цьому аспекті відносин з ними. Навпаки, чим менші Ваші оцінки за тією чи тією поведінською ознакою, тим вищий рівень загальної комунікативної толерантності за цим аспектом відносин з партнерами. Зрозуміло, що отримані дані дозволяють помітити лише основні тенденції, властиві Вашій взаємодії з партнерами.

Додаток А. 11

ДІАГНОСТИКА ЗДАТНОСТІ ДО ЕМПАТІЇ (за Є.Роговим [22])

Інструкція. Пропонуємо оцінити декілька тверджень. Для з'ясування рівня емпатійних тенденцій (вміння співпереживати) пропонується на кожне з 36 тверджень вибрати варіант відповіді та оцінити його: якщо Ви відповіли «не знаю» – 0 балів, за відповідь «ні, ніколи» додайте 1 бал, «подекуди» – 2, «часто» – 3, «майже завжди» – 4, «так, завжди» – 5.

Питальник

- 1) Мені більше подобаються книжки про подорожі, ніж книги з серії «Життя видатних людей».
- 2) Дорослих дітей дратує турбота батьків.
- 3) Мені подобається розмірковувати про причини успіхів та невдач інших людей.
- 4) Серед розмаїття музичних напрямів віддаю перевагу «сучасним ритмам».
- 5) Несправедливі дорікання хворого треба терпіти, навіть якщо це відбувається роками.
- 6) Хворій людині можна допомогти навіть словом.
- 7) Стороннім особам не слід втручатись у конфлікт між двома.
- 8) Старі люди, як правило, безпідставно образливі.
- 9) Коли я в дитинстві я слухав сумну історію, на мої очі самі навертались сльози.
- 10) Роздратований стан моїх батьків впливає на мій настрій.
- 11) Я байдужий до критики на свою адресу.
- 12) Мені більш подобається роздивлятися портрети, ніж картини з пейзажами.
- 13) Я завжди все вибачав своїм батькам, навіть якщо вони були неправі.
- 14) Якщо кінь погано тягне, його треба підганяти.
- 15) Коли я читаю про драматичні події в житті людей, то відчуваю, ніби це

відбувається зі мною.

- 16) Батьки ставляться справедливо до своїх дітей.
- 17) Коли бачу підлітків або дорослих, що сперечаються, я втручаюсь у сварку.
- 18) Я не звертаю уваги на поганий настрій своїх батьків.
- 19) Я подовгу спостерігаю за поведінкою птахів, тварин, відкладаючи інші справи.
- 20) Фільми й книги можуть викликати сльози лише у несерйозних людей.
- 21) Мені подобається спостерігати за виразом обличчя і поведінкою незнайомих людей.
- 22) У дитинстві я часто приносив додому бездомних котів і собак.
- 23) Всі люди необґрунтовано злі.
- 24) Дивлячись на сторонню людину, мені хочеться вгадати, як складеться її доля.
- 25) У дитинстві менші за віком ніж я «ходили за мною по п'ятах».
- 26) Коли я бачу поранену тварину, завжди намагаюсь їй допомогти.
- 27) Людині стане легше, якщо уважно вислухати її скарги.
- 28) Побачивши вуличну пригоду, я намагаюся не потрапити в число свідків.
- 29) Меншим подобається, коли я пропоную їм свою ідею, справу або розвагу.
- 30) Люди перебільшують здатність тварин відчувати настрій свого хазяїна.
- 31) Зі складних конфліктних ситуацій людина повинна виплутуватися самотійно.
- 32) Якщо дитина плаче, на те є свої причини.
- 33) Молодь завжди повинна задовольняти будь-які прохання старих людей.
- 34) Мені б хотілося розібратися, чому деякі з моїх однокласників іноді були замріяні.
- 35) Безпритульних домашніх тварин треба відловлювати і знищувати.
- 36) Якщо мої друзі починають обговорювати зі мною свої особисті проблеми, я намагаюсь змінити тему розмови.

Обробка та інтерпретація даних

Вам пропонується перевірити ступінь відвертості, з яким Ви відповідали. Якщо Ви відповіли “не знаю” на твердження №№ 3, 9, 11, 13, 28, 36, а також “так, завжди” на пункти №№ 11, 13, 15, 27, то не бажали бути відвертими самі з собою. Результатам тестування можна довіряти, якщо з усіх перерахованих тверджень Ви дали не більше трьох невідвертих відповідей. Далі пропонується підрахувати бали, отримані за відповіді на пункти №№ 2, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 32 та співвіднести їх зі шкалою розвитку емпатійних тенденцій.

Якщо Ви набрали від 82 до 90 балів – це найвищий рівень емпатійності. У Вас хворобливо розвинене співпереживання. У спілкуванні Ви як «барометр» реагуєте на настрій співрозмовника, який ще не встиг сказати й слова. Дорослі й діти довіряють вам свої таємниці та звертаються за порадою. Ви постійно турбуєтеся про рідних та близьких. Нерідко відчуваєте комплекс провини, побоюючись заподіяти людям клопіт. Ви дуже вразливі. Слід звернути увагу на своє психічне здоров'я, адже Ви близькі до нервового потрясіння.

Від 63 до 81 балів – висока емпатійність. Ви чуйні до потреб довколишніх людей, великодушні, здатні вибачати. З непідробним інтересом ставитеся до людей, Вам подобається “читати” їхні обличчя. Ви швидко налагоджуєте стосунки, знаходите спільну мову. Довколишні цінують Вас за душевність. Ви намагаєтеся уникати конфліктів та знаходити компроміси. Адекватно сприймаєте критику. Оцінюючи події, Ви більше довіряєте почуттям та інтуїції, ніж аналітичним висновкам. Вас легко вивести із рівноваги.

Від 37 до 62 балів – нормальний рівень емпатійності. Довколишні не можуть назвати Вас «товстошкірим», але водночас Ви не є дуже вразливою людиною. Під час спілкування уважні, намагаєтеся зрозуміти те, що було висловлено словами. Читаючи художні твори, переглядаючи фільми, Ви більше слідкуєте за розвитком подій, ніж за переживаннями героїв. Ви

відчуваєте певні труднощі у прогнозуванні стосунків між людьми.

12-36 балів – низький рівень емпатійності. Ви відчуваєте труднощі в налагодженні стосунків між людьми. Подекуди не розумієте емоційні прояви, вважаючи їх зайвими. Надаєте перевагу усамітненим заняттям, а не роботі з людьми. Більше цінуєте людей за їх ділові якості, ніж за чуйність.

11 балів і менше – найнижчий рівень. Ви відчуваєте труднощі в ініціюванні розмови, не знаходите взаєморозуміння з довколишніми людьми. Ви дуже продуктивно працюєте індивідуально, але під час взаємодії маєте протилежний результат. З іронією ставитеся до сентиментальних проявів.

ДОДАТОК А. 12
ДІАГНОСТИКА «ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ»
(за Н.Холлом [27])

Інструкція. Нижче Вам будуть запропоновані вислови, які так чи інакше відображають різні аспекти Вашого життя. Будь ласка, запишіть цифру праворуч від кожного твердження, оцінюючи Вашу відповідь за однією з градацій.

- Повністю не згоден (- 3 бали).
- В основному не згоден (- 2 бали).
- Частково не згоден (- 1 бал).
- Частково згоден (+1 бал).
- В основному згоден (+2 бали).
- Повністю згоден (+3 бали)

Питальник

1. Для мене як негативні, так і позитивні емоції слугують джерелом знання про те, як діяти в житті.
2. Негативні емоції допомагають мені зрозуміти, що я повинен змінити у своєму житті.
3. Я спокійний, коли відчуваю тиск з боку іншої людини.
4. Я здатний спостерігати зміну своїх власних відчуттів.
5. Коли необхідно, я можу бути спокійним і зосередженим для того, щоб діяти відповідно до запитів життя.
6. Коли необхідно, я можу викликати в себе широкий спектр позитивних емоцій: веселощі, радість, внутрішнє піднесення та гумор.
7. Я стежу за тим, як я себе почуваю.
8. Після того, як щось збентежило мене, я можу легко упоратися зі своїми
9. почуттями.
10. Я здатний вислуховувати проблеми інших людей.

11. Я не зациклююся на негативних емоціях.
12. Я чутливий до емоційних потреб інших.
13. Я можу впливати на інших людей заспокійливо.
14. Я можу примусити себе знову й знову ставати перед перешкодами.
15. Я прагну ставитися до життєвих проблем творчо.
16. Я адекватно реагую на настрої, прагнення і бажання інших людей.
17. Я можу легко входити в стан спокою, готовності та зосередженості.
18. Коли дозволяє час, я звертаюся до своїх негативних почуттів і розмірковую про те, в чому проблема.
19. Я здатний швидко заспокоїтися після несподіваного засмучення.
20. Знання про власні почуття допомагають мені підтримувати себе «у формі».
21. Я добре розумію емоції інших людей, навіть якщо вони не висловлюються відверто.
22. Я можу точно розпізнавати емоції за виразом обличчя.
23. Я можу легко відкинути негативні відчуття, коли необхідно діяти швидко.
24. Я добре розпізнаю ознаки того, що людина потребує в дану хвилину.
25. Люди вважають мене знавцем переживань інших людей.
26. Люди, які усвідомлюють свої справжні почуття, краще керують своїм життям.
27. Я здатний поліпшити настрій інших людей.
28. Зі мною можна порадитися з питань відносин між людьми.
29. Я добре налаштовуюсь на емоції інших людей.
30. Я допомагаю іншим використовувати їхні власні намагання для досягнення мети.
31. Я можу легко відсторонитись від неприємних почуттів.

Обробка та інтерпретація даних

Ключ

Шкала «Емоційна обізнаність» – пункти 1, 2, 4, 17, 19, 25.

Шкала «Управління власними емоціями» – пункти 3, 7, 8, 10, 18, 30.

Шкала «Самотивація» – пункти 5, 6, 13, 14, 16, 22.

Шкала «Емпатія» – пункти 9, 11, 20, 21, 23, 28.

Шкала «Розпізнавання емоцій інших людей» – пункти 12, 15, 24, 26, 27, 29.

Додаток Б

ПРОГРАМА ПЕДАГОГІЧНОГО ГУРТКА «ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ ТОЛЕРАНТНОСТІ»

Мета занять гуртка: сформувані теоретичні уявлення про зміст толерантності як інтегративну властивість особистості, навички діагностики толерантності й уміння застосовувати методи педагогічного консультування в галузі толерантності.

Завдання:

- введення в предмет і проблематику педагогіки толерантності;
- ознайомлення з видами толерантності;
- формування вмінь і навичок толерантної поведінки;
- формування вмінь і навичок емоційної регуляції;
- формування вмінь і навичок діагностики толерантності;
- формування вмінь і навичок, необхідних для практичного використання тренінгових програм, спрямованих на розвиток толерантності в учнів основної школи.

Очікувані результати:

- знання основних теоретичних підходів до розуміння толерантності, уміння виокремлювати соціально-психологічний аспект проблеми толерантності;
- знання механізмів формування толерантності/інтолерантності на міжособистісному і міжгруповому рівнях;
- володіння технологіями діагностики проявів толерантності / інтолерантності на рівні особистості і групи щодо різних соціальних об'єктів;
- готовність до практичного використання чинних програм з формування толерантної поведінки;
- уміння розробляти і впроваджувати програми соціально-психологічного тренінгу з формування толерантності.

Унаслідок засвоєння програми гуртка студенти повинні демонструвати:

- мотивацію на толерантну взаємодію і розуміння необхідності створення іншомовного толерантного середовища в навчальному закладі;
- практичні навички організації толерантної взаємодії;
- знання і уміння, необхідні для формування толерантності в учнів основної школи в навчально-виховному процесі;
- потребу й уміння дослідницької і моделювальної діяльності в галузі виховання толерантності.

Заняття 1.

Вправа: «Емблема толерантності»

Мета: спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності, формування вмінь організації міжособистісної толерантної взаємодії, розвиток емпатії, емоційного інтелекту.

Матеріали: папір, кольорові олівці або фломастери, ножиці, скотч.

Процедура проведення. Студенти отримують завдання створити емблему толерантності. Кожен спробує самостійно намалювати таку емблему, яка могла б друкуватися на суперобкладинці, національних прапорах. Процес малювання займає 5-7 хв. Після завершення роботи учасники розглядають малюнки один одного (для цього можна ходити по кімнаті). Після ознайомлення з результатами творчості інших учасники повинні розбитися на підгрупи на основі подібності між малюнками. Важливо, щоб кожен учасник самостійно прийняв рішення про приєднання до тієї або іншої групи. Кожна з утворених підгруп повинна пояснити, що спільного в їхніх малюнках, і висунути гасло, який відбивав би суть їх емблем (обговорення-3-5 хв.). Заключний етап вправи - презентація емблем кожної підгрупи.

Вправа «Пантоміма толерантності»

Мета: спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності, формування вмінь організації міжособистісної толерантної

взаємодії, розвиток емоційного інтелекту.

Матеріали: написані на окремих аркушах паперу кілька визначень толерантності; все, що може стати в нагоді для пантоміми – моток мотузки, стрічка, приладдя для малювання.

Процедура проведення. Всі учасники розбиваються на 3-4 гр (по 3-5 осіб). Кожна підгрупа отримує одне із визначень толерантності, вивішених на дошці. Завдання полягає в тому, щоб пантомімічно зобразити це визначення таким чином, щоб інші учасники здогадалися, про який саме визначенні йдеться. На підготовку пантоміми-5 хв.

Після вправи проводиться обговорення: Яка пантоміма була найбільш «однозначною» і не викликала труднощів при вгадуванні? З якими труднощами зіткнулися групи в процесі придумування пантоміми?

Заняття 2.

Вправа «Культіонарі» [4]

Мета: формування ціннісних орієнтацій у професійній діяльності; розуміння культурно-національних особливостей різних народів; спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності; формування вмінь організації міжособистісної толерантної взаємодії, невербальної комунікації, запобігання конфліктів, розвиток комунікативної толерантності.

Матеріали: Перелік речей/слів, аркуші паперу, маркери для малювання, скоч для експонування малюнків.

Процедура проведення. Студенти об'єднуються в групи по три-чотири особи, які беруть по кілька аркушів паперу і сідають так, щоб вони були дещо віддалені один від одного. Запрошуються по одному учаснику з кожної групи, яким називається певне слово для малювання. Групи повинні намалювати це слово так, щоб інші учасники могли відгадати його. Дозволяється лише малювати картинки, не можна писати слова, або цифри. Розмовляти також не можна. Можна лише подавати знак на підтвердження

правильності або не правильності відповідей. Інші члени групи можуть лише виголошувати свої догадки і не можуть ставити запитань. Коли слово відгадано, група має повідомити про це ведучого. Після кожного раунду студента, який малював слово, просять написати слово під малюнком незалежно від того, чи було відгадано слово. Після того обирається інша людина, яка малюватиме. Наприкінці вправи групи демонструють свої малюнки й проводиться обговорення.

Можливі для малювання слова: Расизм – Відмінність – Освіта – Дискримінація – Антисемітизм – Біженець – Конфлікт – Європейський – Українець – Селянин – Бідність – Мусульманин – Гомосексуаліст – Європейка – Рівність – ВІЛ позитивна особа – Циган – Японець – Росіянин – Африканець – Права людини – ЗМІ – Турист – Іноземець – Солідарність – Слепа людина – Любов – Араб – Грузин.

Рольова гра «Європейський потяг» [4]

Мета: комунікативної толерантності, емпатії.

Процедура проведення: Студенти розподіляються на творчі групи, яким дається опис людей, які подорожуватимуть у потязі. Кожний із учасників індивідуально обирає 3 особи, з якими б він хотів подорожувати найбільше, та три людини, з якими б він хотів подорожувати найменше. Після того, коли всі зробили свій вибір, студентам пропонується поділитись своїми особистими виборами та причинами, чому вони зробили саме такий вибір; порівняти свій вибір та причини, знайти відмінності та спільності; зробити спільний список людей (відмічаючи плюсами людей, із ким би вони хотіли їхати, та мінусами – тих, з ким не хотіли б). Надалі кожна група презентує свої висновки, включаючи причини свого вибору.

Сценарій: «Ви сідаєте в потяг «Східний експрес» для здійснення подорожі з Лондону до Одеси. Подорож триватиме 7 днів. Ви маєте білет у купейному вагоні і будете їхати з трьома іншими пасажирями. З ким би з наведених нижче пасажирів ви б хотіли подорожувати?

Перелік пасажирів: повія; афроамериканець; неформал (скінхед); актор з

гітарою; депутат; спортсмен; циганка; мусульманин – фундаменталіст; єврей; чеченський біженець; нелегальний заробітчанин; п'яний пасажир; віл-інфікований; наркоман; селянин; вагітна жінка; людина з місць позбавлення волі; людина на інвалідному візку; гомосексуаліст.

Обговорення та оцінка: Дискусія базуватиметься на результатах роботи груп. Порівняння результатів роботи різних груп є гарним початком дискусії. Можна продовжувати, ставлячи питання: Наскільки реалістичною є представлена ситуація? Чи хтось з учасників колись на власному досвіді стикався з такою ситуацією? Які фактори були основними, коли Ви робили свій вибір? Якщо групам не вдалося домовитись, чому це сталося? Що було найважчим в цій справі? Які фактори заважали Вам досягти згоди? Які стереотипи пробуджує список пасажирів? Чи містяться ці стереотипи в описі справи, чи вони походять з нашої уяви? Звідки ми взяли наші уявлення? Як би Ви почувались в ситуації, коли ніхто не хотів би їхати з Вами в купе?

Заняття 3.

Рольова гра «Чарівна крамниця»

Мета: розвиток комунікативної толерантності.

Процедура проведення: Студентам пропонувалося розділитися на кілька груп по 5–6 осіб у кожній. Учасники грали роль покупців «толерантних якостей». Позитивні якості (доброта, милосердність, чуйність, терплячість, толерантність, ввічливість тощо), яких, на їхню думку, у них не вистачає, вони здобували в магазині «Толерантні якості» в обмін на свої негативні якості (недисциплінованість, брутальність, егоїзм і т.д.) або ж на властиві їм позитивні з надлишком. Після проведеної «купівлі-продажу» ведучий разом з учасниками підводив підсумки здійсненої «угоди». Обговорювалося, що потрібно зробити для того, щоб «куплені», тобто придбані, позитивні якості закріпити у своїй поведінці.

Наприкінці гри підводилися підсумки «торгів», що допомагало групі студентам проаналізувати результати роботи з осмислення моральних

цінностей. За підсумками гри проводився рефлексивний аналіз її результатів для того, щоб визначити моральний клімат у колективі, роль толерантності, намітити подальший план роботи.

Вправа «Психологічний портрет»

Мета: розуміння культурно-національних особливостей різних народів; обізнаність із механізмами толерантної поведінки, розвиток емоційного інтелекту.

Необхідні матеріали: перелік прикметників, що є «психологічними портретами» різних народів, одержаних у реальних дослідженнях [7]:

- 1) щедрий, терплячий, простодушний, неорганізований, широка натура, любить випити, справедливий, відкритий;
- 2) ввічливий, стриманий, педантичний, нетовариський, незворушний, консервативний, акуратний, чесний, витончений;
- 3) агресивний, жадібний, злопам'ятний, ледачий, нахабний, нечесний, аморальний, грубий;
- 4) елегантний, галантний, балакучий, брехливий, обов'язковий, розпусний, скупий, легковажний, розкутий;
- 5) акуратний, педантичний, виконавчий, економний, нецікавий, в'їдливий, стриманий, наполеглива, працездатний;
- 6) талановитий, добрий, справедливий, працьовитий, веселий, сильний, упевнений у собі, чесний;
- 7) гордий, вірний традиціям, поважає старших, мстивий, гостинний, злегка зарозумілий.

Студенти отримують ці переліки з інструкцією відгадати, кого мали на увазі респонденти, даючи такі описи. Після того, як усі висловлять свою думку, викладач розкриває «таємницю», яка полягає в тому, що описи під номерами 3 і 6 є вигаданими. Опис 3 – це набір лише негативних якостей, а опис 6 – лише позитивних. Зазвичай, думки за цими описами розходяться, що й демонструє проективність і недостатню істинність стереотипів.

Розв'язання педагогічних задач (див. Додаток Д).

Заняття 4.

Робота в малих групах «Християни – мусульмани» [25]

Мета: розуміння культурно-національних особливостей різних народів; розвиток комунікативної толерантності, емпатії, емоційного інтелекту.

Процедура проведення: Кожна група працює з одним із робочих аркушів. На робочих аркушах треба записати уявлення про християн та мусульман. Спочатку члени груп самостійно заповнюють робочі аркуші. Потім знову об'єднуються в групу та обговорюють відповіді.

Робочий аркуш:

Християни: «Українці люблять...», «Ми всі знаємо, що українські...», «Українців можна відрізнити за...», «Українці завжди вчиняють...», «Усі вважають, що українські...».

Мусульмани: «Мусульмани люблять...», «Ми всі знаємо, що мусульмани...», «Мусульман завжди можна відрізнити за...», «Мусульмани завжди вчиняють...», «Усі інші вважають, що мусульмани...».

Євреї: «Євреї люблять...», «Ми всі знаємо, що євреї...», «Євреїв можна відрізнити за...», «Євреї завжди вчиняють...», «Усі інші вважають, що євреї...».

Обговорення: Чи важко було заповнювати робочі аркуші? Якщо деяким групам це було легше, а іншим важче, то чому це сталося? Чи збігаються думки всієї групи? Чи насправді всі мусульмани/росіяни/євреї є такими, як написано в робочих аркушах? Яким чином у Вас сформувалася саме така думка? Чи впливають на Вашу думку стереотипи?

Гра «Країни» [25]

Мета: розуміння культурно-національних особливостей різних народів, розвиток комунікативної толерантності, емоційного інтелекту.

Процедура проведення: Учасники сідають у коло. У кожного з них є по аркушу паперу і маркеру. Один учасник називає свого сусіда будь-яку країну, назву якої той записує на аркуші паперу. Так, по колу, учасники «роздають» один одному зарубіжні країни. Вони не повинні повторюватися.

Коли в кожного з них на руках буде по аркушу з назвою країни, дається завдання: передаючи аркуші сусідам по колу, написати до кожної країни по одній асоціації. Таким чином, після виконання завдання отримуємо набір асоціацій до кожної країни. Зазвичай асоціації учасників є найбільш широко поширеними стереотипами, пов'язаними з конкретною країною. Наприклад Італія – піца, макарони, чоботи; Німеччина – Гітлер, фашизм, пиво, машини; Англія – пунктуальність джентльмен, Шерлок Холмс тощо.

Далі зачитуються назви країн і список асоціацій. Завдання ведучого, проаналізувавши асоціації учасників, нагадати їм, що в кожній країні є відомі культурні цінності: пам'ятники архітектури, твори мистецтва, тобто показати односторонність і небезпека стереотипного підходу до оцінки явищ і речей.

Запитання для обговорення: Чи у всіх були однакові стереотипи? Якщо так, то чому? Якщо ні, то чому? Чому у Вас виникли саме такі стереотипи? Як Ви вважаєте, які чинники впливають на формування стереотипів у суспільстві?

Заняття 5.

Вправа «Відгадай колір за жестом»

Мета: формування вмінь невербальної комунікації.

Матеріал: невеликі квадратики кольорового паперу.

Процедура проведення: учасник, який бажає розпочати гру, виходить за двері, а група в цей час вибирає якийсь колір з-поміж розкладених на столі квадратів. Учасник, що повернувся, має відгадати, який колір обрала група. Для цього він може звернутися до кожного з учасників і ця людина повинна показати обраний колір рухом. При цьому не можна використовувати рухи, що мають безпосередній значеннєвий зв'язок із кольором, чи зображувати предмети, що мають певне забарвлення (наприклад, маючи на увазі блакитний колір, показувати на небо чи імітувати переливання води). Той, хто відгадує може звертатися до різних учасників доти, доки не сформулює

свою гіпотезу.

Вправа «Карта нетерпимості»

Мета: формування ціннісних орієнтацій у професійній діяльності, розуміння культурно-національних особливостей різних народів, спрямованість на педагогічну діяльність на засадах толерантності, формування вмінь організації міжособистісної толерантної взаємодії, невербальної комунікації, запобігання конфліктів.

Обладнання: карта світу і прапорці.

Процедура проведення: ведучий і учасники називають «гарячі точки» планети (наприклад, Ічкерія, Югославія, Афганістан, Іран, Ізраїль) і позначають їх на карті прапорцями.

Запитання для обговорення: Чи можна виправдати конфлікти, що призводять до людських жертв? Які основні причини конфліктів? Які ви могли б запропонувати способи, що допомагають уникнути та не допустити виникнення загрози війни?

Вправа «Групова картинка»

Мета: розуміння культурно-національних особливостей різних народів, обізнаність механізмами толерантної поведінки, формування вмінь невербальної комунікації, розвиток комунікативної толерантності.

Процедура проведення: група ділиться на підгрупи з трьох-чотирьох осіб. Кожна підгрупа обирає якусь національність, народ, етнічну групу і придумує, як її зобразити так, щоб інші учасники могли відгадати. Можна використовувати міміку, жести, вигуки, але не можна використовувати слова. Дається кілька хвилин на підготовку завдання, потім підгрупи представляють свою пантоміму всій групі. Група вгадує, який народ зображує кожна підгрупа.

Вправа «Павутина забобонів»

Мета: формування вмінь організації міжособистісної толерантної взаємодії, невербальної комунікації, розвиток комунікативної толерантності, емпатії, емоційного інтелекту.

Матеріал: клубок ниток чи моток мотузки.

Процедура проведення: ведучий розповідає про негативну роль забобонів у взаєминах між людьми. Обплутана павутиною забобонів, людина почувається безправною, беззахисною, скривдженою, позбавленою права голосу. Щодо деяких національностей, етнічних меншостей є безліч анекдотів, заснованих на негативних стереотипах і ярликах.

Ведучий просить учасників згадати і назвати який-небудь народ, що традиційно є об'єктом глузувань і анекдотів. Ведучий пропонує комусь з учасників зіграти роль обраного народу. Цей учасник сідає в центр кола на стілець, а інші починають розповідати про названу національність анекдоти, засновані на негативних стереотипах і забобонах чи висловлювати існуючі негативні уявлення. Після кожного негативного висловлення ведучий обмотує учасника, що представляє «народ», мотузкою, ніби обплутуючи «павутиною забобонів», доти, доки той не зможе поворухнутися.

Ведучий запитує «народ» про те, що він зараз почуває. «Народ» розповідає про свій стан і свої почуття. Потім ведучий ставить учасникам запитання: «Які у вас виникли почуття? Ви б хотіли опинитися в ролі такого «народу»?» У членів, групи виникає бажання розплутати «народ». Для цього ведучий пропонує всім пригадати щось гарне про цей «народ». Учасники по черзі висловлюються, а ведучий у цей час поступово розплутує «павутину». Вправа закінчується, коли «народ» цілком звільнений від «павутини забобонів».

Гра «Карамбія» [6]

Мета: надати студентам можливість зрозуміти і відчувати причини і наслідки міжкультурного нерозуміння; допомогти усвідомити, що успішне спілкування з представниками іншої культури неможливе без знання її норм і правил.

Процедура проведення: З-поміж учасників обираються два-три члени групи, які в цій грі виконуватимуть роль «посланців». «Посланці» виходять до іншої кімнати. Там вони одержують інструкцію і на її основі готують

запитання для групи. Кожен «посланець» готує свій перелік запитань самостійно.

Інструкція для «карамбійців» (члени групи, які залишилися): «Ми – карамбійці, представники країни Карамбія, що має багате Історичне минуле, величезну територію і невичерпні природні ресурси. До нас їдуть посланці з іншої країни, щоб дізнатися про нас і нашу культуру. Ми повинні дотримуватися трьох правил, що діють у нашій країні:

- Ми можемо говорити тільки з людиною тієї самої статі, що й самі (це стосується та посланців).
- У нашому словнику всього два слова — «так» і «ні».
- Наша відповідь на запитання залежить від того, усміхається той, хто нас запитує, чи ні. Якщо людина усміхається, ми відповідаємо «так», якщо не усміхається, відповідаємо «ні».

Гра розпочинається тоді, коли «посланці» готові. Їх запрошують поодиноці до кімнати, щоб інші посланці не знали, які запитання ставлять його колеги. Після опитування кожен із посланців представляє свій звіт про культуру Карамбії і її жителів.

Інструкція для посланців: Ваша країна планує встановити дипломатичні зв'язки з країною Карамбією. Для цього потрібно довідатися, що це за країна і які особливості її культури. Уряд вашої країни наділив вас почесною місією: ви маєте відправитися як посланець у Карамбію. Цей візит буде першим контактом представника вашої країни з цією культурою. Ваша завдання полягає в тому, щоб довідатися якнайбільше про культуру цієї країни, її жителів, і написати звіт своєму урядові. Ваша діяльність, на жаль, має одне обмеження: жителям Карамбії потрібно ставити тільки такі запитання, на які можна відповісти або «так», або «ні». Ви можете закінчити візит, як тільки відчуєте, що зібрали досить інформації для звіту.

Обговорення: Як карамбійці прийняли посланців: чи були вони доброзичливі, дружелюбні, орієнтовані на взаємодію? Чи помітили посланці які-не-будь особливості поведінки і спілкування в карамбійців? Які почуття

виникли у посланців під час контакту з карамбійцями? Чи були у вашому житті ситуації, у яких ви теж відчували подібні почуття? Що можуть карамбійці сказати про поведінку посланців? Як ви поясните випадки непорозумінь? Що корисного дала вам ця гра?

Під час обговорення відзначте такі ключові моменти:

- Представники різних культур часто пояснюють ту саму поведінку по-різному.
- Людина використовує для оцінювання іншої культури цінності, очікування і способи поведінки, вироблені у власній культурі, і діє відповідно до них.
- Людина, потрапляючи в іншу культуру, часто не має ніякої інформації про неї, проте бачить її особливості в негативному світлі.
- Занурення в Іншу культуру часто викликає в людини страх і невпевненість.
- Нерозуміння причин поведінки представників іншої культури породжує протидію, дратівливість, агресивність.
- Люди часто думають, що їхня мова найкраща, а її носії — найрозумніші.
- Однією з найкращих стратегій для розуміння іншої культури є встановлення близької дружби з людиною цієї культури, яка може стати провідником і захисником.

Заняття 6.

Гра «Невідомі світи»([6]

Мета: надати студентам можливість зрозуміти і відчувати причини і наслідки міжкультурного нерозуміння; допомогти усвідомити, що успішне спілкування з представниками іншої культури неможливе без знання її норм і правил.

Матеріал: приладдя для малювання (папір для письма і папір для креслення, олівці, фломастери, маркери, ватман, кольоровий папір), клей, пластилін, скоч, ножиці.

Процедура проведення: перед початком гри всі учасники розподіляються на 2 команди. Учасникам оголошується, що кожна з підгруп

– це невідома інопланетна цивілізація, що повинна бути створена зусиллями всіх членів команди.

Промова ведучого перед зустріччю цивілізацій: Нещодавно в нашій галактиці сталася дивна подія. На одну з ненаселених планет у пошуках корисних копалин приземлилися відразу два космічних кораблі. Ця обставина змусила космонавтів відкласти обстеження планети до з'ясування характеру і намірів мешканців іншого космічного корабля. А раптом вони мають могутню зброю? А раптом це – кровожерливі монстри, що не визнають ніяких законів? Представники кожної з цивілізацій послали інопланетянам сигнал, який означає, що вони – мирні дослідники і не мають наміру воювати (кожна з команд може придумати свій сигнал)... Ну що ж, у такому випадку має сенс познайомитися і погодити інтереси щодо подальших досліджень планети. Яка з цивілізацій готова першою виступити в ролі господаря?»

Групи отримують від ведучого все необхідне для роботи: «план» створення цивілізацій і канцелярське приладдя (ватман, маркери, кольорові олівці тощо). В обговоренні ключових характеристик «цивілізації» повинні брати участь усі члени команди. Групи сідають у віддалених місцях або розходяться по різних кімнатах. Після закінчення заздалегідь обговореного часу робота зі створення «світів» команди збираються в одній кімнаті й домовляються між собою про правила взаємодії на невідомій планеті й розподіл наявних ресурсів корисних копалин

Одержавши необхідні інструкції, команди віддаляються на якийсь час для обговорення законів, що, з їхнього погляду, необхідно прийняти (кожна команда формулює не більше чотирьох законів). Далі обидві команди сідають за «стіл перемов». Перед ними лежить ватман, на якому записуватимуться прийняті закони. Закони висуваються командами по черзі. Кожен із запропонованих законів спочатку обговорюється (якщо необхідно, у нього вносяться виправлення), потім ставиться на загальне голосування (наприклад, піднятий угору палець – «за», опущений униз – «проти»).

Наприкінці гри всі учасники ставлять під «законодавством» свої підписи, після чого ватман прикріплюється на стіну.

План створення «цивілізацій»

1. Назва світу і його представників.
2. Портрет представника цієї цивілізації.
3. Їхні специфічні особливості, характер.
4. Їхній спосіб життя: добовий ритм, улюблені заняття тощо.
5. Закони, за якими живуть представники цієї цивілізації.
6. Деякі культурні особливості (наприклад, ритуали вітання і прощання, кухня, танець).

Промова вуючого перед створенням закону: Я пропоную обом цивілізаціям сісти за стіл перемов, домовитися про правила дослідження планети і погодити розподіл ресурсів. Кожна з дослідницьких бригад уже встигла провести попередні дослідження, і всі ресурси планети відомі (зачитується перелік корисних копалин, кожна з команд одержує його). Але можливо, одній із цивілізацій певний ресурс життєво необхідний, а іншій він не дуже потрібен. Усі ці питання необхідно обговорити. На цій планеті немає життя, тому вивіз корисних копалин може здійснюватися в будь-яких розмірах».

Корисні копалини і природні ресурси: 1. Вода. 2. Кремій. 3. Граніт. 4. Каміні, що акумулюють сонячне світло. 5. Дорогоцінний камінь, за своїми властивостями подібний до алмазу. 6. Маленькі рослини, що витримують величезні перепади температури. 7. Холодна лава погаслих вулканів, що тягнеться, як гума.

Заняття 7.

Рольова гра «Як бути?» [4]

Мета: розуміння культурно-національних особливостей різних народів, обізнаність із механізмами толерантної поведінки, розвиток умінь організації міжособистісної толерантної взаємодії, невербальної комунікації,

комунікативної толерантності, емпатії, емоційного інтелекту.

Процедура проведення: Студенти розподіляються на пари, яким пропонуються конкретні ситуації дискримінації, з якими вони можуть зустрітись у повсякденному житті і можливі засоби реагування на такі ситуації. В кожній ситуації пара обирає найбільш й найменш придатний спосіб поведінки, після чого учасники по колу роблять презентацію своєї ситуації. Розповідають про можливі варіанти та варіанти, що було обрано. Група надає свої коментарі.

Обговорення: Що виграли в кожному з обраних варіантів всі, кого було залучено до ситуації? Що програли? Чи можуть бути які-небудь ще рішення, окрім запропонованих? Хто може допомогти у вирішенні ситуації, що склалася? Що іноді заважає нам поводити себе так, як ми вважаємо правильним? Що або хто може допомогти нам поводити себе так, як ми вважаємо правильним? Що можна зробити, щоб подібні ситуації взагалі не виникали?

Ситуації

Карточка 1. Прозвиська: В компанії, де ви проводите свій вільний час, прийнято називати друзів за прозвиськом. Хтось має приємні прозвиська, хтось – не дуже. Одного з хлопців всі називають «Товстий», хоча він кілька разів просив не називати його так. Насправді його звать Сашко. Ви називаєте його по імені, але всі кричать: «Який він Сашко, він – Товстий!».

- Ви також почнете називати його «Товстий», інакше всі будуть сміятися з Вас.
- Будете називати його по імені. Вам начхати на думку довколишніх.
- Спробуєте пояснити всім, що називати людей за прозвиськом – глупо.

Карточка 2. Упередження: У Вашому дворі живе дівчина – інвалід. Вона пересувається за допомогою візка. Учора Ви зустріли її у дворі. Вона запросила Вас на свій День народження. Ви:

- Відмовитеся. Навіщо Вам спілкуватися з інвалідами?
- Погодитеся, але потім не підете. Напевно, там буде скучно.

- Підете й візьмете з собою друга (подругу).

Карточка 3. Бойкотування: Аня – дуже дивна. Ніхто в класі не хоче з нею спілкуватися, тому що вона вдягається не так, як всі, і взагалі вона якась незрозуміла. На цьому тижні ви готуетесь до шкільної театральної вистави. Аня прийшла до вас і попросилася теж взяти участь у підготовці в якості художника. Вона, правда, чудово малює, але ваші друзі не хочуть, щоб вона входила до підготовчої групи. Ви – керівник групи. Ваші дії:

- Не зважаючи на протести друзів, дозволити Ані взяти участь в якості художника.
- Дозволити Ані взяти участь, але дати їй якусь „чорну роботу”, яку ніхто інший виконувати не хоче.
- Знайти причину, щоб не дозволити Ані взяти участь.

Карточка 4. Свастика: На стіні шкільного туалету ви побачили свастику. Ваші дії:

- Пройду повз і не помічу.
- Напишу поруч: «смерть всім чорношкірим».
- Непомітно зітру її.
- Разом з друзями розпочну в школі кампанію проти нацистських символів.

Карточка 5. Скінхеди: У Вашій школі модно бути скінхедом і нацистом. Ваші дії:

- Теж поголю голову й почну носити свастику.
- Не буду звертати увагу на те, що відбувається
- Поясню друзям, що позначає цей рух. Організую показ фільмів на цю тему.

Карточка 6. Анекдоти: Всі навколо сміються над вірменами і розповідають про них образливі анекдоти. Хлопчик-вірмен, що навчається у вашому класі, дуже ображається. Анекдоти, щоправда, смішні.

- Я теж пригадаю кілька анекдотів.
- Поясню вірменському хлопцю, що анекдоти – це просто жарт.

– Попрошу не розповідати при мені образливих анекдотів.

Карточка 7. Війна: Один із учителів розповідає, що всі араби і мусульмани загалом – терористи, й ми повинні їх ненавидіти. Ваші дії:

- Продовжу гратися з мобільним телефоном, не концентруючись на словах вчителя.
- Після уроків поясню друзям, що це – упередження.
- Під час уроку заперечуватиму вчителеві.
- Звернуся до директора школи.

Карточка 8. Расизм: У Вашому дворі живе чорношкірий хлопчик. Його батько – з Нігерії. Ви з ним товаришуєте. Але Ваш батько дізнався про це, і не хоче, щоб Ви спілкувалися з негром, оскільки це небезпечно.

- Я дотримуватимуся порад батька, він все ж таки дорослий і поганого мені не порадить.
- Я попрошу дозволу запросити друга в гості й познайомлю його з папою. Він зрозуміє, що все нормально, і проблему буде вирішено.

Вправа «Суд присяжних» [6]

Мета: прийняття рішень на основі «Кодексу толерантності».

Процедура проведення: ведучий пропонує учасникам групи уявити, що вони – громадяни країни, в якій усі судові рішення по цивільних і кримінальних справах приймаються на основі «Кодексу толерантності». З-поміж учасників обирається суддя, прокурор, адвокат і присяжні засідателі (3-5 осіб). Адвокат є захисником підсудного, прокурор – звинувачувачем, присяжні засідателі після обговорення між собою виносять своє рішення, а суддя зачитує вирок. У суді розглядається кілька справ. Ведучий використовує на свій розсуд будь-які ситуації із запропонованого переліку. Для слухання кожної справи може висуватися новий склад суду. Щодо кожної справи суд має прийняти спеціальне рішення.

Після завершення вправи учасники групи обговорюють важливість дотримання законів толерантності та критерії допустимості чи неприпустимості толерантної поведінки в різних життєвих ситуаціях.

Перелік ситуацій для розгляду в суді

1. **Проблеми сексуальних меншин.** В одному із житлових районів міста є кафе, де збираються гомосексуалісти. Відвідувачі кафе нікому не заподіюють шкоди, поведуться тихо і спокійно. Однак жителі району вважають, що сам факт перебування такого закладу в житловому районі, там, де гуляють діти, не допустимо. Тому мешканці будинку, поруч із яким знаходиться кафе, подали прохання до суду про те, щоб заклад закрили. Суд має задовольнити прохання чи відхилити його.

2. **Осуд чи примусове лікування.** Серійний маніяк-убивця в результаті експертизи визнаний психічно хворою людиною, не здатною впоратися з власними інстинктами. Його направляють на примусове лікування у психіатричну клініку. Через кілька років, вийшовши із клініки, він убиває трьох жінок і знову опиняється в суді. Яке рішення має прийняти суд у цьому випадку?

3. **Справа про розлучення.** До суду звернувся із заявою про розлучення чоловік, який довідався, що його дружина не може мати дітей. Це єдина причина, через яку він вимагає розлучення. Його дружина не дає своєї згоди, мотивуючи це тим, що вона кохає чоловіка і вважає, що родина може бути щасливою і без дітей. Суд має прийняти рішення — задовольнити чи не задовольнити прохання чоловіка про розлучення.

4. **Проблема наркоманії.** У молодій людини, що вживає наркотики, міліція знайшла дозу героїну. Очевидно, що він не займається продажем і поширенням наркотиків, а здобуває їх лише для себе. Проте на нього заведена кримінальна справа, і сьогодні вона розглядається в суді. Суд має прийняти рішення про те, чи підлягає карному покаранню підсудний за вживання наркотиків.

5. **Справа «зелених».** Слухається судова справа про псування особистого майна членом «партії зелених», що виступає проти вбивства тварин. Він облив із пульверизатора незмивною фарбою дорогу норкову шубу жінки, що виходила з магазину. Та подала до суду. Суд покликаний

розглянути цю справу і винести підсудному вердикт: «винен» чи «не винен».

Заняття 8.

Рольова гра «Вгадайте, хто до нас на вечерю?» [4]

Мета: проаналізувати «повідомлення», які ми отримуємо від наших родин про людей, що походять з різних культур та соціальних груп. Проаналізувати цінності, які передаються з цими установками. Підняти рівень власного усвідомлення про роль сім'ї у передачі суспільних цінностей.

Рольові картки

Дочка: Ти вирішила повідомити свою родину про свої наміри жити з чорношкірим хлопцем.

Ситуація: Ти починаєш рольову гру. Ти повідомляєш свою родину, що збираєшся жити зі своїм хлопцем і він чорношкірий. Намагайся відстоювати своє рішення, аргументуючи своєю готовністю протистояти упередженням щодо відносин між молодими людьми, особливо молодими людьми різного походження.

Мати: Твоя дочка має дуже близькі стосунки з чорношкірим хлопцем.

Ситуація: Ти дуже сильно любиш свою дочку і не можеш зрозуміти, як вона могла таке з вами зробити. Ти підтримуєш свого чоловіка у всьому, що він каже. Ти не залякуєш свою дочку, а скоріше відчуваєш жаль до самої себе за той біль, якого тобі завдає дочка. Ти впевнена, що чорношкірий хлопець покине твою доньку і вона буде сильно страждати.

Старший брат: У твоєї сестри чорношкірий хлопець, з яким в неї дуже близькі стосунки.

Ситуація: В принципі, тобі "фіолетово", що твоя сестра зустрічається з чорношкірим хлопцем, і взагалі ти відстоюєш права людей на свободу особистих відносин. Тим не менш, коли твоя мама каже, що скоріш за все він покине твою сестру, ти починаєш думати, що він її використовує. Ти демонструєш своє занепокоєння і хочеш захистити свою сестру.

Батько: Твоя донька зустрічається з чорношкірим хлопцем, з яким в

неї розвиваються дуже близькі стосунки.

Ситуація: В цьому домі твоє слово – закон! Ти зовсім не схвалюєш стосунки своєї доньки з цим чорношкірим хлопцем. Ти живеш згідно моральних норм, і тобі не все одно, що скажуть люди. Ти не вважаєш себе расистом, але ж стосунки доньки з чорношкірим - це щось інше. Уяви собі суворого батька та аргументуй свою позицію, як зробив би він.

Обговорення: Чи були ці аргументи схожими на ті, що Ви чули або можете почути в Вашій родині? Чи була б якась різниця, якщо б хлопець мав би такий самий колір шкіри, що і дівчина? Чи розвивались би події по-іншому, якщо б не дівчина привела до дому хлопця, а хлопець дівчину? Що б сталося, якщо б дівчина оголосила б в родині, що вона має стосунки з іншою дівчиною? Що б сталося, якщо б хлопець знайомив родину з своїм хлопцем? Чи можете Ви сказати, чи типовий це конфлікт сьогодні, чи це відлуння минулого? Чи маєте Ви знайомих, які пережили подібні конфлікти?

Заняття 9. Заключне заняття

Обговорення запитань: Яких знань і вмінь Ви набули під час занять педагогічного гуртка? Чи корисними були для Вас запропоновані вправи та ігри? Що б Ви порекомендували для проведення занять педагогічного гуртка в подальшому?

Використана література

1. Вчимося бути толерантними : тренінговий курс для молоді / Ольга Собченко, Андрій Донець Валентина Дьомкіна. – Донецьк : Донецький молодіжний дебатний центр, 2008. – 50 с.
2. Живолуп Л. В. Тренінг розвитку толерантності у підлітків / Автор-укладач Л. В. Живолуп. – Кременчук, 2008. – 33 с.
3. Кобозоева И. М. Немец, англичанин, француз и русский: выявление стереотипов национальных характеров через анализ коннотаций этнонимов // Вестник МГУ. – Серия 9. Филология. – 1995. – № 3. – С. 100–118.

4. Тренінговий модуль «6 кроків до толерантності». – [Електронний текст].
– Режим доступу <http://masyutina.blogspot.ru/p/6.html>

Додаток В**РОЛЬОВІ ІГРИ НА ЗАНЯТТЯХ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«АНГЛІЙСЬКА МОВА»**

Завдання: Read the dialogue and dramatize it. Using one of the suggested conflict situations from the Role Play List make similar dialogue with your partner motivating to compromise according to the pattern (Прочитати й розіграти діалог. Використовуючи запропоновану конфліктну ситуацію зі списку рольових ігор, скласти схожий діалог зі своїм партнером:

Mediator: So, this is the end of the mediation procedure and it is recommended to sign the written summary of the agreement, Mr. Taurus.

Mr. Taurus: No, I changed my mind, I'm not going to sign anything without my lawyer!

Mediator: Moreover, Mr. Taurus, we can modify it according to your remarks also you may take it to the lawyer for review first. My purpose has been to resolve the conflict situation between you and Mr. Rodgers and it requires certain acts from all of us, Mr. Taurus. Let me end by saying, that it has to be signed not only by Mr. Rodgers but also by you, Mr. Taurus.

Mr. Taurus: O.K., in that case you've managed to persuade me. I am going to take it to the lawyer for review and later I am going to sign the papers

(Посередник: Отже, на завершення нашої процедури посередництва я рекомендую підписати угоду, Містере Таурусу.

Містер Таурус: Ні, я передумав. Я нічого не буду підписувати без мого адвоката.

Посередник: Містере Таурусу, ми можемо змінити угоду відповідно до Ваших зауважень, а Ви, у свою чергу, можете показати його своєму адвокатові. Моїм завданням було вирішити конфлікт між Вами і Містером Роджерсом, але і Ви повинні піти на поступки. Ця угода повинна бути підписаною не тільки Містером Роджерсом, але і Вами.

Містер Таурус: Добре. Ви мене переконали. Я покажу угоду своєму

адвокатові, і тільки потім ми підпишемо її).

We Lost - It's Your Fault (Ми програли – це твоя провина)

Summary of Conflict: Jerry is very upset because Chris publicly accused Jerry of losing a very important game. Chris claims that he or she is just telling the truth.

Jerry's Role: I admit that I missed an important goal in the game we played at school and, as I've said, I feel bad about what happened. But, after returning to class following the game, Chris started telling everyone that we lost the game because of me. And, yes, I was ready to fight him because he embarrassed me in front of everyone.

Chris's Role: Jerry's had been bugging me for sometimes, you know, making fun of the way I play the game. I probably did say something to Jerry about losing the game, but I did not intend to start a fight over the game.

(Ситуація: Джері дуже засмучений, через те, що Кріс звинуватив його публічно в програші дуже важливої гри. Кріс присягається, що говорить правду.

Роль Джері: Я визнаю, що пропустив важливий гол, коли грали в школі. Так, мені шкода, що так трапилося. Але по поверненню до класу Кріс почав розповідати всім, що саме через мене ми програли. Я навіть хотів вдарити його, тому що він зганьбив мене перед усім класом.

Кріс: Джері подекуди достає мене, приколюється наді мною під час гри. Вірогідно я і сказав йому щось у відповідь після програшу, але я не хотів з'ясовувати стосунки).

Role play # 6 You Embarrassed Me (Мені соромно)

Summary of Conflict:

Jerry claims that his or her teacher embarrassed him in front of the other students. The teacher claims that he/she was trying to teach him a lesson.

Jerry's Role: I was at my teacher's desk complaining about my grade. Then he/she yelled at me, saying I would not have received a bad grade if I had paid

attention in class and if I would have done the work. And the class got real quiet when he/she started yelling at me. I was so embarrassed; I think the teacher owes me an apology.

Teacher's Role: I was at my desk and Jerry interrupted me complaining about a grade he'd received. I asked him to wait till after class to discuss it so there would be no further disruption of the lesson, but he continued to make a scene. Yes, I was frustrated and angry with his outburst, and reminded him that it was due to his poor performance that got him the grade. I will not tolerate outbursts / interruptions in class from him or anyone, and I want to make sure this does not happen again.

(Ситуація: Джері стверджує, що його вчитель поставив його в незручне становище (присоромив) перед усім класом. Учитель же стверджує, що намагався провчити його).

Джері: Я підійшов до столу вчителя, щоб дізнатися, чому мені поставили таку оцінку. І тут він/вона почав/почала кричати на мене, що я не отримав би таку погану оцінку, якби був уважнішим на уроці і виконував домашнє завдання. Клас у цей момент навіть притих. Мені так стало соромно. Я вважаю, що отримав не по заслугах. І вчитель повинен/повинна вибачитися.

Учитель: Я сидів/сиділа за столом, а Джері підійшов і перервав мене, жаліючись на оцінку, яку він отримав. Я попросив/попросила зачекати його до закінчення уроків, щоб спокійно обговорити ситуацію і не переривати урок. Але він настоював на своєму. Так, я скипів/скипіла, і сказав/сказала, що він сам винний у такій оцінці. Я не потерплю сперечань у класі. І хотілось би, щоб така ситуація не повторилася знову).

Role play # 8 Class Clown (Посмешище в класе)

Summary of Conflict:

Mrs. Grant teaches a large English class with many difficult and unruly students. One boy, Charlie, in particular, seems to over-socialize with his classmates. During one very discouraging day, Mrs. Grant loudly reprimanded Charlie in front of his friends. Charles was embarrassed, shouted back and left her

class saying he would never return.

Mr. Grant's Role: My English class is really large, too many students for any effective teaching and is easily disrupted, especially when a kid like Charlie is in your class. And the class pretty much follows his lead. He's a bright kid but likes to show off, make smart remarks, you know, kind of the class clown. So, I have to enforce the rules, whether in front of the class or one-on-one, to ensure any kind of discipline.

Charlie's Role: I wish Mrs. Grant had not yelled at me in front of the class; I was just being funny. And no matter what I do, she gives me a bad grade. *(Charlie is insecure because he is short compared to the other students and being funny makes up for that. He does want good grades but right now would rather be popular).*

(Ситуація: Місіс Грант – учитель у класі з трудними і неслухняними дітьми. Один хлопчик, Чарлі, найбільш неслухняний. Одного разу Місіс Грант сильно відчитала Чарлі в присутності його друзів. Чарлі стало соромно, він засмутився, накричав на вчительку і втік із класу, заявивши, що більше не повернеться.

Місіс Грант: У моєму класі дійсно багато дітей, надто багато для ефективної роботи, і дуже легко порушити дисципліну, особливо з такими учнями, як Чарлі, який є лідером у класі. Він – кмітливий хлопчик, але любить хвастатися, робити їдкі зауваження, приколюватися, поводить як клоун. Тому мені доводиться поводитися жорстко, нагадувати про суворі правила, тим самим підтримувати дисципліну).

ТЕКСТ ВІДЕО

Exercise. Watch the video #1 and fill the blanks in the text below choosing the right variant from the table after the text. Pay attention to the highlighted vocabulary. (Переглянути відео, заповнити пропуски. Звернути увагу на виділені слова)

Why Conflict Management Matters

Scholars and professionals have been studying conflict management intensely since about the mid-20th century, and they've generated some new thoughts based on research that can help us understand what's going on in a conflict, elements that we may be juggling as we deal with conflict, and what specific things we can do (1). Note, however, that there is no easy recipe for managing conflict.

We begin with some dramatizations that help us define the term «conflict». William Wilmot and Joyce Hocker give us a long version of this definition in their textbook *Interpersonal Conflict*:

«an expressed struggle between at least (2) who perceive incompatible goals, scarce resources, and interference from others in achieving their goals.» A shorter definition of conflict might be that it is a) (3). «The Wilmot and Hocker definition has most of the five elements that are always present in a conflict: 1) interdependence (meaning that the behavior of one party has an effect on the other), 2) difference, 3) opposition, 4) expression, and 5) emotion.

Why do we need to handle conflict better than we do? First, we want to avoid the harms that can come from conflict, and second, we want to reach the benefits that can come from it. To (4) that stem from conflict, we have to face the «Four Awful Truths»: 1) Conflict will occur; it is inherent in human interaction; 2) conflict always involves some risks and costs; 3) the damage that occurs in conflict results not so much from the conflict itself but from the dysfunctional strategic that we use to deal with it; and 4) some of the damage that occurs in conflict is irreversible.

Of course, there is also a (5). It brings to the surface problems that we didn't see before, which can be especially useful in organizations. Going through conflict deepens our understanding of one another and enables us to improve our

relationships.

Later in the course, we'll talk about examples of successes in resolving major conflicts, such as the Camp David Accords that led to the 1979 peace treaty between Egypt and Israel.

Another way we have (6) is through research. In fact, conflict management is a major area of research in psychology, sociology, communication, and organizational management. Some of the questions that have been explored include the following: In order for one party to win in a conflict, does the other party have to lose, or do the two parties have to compromise to keep one from losing? What are we really after when we engage in conflict? If we want to (7), what should we focus on in negotiating?

It's important to note that when we try to change the way we think about or behave in a conflict, we're not writing on a blank slate. The fact is that we started learning to manage conflict early, and those lessons do not just go away because we've done some research or listened to a lecture. We learn to (8), from our families, and from organizations. Probably your first lesson in managing conflict came from your family, when you were in your «terrible twos» and you decided to try out saying «no» for the first time. You've been learning to manage conflict ever since.

Some of what we have learned from our families, our culture, and our organizations works well, but some of our ideas about conflict and the ways we deal with it are misguided. For example, it's not true that if you're (9), you shouldn't have conflict, or that the person you're having a conflict with is your enemy; conflict most commonly occurs among couples, family members, friends, or colleagues. Some people think that «winning» a conflict requires having more power than the other party. But the only power two parties need in a conflict is a sufficient degree of interdependence to make it worth each person's while to work things out. Finally, it's not true that conflicts are just (10). Communication is almost always essential in resolving conflicts, but it's rarely a solution in itself.

Чому управління конфліктами важливе

Учені і спеціалісти інтенсивно вивчають управління конфліктами, розпочинаючи приблизно з середини 20-го століття, і на основі досліджень вони висунули деякі нові ідеї, які можуть допомогти нам зрозуміти, що відбувається в конфлікті, елементи, з якими ми можемо зустрітися, як ми поведимось у конфліктних ситуаціях, і що конкретно ми можемо зробити, щоб урегулювати конфлікт. Зазначимо, однак, що немає простого рецепта для врегулювання конфліктів.

Почнемо ми з інсценувань, які допоможуть нам визначити поняття «конфлікт». Уільям Уілмот і Джойс Хокер дають нам повну версію цього визначення у своєму підручнику «Міжособистісні конфлікти»: «виражена боротьба між щонайменше двома сторонами, які сприймають цілі інших несумісними зі своїми, а також вважають, що інші заважають їм у досягненні своїх цілей». Більш коротке визначення конфлікту може бути те, що це «(3)». Уілмот і Хокер виокремлюють 5 елементів, які завжди присутні в умовах конфлікту 1) взаємозалежність (це означає, що поведінка однієї із сторін впливає на інших), 2) відмінність, 3) протистояння, 4) вираз обличчя і 5) емоції.

Чому саме ми повинні врегулювати конфлікт? По-перше, ми хочемо уникнути шкоди, яку можна отримати від конфліктів, а по-друге, ми хочемо отримати вигоду з цього конфлікту. На жаль, щоб уникнути негативних наслідків, які витікають із конфлікту, нам доведеться зіштовхнутися з «чотирма жахливими істинами»: 1) конфлікт відбудеться, це закладено у взаємодії людей; 2) конфлікт завжди передбачає деякі ризики і витрати; 3) збитки, які виникають у конфліктній ситуації, є результатом не конфлікту як такого, а дисфункційною стратегією, з якою ми маємо справу; і 4) частина збитків, що спричинена конфліктом, є незворотньою.

Звісно, існує також і позитивний бік. На поверхню впливають проблеми, з якими ми не зустрічалися раніше, що може бути особливо корисно в різних організаціях. Вирішення конфліктів поглиблює наше

розуміння один одного і дозволяє нам покращити наші стосунки.

Інший шлях управління конфліктом – це різного роду дослідження. По суті, управління конфліктами є одним із основних напрямів досліджень у психології, соціології, комунікації й організаційного управління.

Важливо відзначити, що коли ми намагаємося змінити наше уявлення про те, як поводитись у конфліктній ситуації, ми не пишемо з чистого аркуша. Справа в тому, що ми почали вчитися долати конфлікти рано, і ці уроки не закінчуються, тому що ми провели деякі дослідження і прослухали лекції. Ми вчимося зустрічатися з конфліктними ситуаціями як у сім'ї, так і на роботі.

Деякі речі, про які ми дізналися в наших сім'ях, нашій культурі і нашій роботі є позитивними, але деякі з наших уявлень про конфлікт і способи боротьби з ним є помилковими. Наприклад, неправда, що якщо ти закоханий у когось, то не повинен конфліктувати чи сперечатись із ним, або те, що людина, з якою в тебе конфлікт – це твій ворог; конфлікт найчастіше виникає між закоханими, між членами сім'ї, друзями або колегами. Деякі люди думають, що «переможець» у конфлікті витрачає більше енергії, ніж той, хто програв. Спілкування – це ключ для врегулювання конфліктів.

Додаток Д

ПЕДАГОГІЧНІ ЗАДАЧІ

1. Ви – вчитель іноземної мови в шостому класі. У класі навчаються діти різних національностей: українці, росіяни, білоруси, молдовани, болгары, євреї, є діти від змішаних браків. За час роботи з ними Ви не помічали, щоб вони звертали особливу увагу на національні відмінності один одного. В класі, здебільшого, доброзичливі відносини, діти охоче беруть участь у спільних справах, зазвичай, не відмовляють один одному в допомозі. Водночас подекуди не бажають поступатися один одному і справа може дійти до бійки. В таких випадках нерідко батьки постраждалого приходять до школи для з'ясування ситуації, що склалася. Деякі з них при цьому не соромляться у висловлюваннях на адресу підлітка, який образив їхню дитину. Одного разу мати одного із хлопчиків, який постраждав у бійці на перерві, пригрозила образнику: «Наступного разу, жидениш, я тобі голову відірву, якщо тільки будеш чіпати мого Сашу!» і пішла. Ви не встигли зреагувати одразу і не надали особливого значення цьому випадку, вважаючи, що мама сказала це в запалі.

2. У середині навчального року в клас прийшов «новенький». Бесіда з ним виявила, що це кмітливий підліток, дуже рухливий, добре співає і захоплюється колекціонуванням машинок, проте має труднощі з українською мовою. Його сім'я (батьки і троє дітей) перебралася до міста, де Ви живете, з Кавказу. Батьки не можуть знайти роботу за спеціальністю і вимушені поки торговати на місцевому ринку. При ринку є готель, там вони тимчасово і живуть. Хлопчик у вільний від уроків час переважно знаходиться при батьках і допомагає їм у роботі.

У перші ж дні Ви побачили, що іти Вашого класу не бажають приймати «новенького» як рівного собі. «Та, ну його! Понаїхали тут всякі!» – висловила загальну думку одна з дівчат.

Додаток Е

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ТВОРЧОЇ РОБОТИ

Висловлювання видатних людей про толерантність

«Ми легше визнаємо свої помилки в поведінці, ніж у мисленні. Ніхто не може оцінювати іншого, поки не навчиться оцінювати самого себе» (К. Роджерс).

«Дурниці – це поняття, що залежать від погляду. Те, що одному здається дурницею або нісенітницею, для іншого може мати важливе значення» (Корнілус).

«Ваша думка для мене глибоко ворожа, але за Ваше право її висловити я готовий віддати своє життя» (Вольтер).

«У практиці толерантності, твої вороги найкращі вчителі» (Далай Лама).

«Толерантність – це джерело миру, а відсутність толерантності – це джерело безладу і неладів» (Пир Байл).

«Найвищий результат освіти – толерантність» (Хелен Келлер).

«Існує так багато гарного в найгіршому з нас, так багато поганого в найкращому з нас, що ж можна сказати про інших із нас?» (Роберт Льюїс Стивенсон).

«Злість і нетерпимість – близнюки ворога правильного розуміння» (Махатма Ганді).

«Толерантність – це масло, що пом'якшує тертя о життя» (Уілберт Чир).

«Історія людства тягнеться впродовж століть, але головний урок у ній – взаємна терпимість» (Еміль Золя).

«Мир у всьому світі, як суспільний мир, не потребує, щоб кожна людина любила свого ближнього, він тільки вимагає, щоб люди уживались один з одним, виявляючи толерантність, представивши свої суперечки справедливості і мирному урегулюванню» (Джон Кеннеді).

«Прийняття, толерантність і прощення – ті уроки, що змінюють життя»
(Джессіка Лендж).

Притча про аксакала

Помирає в одному поселенні старий аксакал. Прийшли до нього люди попроситися, та й говорять: «Скажи нам, мудрий старий, як вдалося тобі створити такий порядок у сім'ї, що усі сини й невістки, дочки й зяті жили разом у мирі й злагоді». Не може вже говорити старий – подають йому папір і олівець, і він довго пише. І коли випадає з рук вмираючого аркуш, дуже здивувалися усі – там 100 разів було написано одне слово. Не здогадуєтесь яке? 100 разів було написано слово – ТЕРПИМІСТЬ!

Ведучий розповідає китайську притчу «Дружна родина»: «Жила колись на світі родина. Вона була не проста. Більше 100 людей було в ній. І займала вона ціле село. Так і жили всією родиною й усім селом. Ви скажете: «Ну то й що, є чимало й більших сімей на світі. Але річ у тім, що родина була особлива - мир і спокій панували в ній, а отже, і в селі. Ні сварок, ні лайки, ні, крий Боже, бійок і розбрату.

Чутка про цю родину дійшла до самого володаря країни. І він вирішив перевірити, чи правду кажуть люди. Прибув він у село, і душа його зраділа: навкруги чистота, краса, статок і мир. Добре дітям, спокійно старим. Зачудувався володар. Вирішив довідатися, як жителі села досягли такого ладу, прийшов до глави родини: «Розкажи, чому така згода і лад у твоїй родині?». Той взяв аркуш паперу й став щось писати. Писав довго - видно, не дуже сильний був у грамоті. Потім передав аркуш володарю. Три слова були на папері: «Любов, прощення, терпіння». І наприкінці аркуша: «Сто разів любов, сто разів прощення, сто разів терпіння». Прочитав володар, почув потилицю і запитав:

- І все?

- Так, - відповів старий, - це і є основа життя всякої гарної родини. - І подумавши, додав: - І світу теж.

Обговорення притчі. Питання:

Що таке толерантність?

Історія походження поняття толерантність

Коли відзначають Свято толерантності ?

Притча про цвяхи

Ведучий: «Жив собі хлопчик із жахливим характером. Якось батько дав йому мішок із цвяхами й велів по одному забивати їх у паркан щоразу, коли хлопчик втратить терпець і з кимось посвариться. У перший день хлопчик забив 37 цвяхів. Згодом він навчився володіти собою, і кількість цвяхів щодня зменшувалася. Хлопчик зрозумів, що легше навчитися опановувати себе, ніж забивати цвяхи. Нарешті настав день, коли він не забив жодного цвяха. Син підійшов до батька й сказав йому про це.

Тоді батько велів синові витягати із паркана по одному цвяху тими днями, коли він не втратить самоконтролю, і ні з ким не посвариться.

Минали дні, і згодом син зміг сказати батькові, що у паркані не залишилося жодного цвяха. Батько підвів сина до паркана і сказав: «Ти добре поводишся, але подивися, скільки дірок залишилося... Паркан ніколи не буде таким, як колись».

Коли ви з кимось сваритесь і говорите щось неприємне, ви залишаєте по собі такі ж рани, як ці дірки від цвяхів. І рани зостаються, попри те, скільки разів потім ви попросите пробачення. Словесні рани завдають такого ж болю, як і фізичні.

Не залишайте на своєму шляху цих дірок. Не забивайте цвяхи ворожнечі, нерозуміння і жорстокості в душі людей. Будьте толерантними!»

Притча «Мандрівник»

Одне село розташовувалося в горах, де текло джерело зі смачною водою. Але ця вода була шкідливою для здоров'я людини, і у всіх, хто її пив, на шиї з'являлися жирові складки, а голови поверталися з великими труднощами. Місцеві жителі з покоління в покоління пили цю воду і всі мали потворні шиї. Одного разу у село прийшла людина здалеку. Його відразу ж

оточила юрба цікавих жінок. Вони розглядали його шию і сміялися над тим, що вона занадто худа. Мандрівник розгубився і, не стерпівши, вигукнув: «Ну, вистачить! Досить потішатися наді мною! Краще на свої нарости подивіться - ви ж просто уроди! Вам би потурбуватись як краще вирізати ці пухлини! А ви смієтеся над моєю худю шиєю!». Жінки ще сильніше розреготалися. Вони показували один на одного і говорили, що всі в селі схожі і так було протягом всіх століть. Вони ніколи не виходили за межі свого селища, і переконати їх у потворності подібної зовнішності було неможливо ».

Ведучий пропонує питання для обговорення:

- У чому сенс цієї притчі?
- Які виникають відносини між людьми різних народів через зовнішні відмінності?
- Чи можна виправдати поведінку жінок?
- Хто в цій ситуації правий?
- До чого закликає ця притча? Чому вона вчить людей?

Висновок: народи різняться між собою, і часто ті, хто сміється над іншим, не розуміють своєї неповноцінності. Тому люди повинні терпляче ставитися один до одного.

Притча: «Тож зробимо світ толерантним !»

Спочатку у світі все було тихо і спокійно. Земля, здавалося, була засипана кольоровим камінням. Але, придивившись, можна було побачити, що це було не каміння, а маленькі люди, які зовсім не рухалися. Одного разу над Землею подув вітер. Він зігрів людей і вдихнув в них життя і любов. Вони стали рухатися... розглядати один одного... розмовляти один з одним... піклуватися один про одного. Коли вони стали знайомитися зі світом навколо себе, то знайшли на Землі кольорові стрічки. Люди зраділи і почали їх збирати. Одні взяли червоні стрічки, інші – голубі, інші – зелені, а дехто – жовті. Люди радісно пов'язали один одному ці стрічки і сміялися, дивлячись

на яскраві кольори. Несподівано подув інший вітер. На цей раз він примусив їх затремтіти від холоду. Вони подивилися один на одного і усвідомили, що мають різний вигляд, і... перестали довіряти один одному. Червоні зібралися разом і побігли в один бік. Голубі зібралися разом і побігли в інший бік. Зелені зібралися разом і побігли в третій бік. Жовті зібралися разом і побігли в четвертий бік. Всі вони забули про те, що були і піклувалися один про одного. Інші кольори здавалися їм незвичними і небезпечними. Люди побудували стіни, щоб відгородитися одним від інших. Але скоро вони з'ясували, що: у червоних є вода, але немає їжі; у голубих є їжа, але немає води; у зелених є дрова для вогнища, але немає житла; у жовтих є житло, але їм нічим зігрітися.

Несподівано з'явився незнайомиць і став у самому центрі цієї землі. Від здивовано подивився на людей і на стіни, які їх розділяли, і сказав: «Виходьте! Чого ви боїтеся? Давайте поговоримо один з одним». Люди подивилися на нього і почали виходити із своїх кутків у центр. Незнайомиць сказав: «А тепер скажіть один одному, чим ви можете поділитися і що вам потрібно отримати». Голубі сказали: «Ми можемо поділитися їжею, але нам потрібна вода». Червоні сказали: «Ми можемо поділитися водою, але нам потрібна їжа». Зелені сказали: «Ми можемо поділитися дровами, але нам потрібне житло». Жовті сказали: «Ми можемо поділитися житлом, але нам нічим нагрітися».

Тоді незнайомиць сказав: «Чому б вам не зібрати все те, що у вас є, і не поділитися ним? Тоді б вам не бракувало води, їжі, тепла і житла». Люди розговорилися, і любов повернулася. Вони згадали, що колись були друзями, знищили стіни і привітали один одного як старі друзі. Коли люди зрозуміли, що їх розділяють кольори, їм захотілося знищити їх. Але люди знали, що їм буде не вистачати багатств яскравих фарб. Тоді вони змішали всі кольори і сплели красиву райдугу. Вони назвали себе людьми всіх кольорів райдуги. Райдужна стрічка стала їх символом миру.

Притча «Про Рай та Пекло»

Одного разу праведний чоловік розмовляв з Богом і попросив Його: «Господи, я б хотів дізнатися, що таке Рай і що таке Пекло».

Бог підвів його до двох дверей, відкрив одну і провів чоловіка всередину. Там був великий круглий стіл, на середині якого стояла величезна чаша, наповнена їжею, який пахла дуже смачно. Чоловікові шалено захотілося їсти.

Люди, що сиділи навколо столу, виглядали голодними та хворими, майже вмираючими від голоду. У всіх їх були ложки з довгими-довгими ручками, прикріпленими до їхніх рук. Вони могли дістати чашу, наповнену їжею, і набрати їжу, але так як ручки у ложок були занадто довгі, вони не могли піднести ложки до ротів.

Праведний чоловік був вражений видом їх нещастя. Бог сказав: «Ти побачив Пекло».

Потім вони попрямували до другої двері. Бог відчинив її.

Сцена, яку побачив чоловік, була ідентичною попередній. Тут був такий же величезний круглий стіл, та ж гігантська чаша, яка змушувала його рот наповнюватися слиною. Люди, що сиділи навколо столу, тримали ті ж ложки з дуже довгими ручками. Тільки на цей раз вони виглядали ситими, щасливими і зануреними в приємні розмови один з одним.

Чоловік здивувався: «Як це можливо? Я не розумію ...».

«Все просто, – усміхнувся Бог, – Вони навчилися годувати один одного».

7. Рефлексія заняття (15 хв.)

Притча про інваліда

Одного дня їхала молода людина на новому прекрасному «ягуарові». Він був у відмінному настрої і наспівував якусь мелодію. Раптом побачив він дітей, що сидять край дороги. Молода людина обережно об'їхала їх і зібралася знову набрати швидкість, але у цей момент він почув, як в машину

ударився камінь. Молодий чоловік зупинив машину, вийшов з неї і, схопивши одного з хлопчиськ за комір, почав його трясти з криком:

- Негідник! Якого біса ти кинув в мою машину камінь! Ти знаєш, скільки коштує ця машина?

- Пробачте мене, містер, – відповів хлопчик. – У мене не було наміру заподіяти шкоду вам і вашій машині. Річ у тому, що мій брат - інвалід, він вивалився з коляски, але я не можу підняти його, він дуже важкий для мене. Вже декілька годин ми просимо допомоги, але жодна машина не зупинилася. У мене не було іншого виходу, окрім як кинути камінь, інакше ви б теж не зупинилися. Молодий чоловік допоміг усадити інваліда в крісло, намагаючись стримати сльози.

Потім він пішов до своєї машини і побачив вм'ятину на новеньких блискучих дверях, що залишилася від каменя. Він їздив багато років на цій машині, і кожного разу говорив «ні» механікам на пропозицію відремонтувати цю вм'ятину на дверцях, тому що вона кожного разу нагадувала йому про те, що якщо ти проігноруєш шепіт, в тебе полетить камінь.

Додаток Ж

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ З ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Логвіненко А. Ю. Формування професійної культури майбутніх учителів іноземної мови як педагогічна проблема / А. Ю. Логвіненко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса, 2012. – Вип. 3–4. – С. 137–141.

2. Логвіненко А. Ю. Формування комунікативної компетенції майбутніх учителів іноземної мови як педагогічна проблема / А. Ю. Логвіненко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – [Спецвипуск «Сучасні тенденції у педагогічній освіті і науці України та Ізраїлю: шляхи до інтеграції»]. – Одеса, 2012. – С. 137–141.

3. Логвіненко А. Ю. Аналіз сутності поняття «толерантність» у сучасній педагогіці / А. Ю. Логвіненко // Вісник Черкаського університету. – Серія : Педагогічні науки. – Черкаси, 2013. – № 23 (276). – С. 51–55.

4. Логвіненко А. Ю. Особливості ділового етикету в зарубіжних країнах / А. Ю. Логвіненко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса, 2013. – Вип. 5–6. – С. 177–182.

5. Логвіненко А. Ю. К. Д. Ушинський про вивчення іноземної мови з урахуванням етнокультурних традицій народу / А. Ю. Логвіненко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса, 2013. – Вип. 11–12. – С. 52–55.

6. Логвіненко А. Ю. Використання інтерактивних методів навчання у підготовці майбутніх учителів іноземної мови до толерантної комунікативної діяльності / А. Ю. Логвіненко // Педагогіка вищої та середньої освіти : зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2014. – Вип. 41. – С. 77–81.

7. Логвіненко А. Ю. Організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії як педагогічна умова підготовки майбутніх учителів іноземної мови до

формування толерантності учнів / А. Ю. Логвіненко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія : Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. / Редкол. В. І. Шахов та ін. – Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. – Вип. 44. – С. 67–73.

8. Логвіненко А. Ю. Реалізація педагогічних умов підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи / А. Ю. Логвіненко // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса, 2017. – № 2 (115). – С. 57–61.

9. Логвіненко А. Ю. Создание толерантной среды как педагогическое условие подготовки будущих учителей иностранного языка к формированию толерантности школьников / А. Ю. Логвіненко // Современные тенденции в педагогической науке Украины и Израиля : путь к интеграции. – Ариель, 2013. – № 4. – С. 58–61.

10. Logvinenko A. Yu. Listening as means of communicative competence formation / A. Yu. Logvinenko // Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel : the way to integratio. – Arial, 2014. – № 5. – P. 218–225.

11. Логвіненко А. Ю. Приобретение будущими учителями опыта положительного субъект-субъектного взаимодействия в процессе обучения / А.Ю.Логвіненко // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2014. – № 10 (октябрь). – С. 31–35. – URL : [http:// e-koncept.ru/2014/14267.htm](http://e-koncept.ru/2014/14267.htm).

12. Logvinenko A. Yu. Video as teaching tool for communicative competence formation / A. Yu. Logvinenko // Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel : the way to integratio. – Arial, 2015. – № 6. – P. 24–29.

13. Логвіненко А. Ю. Актуалізація потенціалу етно-етичної компетентності майбутніх учителів іноземної мови / А. Ю. Логвіненко // Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною

участю [«Придністровські соціально-гуманітарні читання»], (22 вересня 2012 р.). – Бердянськ, 2012. – С. 77–79.

14. Логвіненко А. Ю. Роль культури мовлення у професійній діяльності вчителя іноземних мов / А. Ю. Логвіненко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [«Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток»], (24–25 лютого 2012 р.). – Одеса, 2012. – С. 97–100.

15. Логвіненко А. Ю. Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності школярів у процесі навчання у ВНЗ / А. Ю. Логвіненко // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції [«Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток»], (16–17 лютого 2013 р.). – Одеса, 2013. – С. 265–268.

16. Логвіненко А. Ю. Необхідність формування професійно-етичної культури майбутніх учителів / А. Ю. Логвіненко // Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції [«Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток»], (14–15 лютого 2014 р.). – Одеса, 2014. – С. 109–112.

17. Логвіненко А. Ю. Квест як форма інтерактивної гри у навчанні / А. Ю. Логвіненко // Матеріали V міжнародної конференції [«Осінні наукові читання»], (31 жовтня 2016 р.). – К., 2016. – Ч. 1. – С. 56–64.

18. Logvinenko A. Yu. Games as interactive means to form and develop communicative competence / A. Yu. Logvinenko // Conference Proceedings of the 5th International Scientific Conference [«Problems and Prospects of territories' socio-economic development»], (14–17 April 2016). – Opole, Poland, 2016. – P. 114–116.

19. Логвіненко А. Ю. Модель підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності учнів / А. Ю. Логвіненко // Матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції [«Актуальні питання сучасної педагогіки : творчість, майстерність, професіоналізм»], (24 лютого 2017). – Кременчук, 2017. – С. 24–27.

20. Логвіненко А. Ю. Створення діалогового простору як умова підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності

учнів основної школи / А. Ю. Логвіненко // Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції [«Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін»], (6–7 квітня 2017). – Суми, 2017. – С. 122–125.

21. Логвіненко А. Ю. Підготовка майбутніх учителів до формування толерантності учнів засобами іноземної мови / А. Ю. Логвіненко // Матеріали III міжнародного конгресу [«Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі»], (18–21 травня 2017 р.). – Одеса, 2017. – С. 83–84.

Додаток 3

АКТИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЕННЯ



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
 ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013,

тел./факс: (0382) 72-09-23, 65-65-52, тел.: 79-53-55, 79-59-45

E-mail: kgpa@ukr.net Код ЄДРПОУ 02138872

Від 15.05.2017 № 263
 на № _____ від _____

АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження Логвіненко Анастасії Юріївни з теми
 «Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в
 учнів основної школи»

Упродовж 2016-2017 навчального року в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії за рекомендаціями та пропозиціями здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук А. Ю. Логвіненко здійснювалося впровадження методики підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Значний інтерес викликали розроблена дисертанткою заняття педагогічного гуртка «Основи педагогіки толерантності», а також додаткова тематика занять навчальних дисциплін «Англійська мова», «Лінгвокраїнознавство», що сприяли підвищенню розуміння студентами необхідності набуття знань, умінь і навичок щодо формування толерантності учнів, зокрема й у вивченні іноземної мови, задля успішного виконання професійної діяльності в майбутній педагогічній діяльності. Для вирішення завдань дослідження застосовувалися різні форми роботи зі студентами, а саме: організація, підготовка і проведення різноманітних заходів, лекції, диспути, дискусії, проведення ділових і рольових ігор, виконання індивідуальних творчих завдань, залучення студентів до позааудиторної творчої діяльності.

Вважаємо, що розроблені А. Ю. Логвіненко методичні рекомендації щодо підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи є актуальними і сприяють підвищенню мотивації студентів до здійснення професійної діяльності.

Повторний зріз, після проведення експериментальної роботи засвідчив ефективність запропонованої методики, що підтверджено такими результатами: на високому рівні зафіксовано 26 % майбутніх учителів, на достатньому рівні – 39%, на задовільному – 23 %, на низькому рівні залишилося 12 % респондентів.

Одержані результати свідчать про актуальність проведеного дослідження і можуть бути рекомендовані для впровадження в навчально-виховний процес вищих педагогічних навчальних закладів.

Проректор з наукової роботи,
 доктор педагогічних наук
 професор



О. М. Галус



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 імені Михайла Коцюбинського

вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, Україна, тел. (0432) 26-52-20, факс (0432) 26-33-02, E-mail: info@vspu.net код ЄДРПОУ 02125094

15.05.2017 № 06/21

на № _____

АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ
результатів дисертаційного дослідження Логвіненко Анастасії Юріївни з
теми «Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування
толерантності в учнів основної школи»

У навчально-виховному процесі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського протягом 2016-2017 навчального року було впроваджено розроблену Логвіненко Анастасією Юріївною методику підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи під час їхньої професійної підготовки.

Аналіз результатів анкетування і проведених методик діагностування засвідчив, що більшість студентів не володіє на належному рівні теоретичними знаннями щодо сутності толерантності, так і практичним досвідом її формування в учнів основної школи.

За рекомендаціями А.Ю.Логвіненко було впроваджено заняття педагогічного гуртка «Основи педагогіки толерантності», які передбачали застосування проблемних лекцій, семінарів, диспутів, рольових і ділових ігор, виконання самостійної творчої роботи, а також залучення майбутніх учителів іноземної мови до позааудиторних заходів, що ґрунтуються на засадах толерантності.

По закінченні експерименту було зафіксовано такі показники: низький рівень виявили 18 % майбутніх учителів (вихідний показник – 44 %), задовільний рівень – 27 % (вихідний показник – 29%), достатній рівень – 32 (вихідний показник – 17%), високий рівень – 23 % (вихідний показник – 10%).

Результати проведеного дослідження свідчать про доцільність запровадження зазначеної методики в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу, що значно сприяє підвищенню ефективності підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи.

Проректор з наукової роботи,
 доктор педагогічних наук,
 професор



А. М. Коломієць

Громов (0432) 61-80-72



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

імені М.П. ДРАГОМАНОВА

01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9
Телефон 234-11-08

На №

№04/10/894 від 17.05 17р.



«ЗАТВЕРДЖЕНО»

Проректор з наукової роботи

Г.М.Робот

АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

**результатів дисертаційного дослідження Логвіненко Анастасії Юріївни з теми
«Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в
учнів основної школи»**

Протягом 2016-2017 н.р. в практику роботи кафедри педагогічної творчості Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова при викладанні курсу з основ педагогічної майстерності на факультеті іноземної філології впроваджувалися педагогічні умови, визначені в дисертаційному дослідженні А. Ю. Логвіненко, що спрямовані на покращення процесу підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи (створення толерантного середовища в студентському колективі; удосконалення вмінь майбутніх учителів іноземної мови щодо реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки; залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування).

Застосування у навчально-виховній діяльності зі студентами розробленої дисертанткою методики, зокрема запропонованих вправ на розвиток невербальної техніки педагогічного спілкування, сприяло покращенню підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, розвитку етичних засад комунікативної педагогічної взаємодії студентів, підвищенню рівня їх педагогічного такту, культури спілкування із різними категоріями учнівської молоді.

Акт впровадження результатів кандидатської дисертації Логвіненко Анастасії Юріївни «Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи» зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти було обговорено і затверджено на засіданні кафедри педагогічної творчості Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 9 від 15 травня 2017 р.).

Завідувач кафедри
доктор педагогічних наук, професор

Н.В.ГУЗІЙ



УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Державний заклад

"ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО"65020, м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 26. Тел.: (048) 723-40-98, факс: (048) 732-51-03
E-mail: pdpu@pdpu.edu.uaвід 15.05.17 № 1086/24
на № _____ від _____

АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

**результатів дисертаційного дослідження Логвіненко Анастасії Юрївни
з теми «Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування
толерантної в учнів основної школи»**

У період з 2015 по 2017 рр. в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» здійснювалась експериментальна робота, що була спрямована на реалізацію визначених А. Ю. Логвіненко педагогічних умов, що сприяють підготовці майбутніх учителів іноземних мов до формування толерантності в учнів основної школи.

Провідні ідеї дисертаційного дослідження А. Ю. Логвіненко виступили підґрунтям оновлення основних компонентів цілісного педагогічного процесу вищого навчального закладу, а саме його змісту, методів та форм навчання.

В освітній процес впровадження визначені дисертанткою педагогічні умови підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи, а саме: створення толерантного середовища в студентському колективі; удосконалення вмінь майбутніх учителів іноземної мови реалізації комунікативних моделей толерантної поведінки; залучення майбутніх учителів іноземної мови до творчої позааудиторної роботи толерантного спрямування.

Під час проведення експериментальної роботи зі студентами впроваджувалися такі форми роботи, як: лекції, семінари, диспути, різноманітні рольові ігри, вправи, позааудиторна і самостійна творча діяльність, які забезпечували більш інтенсивне набуття студентами необхідних знань, умінь та навичок щодо формування толерантності в учнів основної школи.

Порівняльні дані прикінцевого етапу експерименту засвідчили значні

зміни, що відбулися в експериментальній групі порівняно з контрольною: Так, підготовленість майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи на високому рівні характерна для 23,8% майбутніх учителів ЕГ (було 5,4%) та 9,6% КГ (було 5,6%), на достатньому рівні зафіксовано 32,8% студентів ЕГ (було 12,5%) і 15,6% КГ (було 12,8%), задовільний рівень виявили 33,6% респондентів ЕГ (було 39,7%) та 41,0% КГ (було 40,1%), низький рівень засвідчили 9,8% майбутніх учителів ЕГ (було 42,4%) і 33,8% КГ (було 41,5%).

Зазначене свідчить про результативність запропонованої автором експериментальної методики з підготовки майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи. Вважаємо, що результати експериментального дослідження заслуговують упровадження в навчальний процес вищих педагогічних навчальних закладів.

Акт упровадження результатів кандидатської дисертації Логвіненко Анастасії Юріївни «Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності в учнів основної школи» зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти був обговорений і затверджений на засіданні кафедри педагогіки (протокол № 19 від 27 квітня 2017 року).

Проректор з наукової роботи,
доктор педагогічних наук,
професор




Т. І. Койчева

Завідувач кафедри педагогіки,
доктор педагогічних наук,
професор


З. Н. Курлянд